

T.C.

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HADİS LİTERATÜRÜNDE MA'RÛF KAVRAMI

-SAHÎH-İ BUHÂRÎ ÖRNEĞİ-

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

BEKİR ERAVCI

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ ŞEMSETTİN KIRIŞ

KASTAMONU - 2019

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

HADİS LİTERATÜRÜNDE MA'RÛF KAVRAMI
-SAHÎH-İ BUHÂRÎ ÖRNEĞİ-

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BEKİR ERAVCI

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Şemsettin KIRIŞ

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan KÖYCÜ

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Sinan ERDİM

KASTAMONU – 2019

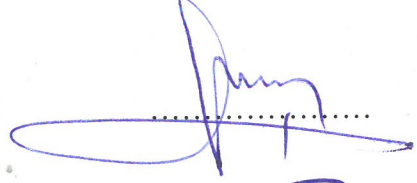
TEZ ONAYI

Bekir ERAVCI tarafından hazırlanan **Hadis Literatüründe Ma'rûf Kavramı**
-Sahîh-i Buhârî Örneği- adlı tez çalışması aşağıdaki jüri üyeleri önünde savunulmuş
ve oy birliği/oy çokluğu ile **Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**
Temel İslâm Bilimleri Hadis Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul
edilmiştir.

Jüri Üyesi

(Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Şemsettin KIRIŞ
Kastamonu Üniversitesi

Jüri Başkanı

Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan KÖYÇÜ
Bartın Üniversitesi

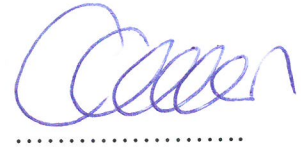
Jüri Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi Sinan ERDİM
Kastamonu Üniversitesi

21/06/2019

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki tüm bilgilerin, etik davranış ve akademik ilkeler çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, bununla birlikte tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada, bana ait olmayan her çeşit ifade ve bilginin kaynağına, eksiksiz atıf yapıldığını beyan ve taahhüt ederim.

Bekir ERAYCI

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
ÖNSÖZ.....	VII
KISALTMALAR DİZİNİ	IX
GİRİŞ	1
Araştırmanın Problemi	1
Araştırmanın Önemi	1
Araştırmanın Adı.....	2
Araştırmanın Konusu ve Sınırları	2
Araştırmanın Amacı	3
Araştırmada İzlenen Yöntem	4
Kaynak Analizi ve Daha Önce Yapılan Çalışmalar	4
BİRİNCİ BÖLÜM.....	7
1. İMAM BUHÂRÎ.....	7
1.1. Hayatı	7
1.2. Eserleri	12
1.2.1. el-Câmiu's-Sahîh.....	13
1.2.1.1. Sahîh-i buhârî'nin bâb başlıkları.....	16
1.2.1.1.1. Âyetlerden yararlanılarak oluşturulan bâb başlıkları.....	16
1.2.1.1.2. Hadislerle muhteva yönünden uygun olan bâb başlıkları.....	17
1.2.1.1.3. Ashâbtan ya da tâbiünden olan kimselerin sözlerinden oluşan bâb başlıkları	17
1.2.1.1.4. Soru edatının kullanıldığı bâb başlıkları	17
1.2.1.2. Sahîh-i buhârî üzerinde yapılan çalışmalardan bazıları	20
2. MA'RÛFUN KAVRAMSAL AÇIDAN TAHLİLİ	22
2.1. Sözlükte Ma'rûf	23
2.2. Kur'ân'da Ma'rûf	26

2.2.1. Emr-i bi'l - ma'rûf.....	28
2.2.1.1. İyiliği emretme	28
2.2.1.2. İyilikten menetme.....	30
2.2.2. Kavl-i ma'rûf.....	31
2.2.2.1. Meşrû söz	31
2.2.2.2. Tatlı ve güzel söz	34
2.2.3. Örfü Vurgu yapan Ma'rûf	36
2.2.3.1. Aile hukuku olarak	36
2.2.3.2. Ceza hukuku olarak.....	37
2.3. İslâmî İlimlerde Ma'rûf.....	40
2.3.1. Hadiste Ma'rûf	40
2.3.1.1. Hadis usûlünde ma'rûf	41
2.3.2. Fıkıhta Ma'rûf	43
2.3.2.1. Muteber oluşu bakımından.....	44
2.3.2.1.1. Fâsid örf	44
2.3.2.1.2. Sahîh örf.....	45
2.3.2.2. Umûmî ve husûsî olması bakımından	46
2.3.2.2.1. Umûmî örf.....	46
2.3.2.2.2. Husûsî örf.....	46
İKİNCİ BÖLÜM	47
3. SAHÎH-İ BUHÂRÎ'DE MA'RÛF KAVRAMI.....	47
3.1. Ma'rûf Kavramının Geçtiği Hadisler	47
3.1.1. Emr-i bi'l-Ma'rûf Nehy-i an'il-Münker.....	48
3.1.1.1. Etimolojik Tahlil	48
3.1.1.1.1. Emir	48
3.1.1.1.2. Ma'rûf	49
3.1.1.1.3. Nehy.....	49
3.1.1.1.4. Münker.....	50
3.1.1.2. Hz. Ömer'in sorduğu fitne ile ilgili hadis:	54
3.1.1.2.1. Fitne	54
3.1.1.2.2. Kişinin ailesiyle fitnesi	56
3.1.1.2.3. Kişinin çocuklarıyla olan fitnesi	56

3.1.1.2.4	Kişinin komşusuyla olan fitnesi	57
3.1.1.2.5.	Namaz	58
3.1.1.2.6.	Sadaka	59
3.1.1.2.7.	İyilik etmek /Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker	60
3.1.1.3.	İdarecinin yanında ma'rûfu emreden sırdaşının bulunması	60
3.1.1.3.1.	Sırdaş	61
3.1.1.3.2.	Mâsumiyet/İsmet	62
3.1.1.4.	Söyledikleriyle amel etmeyen kişinin cezası ile ilgili hadis	63
3.1.1.5.	"Yollar üzerinde oturmaktan sakınınız" Hadisi	65
3.1.2.	Kavl-i Ma'rûf (Güzel Söz):	68
3.1.2.1.	Kelime-i tayyibe hadisi	68
3.1.3.	Ma'rûf Ölçü/Örf:	70
3.1.3.1.	"Örfe göre çocuklarının karnını doyur" Hadisi	70
3.1.3.2.	"Hz. Ömer'in vakfetmesi" Hadisi	71
3.1.4.	İtaatin Ölçüsü; Ma'rûf	72
3.1.4.1	"Âmire itaat ma'rûfta olur" Hadisi	72
3.1.4.2.	Akabe biatleri hadisi; Ma'rûfta isyân etmemek	74
3.1.4.2.1.	Akabe biatleri	74
3.1.5.	Sadaka Ma'rûf İlişkisi	76
3.1.5.1.	"Her müslümana sadaka vermek vaciptir." Hadisi	76
3.1.5.2.	"Her ma'rûf sadakadır" Hadisi	77
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM		80
4. MA'RÛF KAVRAMININ DÖNEMLERE GÖRE KARŞILIĞI.....		80
4.1.	İslâm Öncesi Dönemde (Câhiliye Döneminde) Ma'rûf/Örf	81
4.1.1.	Tamamen Reddedilip Kaldırılanlara Örnek	81
4.1.2.	Tashîh edilenlere Örnek	84
4.2.	İslâmiyet'te Ma'rûf/Örf	84
4.3.	Günümüzde Ma'rûf/Örf	86
4.3.1.	Günümüz İslâm Toplumunda Ma'rûf/Örf ve Batı Etkisi	87
4.3.2.	Batı'da Ma'rûf/Örf/Gelenek Anlayışı	88
SONUÇ VE ÖNERİLER.....		90
KAYNAKLAR		93

ÖZGEÇMİŞ.....	99
----------------------	-----------

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

HADİS LİTERATÜRÜNDE MA'RÛF KAVRAMI –SAHÎH-İ BUHÂRÎ ÖRNEĞİ-

Bekir ERAVCI

Kastamonu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Şemseddin KIRIŞ

Bu çalışma, ma'rûf kavramı üzerinde yapılan bir literatür taramasıdır. Bu bağlamda Sahîh-i Buhârî'de yer alan Hz. Peygamber'in (s.a.v) hadisleri ve hadislerde geçen ma'rûfun ne anlama geldiği anlaşılmaya çalışıldı.

Birinci bölümde İmam Buhârî'nin hayatı ile ilgili bilgi verildikten sonra, eseri el-Câmiu's-Sahîh hakkında inceleme yapıldı. Ayrıca bu bölümde ma'rûfun kavramsal çerçevesi çizildi. Kur'ân-ı Kerîm'de Hadis Usûlünde ve Fıkıh'ta ma'rûfun kullanımı araştırıldı.

İkinci ve asıl bölümde ise Sahîh-i Buhârî'de yer alan Hz. Peygamber'in (s.a.v) hadisleri incelendi. Bu hadislerde geçen ma'rûf kavramları tespit edildi. Söz konusu hadisler içinde ma'rûf kavramının taşıdığı anlamlar ortaya konulmaya çalışıldı.

Son bölümde ise ma'rûf kavramının Câhiliye, Câhiliye sonrası dönemde ve günümüzdeki karşılıkları bulunmaya çalışıldı. Câhiliye ve Câhiliye sonrası döneminde ma'rûfu belirleyen unsurlar ortaya çıkarıldı. Buna bağlı olarak ma'rûfun toplumların örf, âdet, gelenek ve göreneklerindeki etkisi anlaşılmaya çalışıldı.

Anahtar kelimeler: Sahîh-i Buhârî, ma'rûf, İslâm, Kur'ân, hadis, câhiliye, gelenek, örf.

ABSTRACT

Master's Thesis

THE TERM 'MA'RÛF' IN HADITH LITERATURE – THE EXAMPLE OF SAHIH BUKHARI

Bekir ERAVCI

Kastamonu University
Institute of Social Sciences
Department of Basic Islamic Sciences

Supervisor: Assit. Prof. Şemseddin KIRIŞ

This study is a literature review on the term 'maruf'. Within this context, the hadiths of the Prophet Muhammad (p.b.u.h.) in Sahih Bukhari were examined and the meanings of the term 'ma'rûf' were tried to be found out.

In the first chapter, it was determined that al-Jammu-Sahih, which was renowned as Sahih Bukhari, was compiled for two important purposes. Moreover, in this part the conceptual frame of 'maruf' was determined. The usage of 'maruf' was investigated in the Qur'an, in the methods of hadith and jurisprudence.

In the second chapter, also the main chapter, the hadiths of the Prophet Muhammad (p.b.u.h.) in Sahih Bukhari were examined. The terms 'maruf' were detected in these hadiths. Moreover, the meanings of 'maruf' in the relevant hadiths were tried to be found out.

The meanings of the term 'maruf' were tried to be found during pre-islamic age of ignorance period, after pre-islamic age of ignorance period and present day in the last chapter. The factors determining the term 'maruf' during pre-islamic and after pre-islamic age of ignorance period were figured out in this context. Correspondingly, the impacts of 'maruf' on societies' traditions and customs were tried to be found out.

Key Words: Sahih Bukhari, maruf, Islam, The Koran, hadith, Pre-islamic age of ignorance, tradition, custom

ÖNSÖZ

Allah Teâlâ yarattığı insanoğlunun dünya ve âhiret mutluluğunu amaçlamıştır. Bu sebeple kullarını yeryüzünde boş bırakmamış, onlara bu mutluluğun yolunu gösterecek ve kendilerine rehber olacak peygamberler göndermiştir.

İnsanoğlunun dünya ve âhiret mutluluğu, Hz Peygamber'in bıraktığı iki önemli mirasın doğru anlaşılmasına bağlıdır. Bu iki miras, dinin temelini teşkil eden Kur'ân-ı Kerîm ve Hadislerdir. Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın kelâmıdır. Bütün peygamberler ilâhî mesajı, içinde bulundukları topluma iletmek için gönderilmişlerdir. Fakat bu, peygamber olarak gönderilmiş olmalarının tek sebebi değildir. İlâhî mesajın anlaşılmasını sağlamak ve onunla amel edip yaşanabilir bir örnek olmak da buna dâhildir. Öteden beri ilâhî nizâma zarar vermek amacıyla dini karalamak isteyenler, Kur'ân âyetlerini gözlerine kestiremeyip hadislerden vurma niyetini taşımışlardır. Bu sebeple hadisleri tahrip etme yoluyla ya da sayısız hadisler uydurma çabalarıyla amaçlarına ulaşmaya çalışmışlardır. Kötü niyetli bu çabalara karşı muhaddisler yoğun gayretler göstererek sahîh hadisleri muhafaza etmeye çalışmışlardır. Sahîh-i Buhârî de bu çabaların bir ürünüdür. Muhaddislerin sahîh hadislerin muhafaza edilmesi noktasındaki gayretleri olumlu sonuçlar vermiş fakat zarardan korunması için yeterli olmamıştır. Özellikle hadis metinlerinin anlaşılması yönünde yapılan çalışmalar zayıf kalmış, bağlamından koparılan hadisler yanlış anlaşılmalara sebep olmuştur. Doğru okunamayan, sahîh bir şekilde anlaşılamayan ve sağlıklı yorumlanamayan senedi sâbit olan hadisler bile İslâm'a, uydurulan ve tahrip edilen hadislerden daha çok zarar vermiştir. Bununla ilgili olarak İmam Gazzalî (ö. 505/1111), ciddi bir tespitte bulunmuştur: *"İslâm Toplumu, tarih boyunca Hadis ve Sünneti yanlış anlamaktan çektiğini, uydurulan binlerce hadisten çekmemiştir."*

Dolayısıyla Dinin sahîh kaynaklarla ayakta durması, Kur'ân-ı Kerîm'in ve Hz. Peygamber'in hadislerinin doğru ve iyi anlaşılmasına bağlıdır. Bu yüzden son dönemde hadislerin anlaşılmasına dönük olarak sayısız çalışmalar yapılmış ve birçok eser ortaya konulmuştur. Fakat ortaya konulan bu eserler kötü niyetli kimselerin taarruzları karşısında arzulanan seviyede yer alamamıştır. Bu konuda ciddi çalışmalara

ihtiyaç vardır. Hz. Peygamber'in Sünneti'nin ve mesajlarının doğru anlaşılması noktasında bu tür eserlerin sayısının artırılması ve insanlığın hizmetine sunulması Dîn-i Mübîn-i İslâm'a yapılacak en büyük hizmetlerden olacaktır.

Çalışmamız, "Hadis Literatüründe Ma'rûf Kavramı -Sahîh-i Buhârî Örneği-" başlıklı bir literatür taraması olacaktır. Bu çalışmada Hz. Peygamber'in hadislerinde geçen ma'rûf kavramı çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Yaptığım tez çalışması sürecinde bana çalışma azmini veren yüce Allah'a hamd ve senâ ederim. Bu dönemde yoğun çalışmalarım sebebiyle yer yer kendilerini ihmal etmek durumunda kaldığım çocuklarım, Ömer Faruk, Ahmet Selim ve Muhammed Üsame'ye, her zaman arkamı toplayan hayat arkadaşım, eşim (Beyza) Muhterem ERAVCI'ya teşekkürü bir borç bilirim. Tezimizi titizlikle okuyup gerekli tashîhleri yapan, öneri ve eleştirilerde bulunan tezimizin jüri üyelerinden Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan KÖYCÜ'ye, böylesine önemli bir konuyu seçmemde bana rehberlik eden ve çalışma sürecinde bana yol gösteren ve yardımlarını esirgemeyen değerli hocam ve tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Şemseddin KIRIŞ'a şükranlarımı sunuyorum.

Bekir ERAVCI

Kastamonu, Haziran, 2019

KISALTMALAR DİZİNİ

b.	İbn, Bin
Bknz.	Bakınız
bsk	Baskı
C.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	Editör
Hız.	Hazreti
İFAV	İlahiyat Fakóltesi Vakfı
md.	Madde
ö.	Ölümü
r.a	Radıyallahu Anh
S.	Sayı
s.	Sayfa
s.a.v	Sallallahu aleyhi ve Sellem
t.y.	Tarih Yok
TMK	Türk Medeni Kanunu
vb.	ve benzeri
y.y.	Yayım Yeri Yok
yay.	Yayıcılık

GİRİŞ

Araştırmanın Problemi

Tek cildden meydana gelen Kur'ân-ı Kerîm ve bunu tebliğ eden Hz. Muhammed'in sünneti İslâm medeniyetinin temelini oluşturmaktadır. Söz konusu bu medeniyetin korunması ve varlığını devam ettirebilmesi, İslâm Toplumu'nun Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'in sünnetine bağlılığıyla doğru orantılıdır. Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleri, Kur'ânî prensiplerin doğru anlaşılması için vazgeçilmezdir. İslâm Toplumu'nun temelini oluşturan Hz. Peygamber'in sünnetinin doğru anlaşılması, bu toplumun yozlaşmasını, diğer kültürlerin etkisi altında kalarak kültürel erozyona uğramasını ve hatta yok olmasını kaçınılmaz hale getirecektir. Binaenaleyh, Hz. Muhammed'in hadislerinin ve bu hadislerde vurgulanan kavramların hakîki manada anlaşılması bir zorunluluktur. Bu çalışmada Hz. Muhammed'in sözlerinde yer alan ma'rûf ile Kur'ân-ı Kerîm'de geçen ma'rûf kavramları arasında ne gibi benzerlikler olabilir? Hz. Muhammed, söz konusu hadislerinde ma'rûfu hangi anlamlarda kullanmış olabilir? Söz konusu hadislerde yer alan ma'rûfla ilgili olarak bir küllî kâide ortaya çıkabilir mi? Özellikle günümüz İslâm Toplumu'nda örf/ma'rûfa bağlılık ne düzeydedir? Batı Toplumu'nun geleneklerine bakışı ile İslâm Toplumu'nun geleneklerine bakışı nedir? Yaptığımız çalışmada bu sorulara cevap bulmaya çalışacağız.

Araştırmanın Önemi

Örf, âdet, gelenek ve görenekler toplumların en temel ayırt edici özelliklerinden biridir. Toplumlar, sahip oldukları gelenek ve göreneklere göre kendi öz varlıklarını korurlar. Toplumların gelenek ve göreneklerinin örf ve âdetlerinin birbirinden farklı oluşunda temel etkenler yaşadıkları coğrafya, fizikî şartlar iklim şartları ve benzeri sebepler etkili olmuştur. Daha önce gelen kutsal kitaplardan farklı olarak evrensel bir özellik taşıyan Kur'ân-ı Kerîm ve hayattaki pratiği ile bunu topluma açıklayan Hz. Peygamber'in (sav), gelenek ve göreneklerin toplumlar için vazgeçilmez olduğu gerçeğinden uzak kalmadığı, aksine bunu dikkate alarak toplumun ıslahına gittiği

görülmektedir. Bir başka ifade ile İslâm Dini, bir taraftan inanç, ibadet ve ahlâk gibi temel kurallar ortaya koyarken, diğer taraftan prensip olarak değişmez olsa da içerik olarak zamana ve zemine göre değişebilen ve uygulanabilen dinamikleri de göz ardı etmemiştir.

İyiliğin ve güzelliğin toplumda mevcudiyeti, kötülüğün ve çirkinliğin ise bertaraf edilmesi, toplumun varlığı ve devamlılığı için bir zorunluluktur. Bu bağlamda ma'rûfun topluma hâkim olması ana gayedir. Buradan hareketle dinin en önemli esaslarından olan emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker, yani iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama, fonksiyonu açısından İslâm Dini'nde önemli bir yere hâizdir. Bu, İslâm medeniyetinin teşekkülü için büyük bir öneme sahip olduğu gibi, bu medeniyetin korunması ve devamı için de aynı öneme sahiptir.

Allah ve Rasûlü'nün getirdiği ilâhî prensiplerin doğru anlaşılabilmesi, bir başka deyişle murâd-ı ilâhîye ve sünnet-i nebîye uygun bir anlayışa sahip olabilmek için Kur'ân-ı Kerîm'in ve hadislerin doğru okunması gerekmektedir. Bu doğrultuda sayısız çalışmalar yapılmış ve İslâm ümmetinin hizmetine sunulmuştur. Yapılan incelemelerde içinde ma'rûf kavramının geçmiş olduğu çok sayıda çalışmaların var olduğu görülmüştür. Fakat Allah Rasûlü'nün mesajlarının doğru anlaşılabilmesi adına hadis literatüründe ma'rûf kavramı üzerinde bir çalışma yapılmadığı görülmüştür.

Araştırmanın Adı

Araştırmamız, "Hadis Literatüründe Ma'rûf Kavramı- Sahîh-i Buhârî Örneği-" adlı bir tez çalışmasıdır.

Araştırmanın Konusu ve Sınırları

Araştırmamızın konusu ma'rûftur. Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en sağlam kaynak olarak kabul edilen İmâm Buhârî'nin Sahîh'indeki Hz. Peygamber'in hadislerinde geçen ma'rûf kavramı çalışmamızın merkezini oluşturacaktır. Buna bağlı kalmak kaydıyla, İmâm Buhârî, eseri Sahîh-i Buhârî, ma'rûfun diğer bazı İslâmî ilimlerdeki yeri, bu kavramın İslâm öncesi ve sonrası dönemlerde taşıdığı anlam, çalışmanın diğer

konuları arasına girmektedir. Yapılan çalışmada bahsi geçen konuların dışına çıkılmamaya çalışılacaktır.

Araştırmanın Amacı

İnsan denilen varlık, belli bir zaman diliminde yaşayan bir canlı olmakla birlikte, insanın kullandığı dil, insanlık yeryüzünde var oldukça varlığını koruyan ve yaşamaya devam eden bir organizma türü gibidir. Bu sebeple dildeki bir kavram, zamana ve zemine göre anlamı değişebilen, anlam daralmasına ya da genişlemesine uğrayabilen bir özelliğe sahiptir. Bu bağlamda ma'rûfun, kök anlamı, hadislerde geçen anlamları ve bugünkü anlamları üzerinde durularak, kavramın geçmiş olduğu hadis metninin daha doğru bir şekilde anlaşılması sağlanmaya çalışılacaktır.

Ma'rûf kavramı İslâm Dini'nin iki temel kaynağından birincisi olan Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli müştaklarıyla birlikte 39 yerde geçmektedir. İslâm Dini'nin ikinci ana kaynağı olan, hadislerde de bu kavramın çokça geçtiği görülmektedir.

Sürekli değişmeye açık olan insanlığı yaratan ve ona dünya ve âhiret mutluluğunu sunmak için peygamberlerini elçi olarak gönderen Allah'tır. Öyleyse değişmeyen Kur'ân ve onu insanlığa bildiren Peygamber'in (s.a.v) sözleri/hadisleri karşısında, sürekli değişmeye açık olan insanın arasında bir çelişki olduğu düşünülemez. İşte tam da bu noktada Hz. Peygamber'in sözlerinde ma'rûf kavramının ve bu kavramdan maksad-ı Nebî'nin anlaşılmasının ne kadar önemli olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Bu sebeple İslâm Toplumu'nun inanç, ibadet ve ahlâkı için olmazsa olmazı, Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bu ilâhî kitabın ete kemiğe bürünmüş hali olan peygamber hayatının ve sözlerinin anlaşılması ve idrak edilmesi, söz konusu İslâm Toplumu'nun varlığını sıhhatli bir şekilde sürdürebilmesi için büyük önem arz eder.

Bu çalışmada, Hazreti Peygamberin sözlerinde ma'rûf kavramının hangi anlamlara geldiğinin ve bundan neyin kastedildiğinin anlaşılmasına çalışılması ve çeşitli yönleriyle değerlendirilmesi yapılarak bu yönde var olan eksiklik giderilmeye çalışılacaktır.

Araştırmada İzlenen Yöntem

Sahîh-i Buhârî’de ma’rûf kavramının geçtiği hadislerin incelendiği tezimiz, giriş dışında üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümünde İmam-ı Buhârî ve eseri Sahîh-i Buhârî ile ilgili olarak kısaca bilgi verildi. Sahîh-i Buhârî’deki hadisleri anlamının bir yolu da eserdeki bâb başlıklarının doğru okunmasıdır. Bu sebeple Sahîh-i Buhârî’deki bâb başlıkları da incelendi. Daha sonra ma’rûf kavramı üzerinde durularak kavramsal çerçeve çizildi. Kur’ân’da ma’rûf kavramının geçtiği âyetler incelenerek kaç farklı anlamda kullanıldığı tespit edilmeye çalışıldı. Hadis usulünde ma’rûfun ne anlam ifade ettiğine bakıldı. Daha sonra Fıkıh ilminde ma’rûf ve örf ilişkisi ve İslâm fıkıhındaki yeri üzerinde kısaca duruldu.

İkinci bölümde, Sahîh-i Buhârî’de geçen ma’rûf kavramları tespit edilip tez konumuzla ilgili olan hadisler seçildi. Aynı içerikte farklı tariklerle gelmiş birçok hadisin var olduğu görüldü. Farklı tariklerdeki birçok hadisin gereksiz incelemesi, konu dışına çıkılmasına sebep olabileceğinden aynı içeriğe sahip farklı tarikler elendi. Ayrıca, hadislerin kaynaklarına değinilmedi ve nakledilen hadislerin sıhhatiyle ilgili tartışmalara girilmedi. Söz konusu hadislerin daha çok muhteva yönüyle incelemesi yapıldı. Hadis metinleri incelenirken daha çok konumuz olan ma’rûf üzerinde odaklanılmakla birlikte, olay yer ve zaman ile ilişkisi ele alınarak konunun anlaşılmasına çalışıldı.

Üçüncü bölümde, Câhiliye Dönemi ma’rûf anlayışı ve bunun örf, âdet, gelenek ve göreneklerde yer bulduğu karşılık tespit edilmeye çalışıldı. Hz. Peygamber’in (s.a.v) gelişiyile ma’rûfun kazandığı yeni anlam ortaya çıkarıldı. Böylece İslâm Toplumu’nda ma’rûf, örf ve âdetler incelendi. Ma’rûfun günümüzdeki anlamı ve değeri araştırıldı. Sonuç ve önerilerle tez çalışmamız bitirildi.

Kaynak Analizi ve Daha Önce Yapılan Çalışmalar

Buhârî’nin hayatı ve eseri ile ilgili olarak, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî’nin (ö. 852/1449) te’lif ederek İslâm ümmetinin hizmetine

sunduğu *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*'sinden, Talat Koçyiğit'in *Hadis Tarihi*'nden, M. Fuad Sezgin'in *Buhârî'nin Kaynakları* başlığıyla yazdığı eserinden istifade edildi. Ayrıca Muhammed Mustafa el-A'zamî'ye ait *Hadis Metodolojisi ve Edebiyat*, ayrıca Mehmet Eren'e ait *Buhârî'nin Sahîh'i ve Hocaları* adlı eserlerden yararlanıldı. Mehmet Sofuoğlu'nun ciddi bir çalışmasının ürünü olan *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi* adlı eserden yararlanıldı. Ayrıca *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'ndeki ilgili maddelerden yararlanıldı.

Çalışmada ma'rûfa kaynaklık eden temel bazı eserlere yer vermek gerekirse kronolojik olarak şu şekildedir:

Rağıb el-İsfahânî (ö. 606/1209)'nin *el-Müfredât fi-ğaribi'l Kur'ân*'ı, İbn Manzûr (ö.711/1311)'un *Lisânü'l-arab*'ı, Seyyid Serif Cürcânî'nin (ö. 816/1413) *et-Târîfât*'ı, ez-Zebîdî (ö. 1205/1791)'nin *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*'u sıralanabilir. Ayrıca yakın dönemin en büyük çalışmalarından biri olan (DİA) Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nden de yararlanıldı.

İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *Fethu'l-bârî*'si başta olmak üzere *Sahîh-i Buhârî*'ye yazılan bazı şerhlerden yararlanıldı. İbn Battâl (ö. 449/1057)'ın *Şerhi Sahîh-i Buhârî*, Kirmânî (ö. 786/1384)'nin *Kevâkibü'd-Derârî fi Şerh-i Sahîh-i Buhârî*'si, Kastallânî (ö. 923/1517)'nin *İrşâdü's-sârî lişerhi Sahîhi'l-Buhârî*'sinden de istifade edildi.

Yapmış olduğumuz araştırmalara göre ma'rûf kavramı ile ilgili olarak birçok çalışma, makaleler yazılmış, yüksek lisans ve doktora tezleri yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları:

İslâm hukukunda; Abdülkerîm Zeydân Behîc (Bîc) el-Ânî el-Kehlî el-Muhammedî (el-Mehmedî) (1921-2014)'ye ait “İslâm Hukukuna Giriş”, Mısırlı âlim Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ Ebû Zehre (d. 1898 ö. 1974)'nin müellifi olduğu ve Abdulkadir Şener tarafından tercüme edilen “İslâm Hukuku Metodolojisi” ve Muhsin Koçak, Nihat Dalgın ve Osman Şahin tarafından te'lif edilen “Fıkıh Usûlü” adlı eserler başta yer almaktadır. Ayrıca İslâm hukukçusu Prof. Dr. Nihat Dalgın Hoca'nın

danışmanlığını yaptığı, İhsan Şenocak’a ait “*İslam Hukukunda Örfün Hükümlere Etkisi*” adlı doktora tezi mevcuttur. Ayrıca “*Eşlerin Hak ve Vazifeleri Bağlamında İslam Hukukçularının Kur’ân’da Geçen Ma’rûf Kavramı hakkındaki Görüşleri*” başlığıyla Hasan Ali Görgülü’nün yazmış olduğu bir makale yayımlanmıştır.

Tefsirde; Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile Diyanet İşleri Başkanlığı’nın ortaklaşa düzenlemiş oldukları “*Kur’ân Mealleri Sempozyumu*”nda. Talat Sakallı’nın paylaşmış olduğu ve daha sonra basılan “*Kur’ân-ı Kerîm Mealleri Üzerine Bazı Mülâhazalar- Ma’rûf Kavramı Örneği*” adlı eseri ortaya konulmuştur. Bununla birlikte Mustafa Hayta’ya ait “*Kur’ân’daki Ma’rûf ve Örf Kavramlarının Fıkhî Açıdan Değerlendirilmesi*” adlı yüksek lisans tezi yapılmıştır.

Hadisler çerçevesinde müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Bu sebeple “*Hadis Literatüründe Ma’rûf Kavramı -Sahîh-i Buhârî Örneği-*” başlıklı bir tez çalışması yapılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İMAM BUHÂRÎ

1.1. Hayatı

Kur'ân-ı Kerîm'den sonra dinin en önemli kaynağı olan hadisleri toplayıp sahîh olanlarını bir araya getiren Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî'yi (ö. 256/870) tanımak, değerli eseri el-Câmiu's-Sahîh'i anlamamızı kolaylaştıracaktır.

Buhârî'nin nesebi şu şekilde ifade edilebilir: Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm b. el-Muğîre b. Berdizbeh el-Cû'fî. Berdizbeh el-Cû'fî'nin mecûsî ve İranlı olduğu bildirilir. Mecûsî olan Berdizbeh'in oğlu Muğîre, Buhârâ valisi olan Yemân el-Cû'fî vesilesiyle müslüman olmuş ve Buhârâ'ya yerleşmiştir. Buhârî'nin babası İsmâîl b. İbrâhîm Buhârâ'da ticaretle ve ilimle meşgul olmuş, Mâlik b. Enes (ö. 179/795) ve Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) âlimlerden hadis öğrenmiştir. Bu sebeple babasından Buhârî'ye hem maddî hem de mânevî anlamda büyük bir miras kalmıştır.¹

Ebu Abdillâh Muhammed bin İsmail el- Buhârî h. 194 yılında doğmuş, h. 256 yılında Semerkand'da hicrî yıla göre 62 yaşında vefat etmiştir.

Âlim bir kimse olan Buhârî'nin Babası İsmâîl b. İbrâhîm'in, hadisle yakın ilgisi vardı. Abdullah bin Mübârek, Hammâd bin Zeyd, Mâlik bin Enes gibi önemli hocalardan hadis rivâyet etmiştir.²

İmam Buhârî, hadise olan merakı ve ilgisinin olduğu bilinen babasının kendilerinden hadis rivâyet ettiği Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) ile Vekî' b. Cerrah'ın (ö.

¹ Mehmet Eren, **Buhârî'nin Sahîh'i ve Hocaları**, Nükte Kitap, Konya, 2003, s. 21; M. Mustafa A'zamî, "*Buhârî, Muhammed b. İsmail*", **Diyanet İslam Ansiklopedisi** (DİA), Ankara 1992,C: VI, s. 368

² Eren, **a.g.e.**, s. 21.

197/812) kitaplarını ezberlemiştir.³ Ayrıca babasından kalan Süfyân es-Sevrî'nin (ö.161/777) “Câmî” adlı eserini Ebû Hafs Ahmed b. Hafs'tan (ö. 216/831) dinlediği söylenir.⁴ Buhârî'nin hadise olan ilgisinin babasından geldiği anlaşılmaktadır. İmam Buhârî'nin hadis ilmine karşı ilgisi küçük yaşta başlamıştır. Eğitimini on altı yaşına kadar memleketinde sürdürdükten sonra annesi ve kardeşiyle beraber hicrî 210 yılında hacca gitmiştir. Bu süre içinde sahâbe ve tâbiînin rivâyetlerini toplayıp tasnif etmiştir. Ayrıca diğer önemli eseri olan “Târîhu'l-kebîr” ini de burada yazmıştır.

Buhârî'nin yolculuklarını anlamak için “er- rihle fî talebi'l-hadîs”in bilinmesi gerekmektedir. Rihle, “*hadis öğrenmek (talebü'l-hadîs) ve râvi hakkında bilgi edinmek için seyahate çıkma*” anlamına gelir.⁵ Peygamber (s.a.v) ilâhî mesajların ve nebevî sünnetin öğrenilmesi ve muhafazası için ilim öğrenmeyi teşvik ediyor, ilim meclislerini ve sohbet halkalarını takdîrle karşılıyordu.⁶ Bundan ötürü hem yeni insanların sohbet halkalarına katılması, hem de ilmin muhafaza edilmesi amacıyla bu halkalar sürekli genişliyor ve yayılmaya başlıyordu. Rasûlullah'ın vefatından sonra bu daha da genişleyerek farklı şehirlere uzandı. Birçok sahâbî Rasûlullah'ın vefatından sonra O'nun bıraktığı mirası yeni nesillere ve diyarlara ulaştırmak için Hicâz'dan ayrılmıştı. Bu sebeple farklı şehirlerde yaşayan sahâbî ve onların yetiştirdiği âlimler bulundukları bölgelerde hadis meclisleri kurmuşlardı.⁷ Bundan ötürü ilim taliplilerinin bilgiyi kaynağından öğrenebilmeleri için arı misali gerekirse şehir şehir dolaşmak suretiyle bu meclislere katılarak ders halkalarının yeni üyeleri olmak durumundaydılar. İşte rivâyet edilen hadislerin âli isnat ile alınabilmesinin yolu, adına “rihle” denilen yolculuklardır.

İmam Buhârî de hadisleri bizzat kaynaklarından toplamaya özen göstermiş, bunun için birçok şehir dolaşmıştır. Bu şehirler arasında Mekke ve Medine başta olmak üzere,

³ Talat Koçyiğit, **Hadis Tarihi**, İlmi Yayınlar: Elif Matbaası, Ankara, 1981, s. 251.

⁴ Eren, **a.g.e**, s. 21.

⁵ İbrahim Hatiboğlu, “*Rihle*”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi** (DİA), İstanbul, 2008, C: XXXV, s. 106-108.

⁶ Muhammed b. İsmâil Buhârî, **Sahih-i Buhârî Tercüme ve Şerhi**, (Tercüme: Harun Yıldırım) Sağlam Yayınevi, İstanbul, 2010, ilim, 10.

⁷ Koçyiğit, **a.g.e**, s. 97.

Bağdat, Basra, Kûfe, Bağdat, Şam, Mısır, Cezîre gibi önemli ilim merkezlerine birden fazla gitmiştir. Bununla birlikte doğup büyüdüğü Semerkant şehirlerini de dolaşmıştır. Buhârî, gittiği şehirlerde devrin önemli âlimlerinden ders alıyordu. Bunlar arasında sekiz defa gittiği bilinen Bağdat'ta Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) ile görüşüp ondan faydalanmıştır. Ayrıca Basra'ya da 4-5 defa gittiği belirtilir.⁸ Ayrıca gittiği yerlerde sadece ilim öğrenmiyor uzunca kaldığı yerlerde kendisinin de ders verdiği oluyordu.⁹ Özellikle Bağdat ve Basra'da genç yaşta olmasına rağmen onun derslerine binlerce kişinin katıldığı söylenir. Zamanla Buhârî'nin ünü yayılmış, ders halkasına katılanların sayısı hızla artmıştır. Basra'ya gittiği bir seferinde kendisinin yayalar hariç dört bin atlı tarafından karşılandığı ifade edilir.¹⁰

Buhârî'ye olan ilginin sebebi hafızasının çok güçlü oluşu ve ezberinde binlerce hadisin bulunuyor olmasıydı. Rivâyetlere göre Bağdat'a gittiği sırada yerel hadis âlimleri tarafından yüz âdet hadisin senedi ve metni diğer hadislerin sened ve metinleriyle karıştırılarak metin ve senedleri karıştırılmış maktûb hadis meydana getirirler. Sonra bu yüz hadisi onar kişiye dağıtıp bir hadis meclisinde okuturlar. Okunan bu hadislerin doğruluğunu Buhârî'ye sorarlar. Buhârî, sened ve metinleri karıştırılmış olan bu hadisleri bilmediğini söyler. Bu durum karşısında durumdan bîhaber olan bazı kimseler, gerçekten de Buhârî'nin âciz olduğuna hükmederler. Maktûb edilen yüz hadisin okunması bitiğinde Buhârî ik okunan hadisten başlamak üzere yüz hadisin tamamını doğru senedleriyle beraber okur. Böylelikle Buhârî, hadis bilgisini ve hafıza gücünü de ispatlamış olur.¹¹

Buhârî'nin şöhret bulması halkın ilgisine mazhar olurken bazı kesimleri de rahatsız etmiştir. Özellikle o dönemde yaşanan “Mihne Olayı” Buhârî'yi anlayamayanlar tarafından kendisini zor durumda bırakmıştır. Buhârî'nin Nişâbü'r'a gidişinde halk kendisini üç günlük mesafede karşılamıştır. Burada beş yıl boyunca hadis okutmuş,

⁸ Mustafa el-A'zamî, Yusuf Şevki Yavuz, Salim Ögüt, **Diyanet İslam Ansiklopedisi** (DİA), İstanbul, 1992, C: VI, s. 368-372.

⁹ Eren, **a.g.e.**, s. 23.

¹⁰ Eren, **a.g.e.**, s. 23.

¹¹ Koçyiğit, **a.g.e.**, s. 252.

özellikle “Sahîh-i Müslim”in müellifi el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875) devamlı öğrencilerinden olmuştur. Bir rivâyete göre kıskançlık nedeniyle Nişabur’un nüfuzlu muhaddislerinden Muhammed b. Yahyâ ez-Zühîlî (ö. 258/872) “Halku’l-Kur’ân” tartışmaları yüzünden aralarında ihtilaf çıkmıştır. Bu yüzden de Zühîlî, Buhârî’yi, “*Kur’ân okuyanın telâffuzunu mahlûk kabul edenlerin bid’atçı olduğunu, onlarla aynı mecliste bulunulamayacağını, Buhârî’nin meclisine gidenlerin de Kur’ân’ın mahlûk olduğu inancıyla itham edilmesi gerektiğini*” söyleyerek boykot ettirmiştir.¹² Bu sebeple Buhârî Nişabur’dan ayrılmak durumunda kalmıştır. Bir başka rivâyette İbn Adî’nin (ö. 365/976) anlattığına göre Buhârî’yi kıskanan bir hadisçi, Buhârî’nin kaldığı eve gelen ziyaretçiler içinde bulunan talebelerine, O’nun Kur’ân’ın mahlûk olduğu görüşünde olduğunu iddia ederek kendilerini bu konuda Buhârî’nin fikrini almaya teşvik etmiştir. Buhârî bu konuda cevap vermek istememesine rağmen ısrar edilince görüşünü şu meşhûr sözüyle açıklamıştır: “*Kur’ân Allah kelâmıdır, mahlûk değildir; ancak kulların fiilleri (okuyuşları) mahlûktur; bu konuda soru sormak ise bid’attır.*” Buhârî’nin bu sözleri, sözdeki inceliği ve maksadı anlayamayan kalabalık içinde infîâle sebep olmuştur. Nitekim Nişâbûr’dan ayrılmak zorunda kalmıştır.¹³

Daha sonra Buhârî, Merv’e gitmiş burada da kalabalıklar kendisini karşılamış, bir müddet burada kaldıktan sonra memleketi Buhâra’ya geçmiştir.

Buhârî memleketinde de beklediğinden fazla ilgi görmüş, ders halkası geniş yer tutmuştur. Dönemin valisi Hâlid b. Ahmed ez-Zühîlî, kendisine haber göndererek “el-Câmi’u’s-Sahîh”, “et-Târihu’l-Kebîr” ve diğer eserlerini bizzat kendisinden dinlemek istediğini bildirmiştir. Buhârî de ilmi başkalarının ayağına götüremeyeceğini bu durumun ilmi küçük düşüreceğini bundan dolayı kabul edemeyeceğini, fakat bunu gerçekten istiyorsa hadis halkasına katılabileceğini bildirmiştir. Bununla beraber, Buhâra valisinin oğlunu okutması yönündeki talebini de ilmi, belli şahıslara tahsis edemeyeceği sebebiyle reddetmiştir. Bunun üzerine vali Buhârî’nin Ehl-i sünnet

¹² Mehmed Emin Özafşar, **Diyanet İslam Ansiklopedisi** (DİA), İstanbul, 2013, C: XLIV, s. 543-544.

¹³ el-A’zamî, Yavuz, **Öğüt, a.g.e.**, C: VI, s. 368-372.

îtikâdına aykırı fikirleri olduğu algısını yadıktan sonra bu iddiaya dayanarak kendisini doğup büyüdüğü memleketinden sürmüştür.¹⁴ Başka bir rivâyete göre Nişabur'da arası açılan ez-Zühlî Buhâra valisine mektup yazarak O'nu memleketi Buhâra'dan sürülmesine sebep olmuştur.¹⁵ Daha sonra Buhârî Bîkend'e gitmiş orada da fazla durmayıp Semerkant köylerinden Hartenk'e akrabalarının yanına gitmiştir. Nüfuzlu kimselerin baskıları ve halkı kışkırtmaları sebebiyle artık memleketi bile kendisine dar gelen Buhârî, Rabbine: *“Allah'ım! Yeryüzü bütün genişliğine rağmen bana dar geldi. Artık beni kendine al”* diye dua etmiştir. Bir müddet yaşadıktan sonra aynı yerde 256/870 yılında Ramazan bayramı arife gecesi vefat etmiş, bayramın birinci günü öğle namazından sonra defnedilmiştir.¹⁶ Buhârî'nin evlenip evlenmediği, ya da evlendiyse çocuklarının olup olmadığı hususunda kaynaklarda bir bilgi söz konusu değildir. İsmâil el-Aclûnî (ö. 1162/1749) de bu konuda bir bilginin olmadığını ifade etmiştir.¹⁷

Buhârî çok güçlü bir hâfızaya sahipti. Kendisinin 100 000 sahîh, 200 000 illetli ya da zayıf hadisi ezberlediği bildirilir.¹⁸ Buhârî'nin ezberlediği hadislerin sayısına bakıldığında, bunu bir insan aklının almasının neredeyse mümkün olamayacağı düşünülebilir. M. Fuad Sezgin (ö. 1439/2018), bazı muhaddislerle ilgili yüz binleri aşan hadis ezberlediklerine dair rivâyetler hususunda bir tespitte bulunmuştur. Sezgin, bu rivâyetlerin doğru olmasıyla birlikte yanlış anlaşıldığını, hadis edebiyatıyla biraz ilgilenildiğinde bu sayılara ulaşılmasının sebebinin anlaşılabileceğini ifade eder. Buna göre, hadis isnatlarındaki küçük farklılıkların ayrı hadisler olarak sayıldığını, bunun da hadis sayısını nicelik olarak artırdığını ifade eder.¹⁹

¹⁴ el-A'zamî, Yavuz, Ögüt, a.g.e, C: VI, s. 368-372.

¹⁵ Özafşar, a.g.e, C: XLIV, s. 543-544.

¹⁶ Koçyiğit, a.g.e, s. 253; Eren, a.g.e, s. 26; el-A'zamî, Yavuz, Ögüt, a.g.e, C: VI, s. 368-372; Mehmet Sofuoğlu, **Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1987, C: I, s. 83-84.

¹⁷ “çevrimiçi”, <https://imanvehayat.com/imam-buhari/> (05.05.2019)

¹⁸ Koçyiğit, a.g.e, s. 254.

¹⁹ M.Fuad Sezgin, **Buhari'nin Kaynakları**, Kitâbiyât Yayınları, Ankara, 2000, s. 37.

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Buhârî'nin Horasan'daki hadis hafızlarının en iyisini olduğunu söyler.²⁰ Müslim b. Haccâc (ö. 261/874), Buhârî'nin en sadık öğrencilerinden biridir. O, hocasına karşı yapılan baskıların sebebinin kendisini kıskanıyor olmalarından kaynaklandığını ifade eder. Ve hocasından övgüyle bahseder. Bir keresinde İbn Haccâc, hocası Buhârî'ye gelerek alnından öper ve: “*Üstâdların üstâdı, muhaddislerin efendisi, hadis illetlerinin doktoru, bırak ayaklarını öpeyim.*” diyerek kendisine iltifat eder.²¹ İbn Hacer (ö. 852/1448) de Buhârî ile ilgili olarak: “*Gök kubbenin altında Rasûlullah'ın hadislerini O'ndan daha iyi bilen birini görmedim*” der.²²

Öyle anlaşıyor ki Buhârî, babasından kalan mirasa hakîki manada sahip çıkmıştır. Babası O'na, -ticaret yapması sebebiyle- yüklü miktarda maddi kazanç bırakırken, kendisinin de ilgi duyduğu hadis ilmini ve hadis öğrenmeye olan aşkını da miras bırakmıştır. İslâmî kaynaklarda Buhârî'yi bu kadar değerli kılan elbette hadis ilmine olan sevdasının sonucu olan “el-Câmi'us- sahîh” adlı eseridir.

1.2. Eserleri

İmam Buhârî'yi bu kadar kıymetli kılan toplamış olduğu hadisler değil, hadisleri toplarken göstermiş olduğu titizliktir. Bu başarının arka planında yer alan da O'nun rical bilgisidir. Buhârî, henüz Sahîh'ini yazmadan evvel, alfabetik sıraya uygun olarak sahâbe devrinden kendi dönemine kadar tüm hadis ricâlinin isimlerini toplamış ve böylelikle “et-Târîhu'l-kebîr” adlı eserini ortaya koymuştur.²³ İmam Buhârî memleketi Buhâra'ya döndüğünde dönemin valisinin kendisinden, evine gelerek kendisine ve oğluna okutmasını istediği iki eserden biri de bu eserdir. Bu eser hadis rical ilminde kendisinden sonra yazılacak olan eserlere öncülük etmiştir. Ayrıca bu

²⁰ Zekeriya Güler, “Buhari ve el-Camiu's-Sahih'i Üzerine” **Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: II, Sayı: 7, 2015, s. 1-24

²¹ Subhi es-Sâlih, (Çeviren: M. Yaşar Kandemir), **Hadîs İlimleri ve Hâdis Istulâhları**, DİB Yayınları, 5. Bsk, Ankara, 1988, s. 189-190.

²² es-Sâlih, **a.g.e.**, s. 189-190.

²³ M. Fuad Sezgin, “**Buhârînin Kaynakları Hakkında Araştırmalar**” Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1956, s. 169.

Târîhu'l-kebîr'de yer alan isimleri belli bir kronolojiye tabi tutarak kısalttığı “et-Târîhu'l-evsât” adlı eserini daha sonra yazmıştır. “et-Târîhu's-sagîr” de bir diğer eseridir. Bunların dışında, “el-Edeb-ul-müfred”, “Esâmi-s-sahâbe”, “Halku ef'âlî'l-ibâd”, “el-Kırâatü halfe'l-İmam”, “et-Tefsîru'l-kebîr”, “Birru'l-vâlideyn”, “Câmiu'l-kebîr”, “el-Eşribe”, “el-Hîbe”, “el-Mebsût”, “el-İlel”, “el-Künâ” ve “el-Fevâid” başta olmak üzere birçok eser kendisine nispet edilir.²⁴ Günümüzde bilindiği kadarıyla Buhârî'ye ait otuzun üzerinde eser bulunmaktadır. Elbette ki bu eserler içinde en önemli olanı el-Câmiu's-sahîh'tir.

1.2.1. el-Câmiu's-Sahîh

Hadis kaynaklarında Buhârî'nin bu kadar zikredilmesine ve önem verilmesine vesile olan Sahîh-i Buhârî'dir. Tam adı, “Hz. Peygamber'in işleri, sünnetleri ve savaşlarından ihtisâr edilmiş sahîh, müsnedleri cem eden” anlamına gelen “el-Câmiu'l-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasâr min Umûri Rasûlillahi ve Sünnetihi ve Eyyâmihî”'dir. Bu eser Buhârî'nin Hocası İshâk b. Râhûye'nin (ö. 238/853), “Hz. Peygamber'in süneni için sahîh hadislerden oluşan muhtasar eser telif edilse” şeklinde bir temenniyi ifade etmesiyle²⁵ Buhârî'de meydana gelen fikrin neticesidir. Sahîh'ten önce yazılmış eserlerde daha çok zayıf ya da sahîh olsun rivâyet olunan tüm hadisleri toplama amacı güdülmüştür. Buhârî de, daha önce yazdığı “el-Mebsût” adlı eserde aynı amacı gütmüş ve topladığı tüm hadisleri toplayarak konularına göre tasnîf etmiştir. Hocasının sahîh hadislerin toplanması hususundaki isteğini dile getirmesiyle bu eserin içinde yer alan hadisleri kendi şartlarına uygun görüp sahîh kabul ettiklerini ayrı bir kitapta toplayarak el-Câmiu's- sahîh adlı eseri meydana getirmiştir.²⁶ Buhârî, bu değerli eserini, topladığı 600.000 hadisten yeğleyerek meydana getirmiştir. Sahîh hadisleri bir arada toplamış olması yönüyle bu alanda ilk olma özelliğini de

²⁴ Ali Özek, **Hadis Ricali Hadis İlimleri ve Kaynakları**, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1967, s. 103-109

²⁵ Eren, **a.g.e.**, s. 34; Zekerîya GÜLER, “Bûharî ve el-Camiu's-Sahih'i Üzerine”, **Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: II, Sayı: 1, 2015, ss. 1-24; İsmail Lütü Çakan, **Hadis Edebiyatı**, 2. baskı, İFAV yay., İstanbul, s. 53.

²⁶ Eren, **a.g.e.**, s. 34; Mehmet Sofuoğlu, **a.g.e.**, s. 90.

taşımaktadır. Bu sebeple eserin el-Mebsût'un tashîh edilmiş hali olduğu söylenebilir.²⁷ Ayrıca Buhârî, eseri ile ilgili olarak sadece sahîh hadislere yer verdiğini fakat eserin hacmini büyütmemek için sahîh kabul ettiği halde birçok hadise yer vermediğini ifade etmiş olması²⁸ da bu esere “muhtasâr” kavramının eklenmesine sebep olmuştur. Bu eseri Buhârî, on altı yılda meydana getirmiştir. İmam Buhârî, meşhûr eserinin konu başlıklarını hac için gittiği Mekke'de Mescid-i Harâm'da belirlemiştir. Eserini yazdığı on altı yıllık süre içinde Basra, Bağdat, Şam, Kûfe, Nişâbü'r başta olmak üzere önemli ilim merkezlerini gezmiş, Mescid-i Nebevî'de nihayet vermiştir.²⁹ Eserin on altı yıl gibi uzun bir sürede yazmış olması ve hadis toplamak için birçok ilim merkezini dolaşmış olması, bu eseri gittiği yerlerde bölüm bölüm yazdığı kanaatini doğrulamaktadır. Buhârî eserini bitirdikten sonra zamanın muhaddisleri Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Yahyâ b. Mâin (ö. 233/847), Ali b. el-Medinî (ö. 234/848) gibi muhaddislerin tenkidine sunmuştur. Onlar, Buhârî'nin kitâbında 4 hadis dışında hepsinin sahîh olduğunu konusunda ittifak etmişlerdir.³⁰

Hadislerdeki tedvîn ve tasnîfin altın çağı denilen hicrî III. asırda yazılan eserler daha sonraki dönemler için ışık olmuştur. Bu dönemde birçok eser incelemeye tabi tutulmuş, bu eserler üzerine sayısız şerh ve haşiyeler yazılmıştır. Birçok eser sened ve metin yönüyle incelemeye tabi tutulurken Sahîh-i Buhârî bâb başlıkları yönüyle de incelenmiştir. Çünkü İmam Buhârî, eserindeki özgün tasnîfi ve bâb başlıklarındaki metodu ile dikkat çekmiştir. Onlarca şerh yazılmış, eserindeki tasnîf ve koymuş olduğu bâb başlıkları yönüyle, üzerinde ciddi tartışmalar söz konusu olmuştur.

İmam Buhârî'nin Sahîh'i üzerindeki tartışmalar daha çok iki şey etrafında yoğunlaşmıştır. Bunlardan birincisi, Buhârî'nin eserini yazmadaki asıl amacın ne olduğuna dairdir. İkincisi ise kendine özgü oluşturmuş olduğu bâb başlıklarıdır. İkinci

²⁷ M. Mustafa el-A'zamî, (Çeviren: Recep Çetintaş), **Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 129.

²⁸ Zekeriya GÜLER. **a.g.m.**, s. 11.; Talat Koçyiğit, **Hadis Usulü**, TDV Yayınları, Ankara, 2007, s. 298-299; M. Yaşar Kandemir, “*el- Câmiu's-Sahîh*”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi** (DİA), İstanbul, 1993, C: VII, s. 114-123.

²⁹ el-A'zamî, **a.g.e.**, s. 130.

³⁰ İbn-i Hâcer el-Askalânî, **Tehzibu't-Tehzib**, C: III, s. 509-511.

husus ayrı bir başlıkta incelenecektir. Birincisi ile ilgili olarak, hocasının tavsiyesi üzerine amaç sadece sahîh hadisleri toplamak mı, yoksa özgün tasnîfî ve bâb başlıklarıyla bir hüküm mü istinbât etmektir. Bunun cevabı, Buhârî'nin sözlerinde aranacak olursa, amacının sanki sadece sahîh hadisleri toplamak olduğu kanaatini doğurabilir. Fakat eserinde izlediği metoda, özellikle de bâb başlıklarına bakılırsa birazdan belirtilecek hususlardan ötürü dönemin zorunlu hale gelen ihtiyaçlarına çözüm bulma amacını taşıdığı da görülür.

Buhârî'nin yaşadığı dönem Mûtezîle'nin mevcut otoriteyi arkasına aldığı ve etkin olduğu bir dönemdi. Daha açık bir ifadeyle Mutezîle mevcut iktidarın resmî mezhebi haline gelmiş, bu mezhebin görüşlerinin aksini iddia edenler cezalara bile çaptırılabilirdi. Bununla birlikte Yunan felsefesinin te'sirinde kalan kelâmcıların aklî muhâkemeye sünneti tahrip etmesi de söz konusuydu. Bu durum karşısında hadisçiler, tedvîn ve tasnîf faaliyetlerine hız vererek sünnete dayalı amel ve îtikâdî, Mûtezîle ve kelâmcıların ve diğer benzeri fırkaların etkilerine karşı korumaya çalışmışlardır.³¹

Özetle Buhârî, eserini meydana getirirken sadece sahîh hadisleri toplamak gibi bir amaç gütmemiş,³² aynı zamanda fikhî hükümler istinbât etmek, hikemî nükteleri ortaya koymak gibi bir hedefi de gözetmiştir.³³ Hadis Usûlü İlminde bütün hadis bâblarını içinde barındıran hadis kitaplarına “Câmî” adı verilir³⁴. Bu özelliği ile Sahîh-i Buhârî, Câmî türü bir eserdir. Kitâbü'l-vahy ile başlayıp Kitâbü't-tevhîd'le biten ve doksan altı kitaptan meydana gelen bu eşsiz bir eser, dört bine yakın bâb

³¹ Koçyiğit, **a.g.e**, s. 230.

³² Sezgin, **a.g.e**, s. 107.

³³ Zekeriya Güler, **a.g.m**, s. 11.

³⁴ Koçyiğit, **a.g.e**, s. 211; es-Sâlih, **a.g.e**, s. 99.

başlığı barındırmaktadır.³⁵ Bâb başlıkları Buhârî’yi anlamak için önemli bir ipucudur. Zîrâ kendisi için, “*Buhârî’nin fikhî bâb başlıklarındadır.*” sözü meşhûrdur.³⁶

1.2.1.1. Sahîh-i buhârî’nin bâb başlıkları

Buhârî Sahîh’ini te’lif ederken sadece sahîh hadisleri bir araya getirme amacını gütmeye ifade edilmişti. O’nun asıl amacı eserindeki bâb başlıklarında gizlidir. Dolayısıyla Buhârî’yi anlamak için eserindeki bâb başlıklarının iyi okunması gerekmektedir. Buhârî’nin fikhînin bâb başlıklarında gizli olduğuna dair meşhûr ifade de bunu doğrulamaktadır.

Birçok eser sened ve metin yönüyle incelemeye tabi tutulurken Sahîh-i Buhârî, bâb başlıkları yönüyle de incelenmiştir. Çünkü İmam Buhârî, eserindeki özgün tasnîfi ve bâb başlıklarındaki metodu ile dikkat çekmiştir. Bu konu üzerinde çalışma yapan muhaddislerin çoğu, Buhârî’yi diğerlerinden ayıran en önemli özelliğinin bâb başlıklarındaki marifeti olarak görmüşlerdir.

Buhârî bâblarını, o bâblar içinde yer verdiği hadislerin konularına uygun şekilde adlandırmış, bâb altına konulan hadisten çıkardığı anlamı bâba yansıtmıştır. İzlemiş olduğu bu yöntemle hadisin de sanki şerhini yapmıştır.

Sahîh’teki bâb başlıklarının incelenip anlaşılması, hem Sahîh’i hem de bâb altında yer alan hadislerin doğru okunmasına yardımcı olacağı kesindir. Bu başlıklardan bazılarının yer vermekte fayda görülmektedir.

1.2.1.1.1. Âyetlerden yararlanılarak oluşturulan bâb başlıkları

Bu tür bâb başlıklarında âyetlerden bir bölüme yer verilir. Âyetin içeriğine uygun hadisler de bu başlık altına konulur. Bu tür başlıklar daha çok tefsîr bölümünde yer

³⁵ Güler, **a.g.m.**, s. 13.

³⁶ M. Yaşar Kandemir, “*El-Câmiu’s-Sahih*”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi** (DİA), İstanbul, 1993, C: VII, s. 115; Koçyiğit, **a.g.e.**, s. 256.

alır. Fakat tefsîr bölümü dışında da muhtevaya göre âyetlere yer vermiştir. Kitâbu'l-vudû' un ilk bâbında, “*Abdest Almak Hakkında Gelen Şeyler Ve Yüce Allah'ın Şu Kavli Babı*” şeklinde olduğu gibi, “*Yüce Allah'ın şu kavli bâbı*”, “*Allah Azze ve Celle'nin Şu Kavli Bâbı*”³⁷ şeklinde başlıklandırılan bâba rastlamak mümkündür.

1.2.1.1.2. Hadislerle muhteva yönünden uygun olan bâb başlıkları

Bu tür bâb başlıkları ile altında yer alan hadis arasında muhteva bakımından tam bir uyum görülür. Ayrıca bâb başlığı olarak seçtiği hadisler mana bakımından başlık altındaki tüm hadislerle şâmil bir özellik taşımaktadır. Örneğin, “*Her iyilik sadakadır.*”³⁸ Hadîsi müstakil bir hadis metni olmakla birlikte bâb başlığı olarak ta yer almıştır. Bazen de muhtevaya uygunluğu sebebiyle hadisin bir bölümünü bâb başlığı olarak seçebilmektedir. Hz. Ömer'in sorduğu fitne ile ilgili rivâyet olunan hadiste Huzeyfe b. Yemân: “*İnsanın ailesi, çocuklar ve, komşusundan dolayı uğradığı fitneyi namaz, sadaka ve iyilik örter*” Rivâyetini “*Sadaka Günâhı Örter*” başlığı altında zikretmiştir.³⁹

1.2.1.1.3. Ashâbtan ya da tâbiînden olan kimselerin sözlerinden oluşan bâb başlıkları

Bu başlıklarda ashabtan ya da tâbiînden herhangi birinin sözüne yer verilir. Bu sözden kastedilen altında verilen hadisten anlaşılır. “*Kadın Kaç (Parça) Elbise İle Namaz Kılar?*” başlığından sonra, “*İkrime: Kadın kendi bedenini bir örtü ile örtmüş olsa, bu ona kâfi gelir.*” Sözüyle bitirir.⁴⁰

1.2.1.1.4. Soru edatının kullanıldığı bâb başlıkları

Bu tür başlıklarda bezen kendi görüşü etrafında bir çıkarım yapmak, bazen de olumlu ya da olumsuz bir kesinlik olmadığı durumlarda böyle bir başlığı tercih etmektedir. Bu

³⁷ Buhârî, İ'tisâm, 17.

³⁸ Buhârî, Edeb, 33.

³⁹ Buhârî, Zekât, 24.

⁴⁰ Buhârî, Salât, 13.

ve benzeri sebeplerle birçok bâb başlığı kullandığı görülmektedir. Örneğin, “*Ezanla Kâmet Arası Ne Kadardır ve Kâmeti Kimin Bekleyeceği Bâbı*” başlığı altında, Abdullah b. Muğaffel el-Müzenî’nin rivâyeti ile gelen Allah Rasûlü’nün hadisine yer vermiştir. Allah Rasûlü (s.a.v), “*Ezan ile kâmet arasında dileyen için (nafîle) namaz vardır.*” Sonra bunu Hz. Peygamber’in üç defa tekrarladığını belirtmiştir.⁴¹

Yaklaşık dört bine yakın bâb başlığında elbette ki sadece dört çeşit başlıkla yetinilmemiştir. Bazen âyete yer verip, altında hiçbir hadisin bulunmadığı bâblar söz konusu⁴² iken bazen de yukarıda örneği verildiği gibi hadisin muhtevasına uygun bir âyetin ilgili pasajına yer verilerek oluşturulan bâb başlığına rastlamak mümkündür. Ayrıca hadislerin kullanıldığı bâb başlıklarında da çeşitliliğe rastlanmaktadır. Bu tür başlıklar, bazen muhtevaya uygun hadisten bir pasaj alınarak oluşturulurken, bazen de hadislerin muhtevasından çıkan manayı kendi cümleleriyle ifade ederek bir başlık oluşturduğu görülür. Bununla birlikte birbiriyle çelişkili gibi görünen hadisleri aynı bâb başlığı altında zikredip bu hadislerle ilgili bir bâb başlığı oluşturduğu görülmektedir. Bazı bâbların da başında hiçbir başlık olmadan isimsiz olarak bırakıldığı görülmüştür.⁴³ Ayrıca hadislerin bâb başlığı olarak kullanılması hususunda değinilmesi gereken bir nokta da muallak hadislerdir. “es-Sahîh” gibi bir eseri ortaya koyan bir müellif için muallak hadisleri bâb başlığı olarak kullanmış olması eleştiriye tâbi tutulmuştur. Kanaatimizce bunun dikkate alınması bile gereksizdir. Çünkü Buhârî bu eserini meydana getirmedeki asıl amacı zaten sahîh hadislerden oluşan bir kitap meydana getirmektir. Bu amacı güden bir kimsenin muallak hadislere yer vermesi düşünülemez. Eğer sahîh hadisleri bir araya getirmek gibi bir amaç gözetmiş olmasaydı, Sahîh’ten önce zaten 600.000 hadis toplayarak “el-Mebsût” adlı eserini te’lif etmişti. Ve daha önce belirtildiği üzere hıfzı son derece güçlü, Bağdat âlimleri tarafından hadis bilgisi sınanmış ve başarısını ispatlamış bir muhaddistir. Ayrıca 100.000’i sahîh olmak üzere 300.000 hadisi ezberlemiştir. Tirmizî, onunla ilgili olarak, “*Hadislerin illetlerini ve râvîlerin hallerini Buhârî’den daha iyi bilen birini görmedim.*”

⁴¹ Buhârî, Ezân, 14.

⁴² Buhârî, Zekât, 29.

⁴³ Ahatlı, a.g.e, s. 483-484; Koçyigit, a.g.e, s. 256.

diyerek Buhârî'nin ne derece güçlü bir râvî bilgisine sahip olduğunu belirtmiştir.⁴⁴ Buhârî'nin muallak olarak ifade edilen hadisleri bâb başlığında kullanmış olmasıyla ilgili olarak birçok hadis tenkitçisi görüşlerini dile getirmiştir. Muallak hadislerle ilgili ortak kanaat ise şu şekildedir:

1. Bu hadisler muttasıl olarak sika olan râviler tarafından rivâyet edilmişlerdir. Bu sebeple Buhârî bu hadislerin senedlerini zikretme gereği duymamıştır.
2. Buhârî, eseri Câmiu's-sahîh içinde senedleriyle beraber yer verdiği hadisi bir başka yerde bâb başlığı olarak kullanırken o hadisin senedini tekrar zikretmeyi uygun görmemiştir.
3. Ya da bâb başlığında kullanılacak olan hadisin senedinde Buhârî'nin şartına uymayan bir râvînin zikredilmesinden kaçınmıştır. Bu, hadis metni olarak değil, bâb başlığı olarak kullanıldığı için Sahîh'ine hâlel getirmeyeceği kanaati söz konusudur.⁴⁵

Buhârî'nin, eserini meydana getirmedeki amaçlarından biri de Sahîh'inin Fıkıh İlminde huccet olarak kullanılmasıdır.⁴⁶ Buhârî, bâb başlıklarıyla kendisinin sadece bir muhaddis değil, aynı zamanda bir müçtehid ve dahası, sosyolog yönünün de olduğunu göstermiştir.⁴⁷ Sonuç olarak Buhârî, bâb başlıklarını oluştururken Akâid, Fıkıh, Ahlâk ve Tefsîr gibi birçok ilimlere yer vererek dönemin sıkıntılarına merhem olmaya çalışmıştır.

Sayılan tüm bu özellikler dikkate alındığında “Ku'ân-ı Kerîm'den sonra en güvenilen” unvanını kazanan⁴⁸ Buhârî'nin te'lif ettiği “el-Câmiu's-sahîh” adlı esere olan ilginin ve eserin değerinin artmasına vesile olduğu ifade edilir.⁴⁹

⁴⁴ es-Sâlih, **a.g.e**, s. 339.

⁴⁵ Talat Koçyiğit, **Hadis Usulü**, Ankara, 1997, s. 67; es-Sâlih, **a.g.e**, s. 189-190.

⁴⁶ Ebu Zehv, Muhammed, (Çeviren: Selman Başaran, M. Ali Sönmez) Hadis ve Hadisçiler, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 405

⁴⁷ İsmail Lütfi Çakan, **Hadis Nasıl Okunur Okutulur**, Erkam Matbaası, İstanbul, 2003, s. 23.

⁴⁸ M. Yaşar Kandemir, “el- Câmiu's-Sahîh”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi** (DİA), İstanbul, 1993, C: VII, s. 117.

⁴⁹ Kandemir, **a.g.e**, s. 117.

1.2.1.2. *Sahîh-i buhârî üzerinde yapılan çalışmalardan bazıları*

Buhârî'nin Sahîh'i sonraki kuşaklara birkaç kanaldan aktarılmış olmakla birlikte⁵⁰ bu eseri asıl hadis ilmine sunan el-Firebrî (ö. 320/932) olmuştur. Hal böyle olunca Sahîh-i Buhârî üzerinde yaptığı çalışmayla en büyük katkıyı Firebrî sağlamıştır denilebilir. Dolayısıyla Firebrî, el-Câmiu's-sahîh'in en önemli râvisidir.⁵¹ Firebrî'den sonra eserin kolay anlaşılmasının sağlanması adına da çalışmalar yapılmamış olmakla birlikte bugünkü anlamda sistematize edilmiş çalışmayı yapan el-Hattâbî (ö. 388/998) olmuştur. Hattâbî, kaleme aldığı "A'lâmu'l-hadîs" adlı eserinde hadis metinlerinde kastedilen manadan uzaklaşıp sapan ve muhaddisleri fütursuzca eleştiren cahil zümrelerin çoğalması üzerine bu eseri kaleme almak durumunda kaldığını ifade etmektedir.⁵² Sosyolog ve tarihçi İbn Haldun'un, Sahîh-i Buhârî'ye şerh yazmanın "*İslâm ümmetinin boynuna borç olduğunu*" ifade etmesinden sonra Sahîh-i Buhârî üzerine ciddi çalışmalar yapılmıştır. Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1657) yapmış olduğu araştırmaya göre Sahîh-i Buhârî'nin te'lifinden kendi zamanına kadar yazılan şerhlerin isimlerini zikrederek bunların sayısının seksen iki olduğunu ifade eder. Elbette Kâtip Çelebi'nin yaşadığı 17. Yüzyıldan bugüne yazılan onlarca şerh bunun dışındadır.

Yazılan şerhler içinde en mükemmeli kabul edilen ve kendisinden en çok istifade edilen, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) "Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l- Buhârî"'sidir.⁵³ İbn Hacer, Bu değerli eseri yazmaya başlamadan önce Fethu'l-bârî'ye hazırlık mahiyetinde, İmam Buhârî ve eseri Sahîh-i Buhârî ile ilgili olarak birçok eser yazmıştır. Önce Sahîh-i Buhârî'deki muallak hadislerle ilgili bir eser, sonra yazacağı şerhine genişçe bir mukaddime yazmıştır. "Hedyü's-sârî" olarak isimlendirilen bu mukaddimedede, Buhârî'nin hayatından, Buhârî'nin eserine yapılan eleştirilere cevap niteliği taşıyan bölümlere kadar, özellikle de Sahîh-i Buhârî'de bulunan hadislerin diziminden, bâb başlıklarındaki inceliklere varıncaya kadar birçok konuyu kapsayan

⁵⁰ Kandemir, **a.g.e.**, s. 117.

⁵¹ Ali Osman Koçkuzu, "*Firebrî*", **Diyanet İslam Ansiklopedisi** (DİA), İstanbul, 1996, C: XIII, s. 132.

⁵² Güler, **a.g.m.**, s. 17.

⁵³ Kandemir, **a.g.e.**, s. 18.

bölümler bulunmaktadır. İbn Hacer bundan sonra asıl yazmayı düşündüğü “Fethu’l-bârî” adlı eserine geçer. Bu eserde, Sahîh-i Buhârî’de açıklamayı gerekli gördüğü kelimelerin sözlük anlamından, hadislerdeki sanatsal inceliklere kadar iner. En önemlisi rivâyet edilen hadislerin sıhhatini ele alarak yapılan eleştirileri çürütmeye çalışır. Bunu yaparken hadislerin hem senedini hem de metnini tetkik ederek diğer rivâyetlerle karşılaştırır. Bu yönüyle Fethu’l-bârî, özgün bir eser olarak ortaya çıkar. Daha sonra bu önemli eser yazılmış bütün şerhlere de kaynaklık eder. Fethu’l-bârî ile ilgili olarak şunu da belirtmeden geçemeyeceğiz; Büyük İslâm âlimi Yemenli Şevkânî’den (ö. 1250/1834) Sahîh-i Buhârî’ye bir şerh yazması önerildiğinde bir hadîs-i şerifle meşhûr sözünü söylemiştir. “لا حجة بعد الفتح”, “*Fetihten sonra hicret yoktur*” diyerek Fethu’l-bârî’den sonra şerh yazmanın gereksiz olduğunu vurgulamıştır.⁵⁴

Fethu’l-bârî’den sonra büyük Türk muhaddisi Aynî (ö. 855/1451), “Umdetu’l-kârî fî şerhi Sahîh-i Buhârî” adlı eserini kaleme alır. Aynî’nin eserinde daha çok hadislerin senedlerini ve bu senedlerdeki râvîleri tanıtır. Aynî Fethu’l-bârî’den yararlanmakla birlikte İbn Hacer’in Şâfi olması sebebiyle Hanefî mezhebine aykırı olan görüşlerini çekinmeden eleştiriye tabi tutmuştur. Umdetü’l-kârî, Fethu’l-bârî’den sonra en çok başvuru alan eser olmuştur.

Sahîh-i Buhârî’ye yazılan şerhlerin içinde en çok başvuru alan üçüncü eser Kastallânî’nin (ö. 923/1517) yazdığı “İrşâdü’s-sârî li şerhi Sahîhi’l-Buhârî” olmuştur. İrşâdü’s-sârî’nin en önemli özelliği, şerh ettiği kelimeleri tekrardan kaçınmayarak özlü bir şekilde açıklaması sebebiyle en çok başvuru alan kaynaklardan olmuştur.

Sahîh-i Buhârî’nin muhtasarlari da en çok ilgi gören eserler arasındadır. Bunların içinde “Cem’u’n-nihâye”, “et-Tecrîdü’s-sarîh”, Zübdetü’l-Buhârî” ve “Cevâhirü’l-Buhârî” başta gelenleridir. et-Tecrîdü’s-sarîh Türkçeye Babanzâde Ahmed Naîm (ö. 1353/1934) ve Kâmil Miras (ö. 1376/1957) tarafından tercüme ve şerh edilmiştir. Bunların dışında Sahîh-i Buhârî ile ilgili olarak müstakil kitaplar yazılmıştır. Özellikle Mehmet Sofuoğlu (ö. 1407/1987) tarafından “Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi” adlı eser

⁵⁴ Kandemir, a.g.e, s. 120.

Ülkemizde en çok yararlanılanlar arasında olmuştur.⁵⁵ Ayrıca birçok doktora çalışması ve tezler mevcuttur.

2. MA'RÛFUN KAVRAMSAL AÇIDAN TAHLİLİ

Tezin konusu gereği yapılan çalışmada ma'rûf kavramı sıkça zikredilmektedir. Bu noktadan hareketle, çalışmanın başlangıcında kısaca bilgi verilmesi uygun görülmüştür.

Yapılan araştırmalara göre, kelimeler ve kavramlar statik değil dinamik bir yapıya sahiptir. Bir başka ifadeyle, kelimeler canlı organizmalara benzer. Her yer değiştirdiklerinde farklı etkileşimlere maruz kalırlar. Bu sebeple, bazen anlam genişlemesi, bazen anlam daralması ve hatta bazen da anlam değişmesine uğrayabilmektedir. Bu bağlamda sözcüklerin manalarındaki daralma, genişleme ve kayma gibi hususlar, terimler için de geçerli olmaktadır. Bir terim, bir branşta özel bir anlam için kullanılırken, başka bilim dallarında ise daha başka anlamlarda kullanılabilmektedir.⁵⁶

Bu bölümde Ma'rûf kavramının, etimolojik ve epistemolojik açıdan değerlendirilmesi yapılacaktır.

⁵⁵ Kandemir, **a.g.e**, s. 123.

⁵⁶ Selçuk Coşkun, "**Kavramsal ve Olgusal Açıdan Sünnet-Gelenek İlişkisi**" Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), s. 15-16.

2.1. Sözlükte Ma'rûf

Ma'rûf (معروف) kelimesi Arapçada, arafe (عرف) fiilinin ism-i mef'ul kalıbındandır. “*Bilinen, tanınan, benimsenen şey*⁵⁷, *akıl ve dinin hoş gördüğü şey, ihsan, iyilik*⁵⁸ manalarına gelmektedir. Ma'rûf kelimesinin içinde yer alan kök harflerine bakıldığında ع-ر-ف harflerinden meydana geldiği görülmektedir.

Türkçemizde çok kullanılan “örf” kelimesinin yine aynı harflerden geldiği anlaşılabacaktır. Çoğulu أعراف olan عرف kelimesi “*iyi olan, yadırganmayan, bilinen, tanınan; peş peşe gelen*”⁵⁹, *İhsan, ma'rûf, atıye, müstahsen,*” manalarına da gelmektedir⁶⁰. Ayrıca “*yükselti, yüksek yer, yüksek kumluk, tümsek, yele, at yelesi, horoz ibiği*” anlamlarına da gelir.⁶¹

Ayrıca ma'rûf Câhiliye Döneminde “*iyilik, ikrâm, gönül okşayıcı söz ve davranış*” anlamında yaygın olarak kullanılmıştır. Bu kavram İslâmiyet’le beraber anlam genişlemesine uğramıştır. İslâm öncesinde ma'rûfta dinin payı yok iken İslâmiyet’le birlikte buna dinin de hoş görmesi eklenmiştir. Râgıb el-İsfahânî, (ö. 400-425/1010-1034) “*Ma'rûf, akıl ve şeriatla güzel olduğu bilinen fiilleri ifade eden bir isim iken, münker de bunun zıddı olarak yine akıl ve şeriatla kötü olduğu bilinen her türlü fiildir*” Der.⁶² Ma'rûf ve örf kelimelerinin aynı kökten türeyen iki farklı kelime oldukları anlaşılmaktadır. Kullanıldıkları yere ve zamana göre ince değişiklikler olsa da genel olarak aynı anlamda olduğu söylenebilir. Fakat kelimeler her zaman kullanıldığı cümle içinde

⁵⁷Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn İbn Manzûr, , **Lisânü'l-'Arab**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1997, C: IX, s. 152; Mustafa Çağrıncı, “Emir bi'l-Ma'rûf”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi** (DİA), İstanbul, 1995, C: XI, s. 138; Etimoloji Türkçe, Lügat Sitesi, “çevrimiçi”, www.etimolojiturkce.com/kelime/maruf, 24.05.2019

⁵⁸ Bekir Topaloğlu, Hayrettin Karaman, “*ma'rûf*”, “**Arapça Türkçe Yeni Kamus**”, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2009; İsmail Karagöz v.d., “*ma'rûf*”, **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, DİB Yayınları, Ankara, 2010, s. 409

⁵⁹ İbrahim Kâfi Dönmez, “örf” **Diyanet İslam Ansiklopedisi** (DİA), İstanbul, 2007, C: XXXIV, s. 87.

⁶⁰ İbn Manzûr, **a.g.e.**, s. 236-243; Zebîdî, **Tâcü'l-Arûs**, C: XXIV. s. 139 vd; İsfahânî, **el- Müfredât**, s. 334-335; Abdullah Yeğin, “**Yeni Lügat**”, İstanbul ,1997.

⁶¹ Etimoloji Türkçe, Lügat Sitesi, “çevrimiçi” <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/orf> 24.05.2019; Karagöz v.d., “örf” **a.g.e.**, s. 536.

⁶²Râgıb el-İsfahânî, **Müfredat/Kur'ân Kavramları Sözlüğü**, Çıra Yayınları, İstanbul, 2010, s. 693.

bağlamına göre farklı anlamlar da taşıyabilirler. Dolayısıyla bir kelimenin anlamı daha çok bağlamına göre ortaya çıkar.

Münker, “*yadırganan, sıkıntı duyulan ve tasvip edilmeyen, çirkin, kötü*” anlamına gelir. Daha genel anlamıyla, sahîh aklın, kötülüğüne hükmettiği veya tereddüt ettiği, şer’in kabîh, haram ya da kerih gördüğü her şeydir.⁶³ Münker terim olarak, Allah’ın razının olmadığı, İslâm’ın çirkin görüp haram olarak bildirdiği davranışlara denir.⁶⁴ Bu durumda ma’rûf, “*münker*” kavramıyla zıt bir ilişkiye sahiptir.⁶⁵

Ma’rûf kelimesinin anlamı dikkate alınarak tarihi geçmişi incelendiğinde, bu kelimenin insanlık tarihiyle aynı olduğu söylenebilir. Bir sınava tabi tutulmak üzere dünyaya gönderilen insanoğluna⁶⁶ Cenâb-ı Allah, bu sınavın tabiatı gereği kendisine iyilik ve kötülük yapabilme kabiliyetini de vermiştir.⁶⁷ Dolayısıyla ma’rûf ve münker kavramlarının –taşıdıkları anlam itibariyle zamana ve kültürel etkilere göre değişiklik gösterse de- insanın yaşıyla aynı olduğunu gösterir. Buradan hareketle ma’rûf kelimesinin kullanımı İslâm tarihiyle sınırlı olmayıp insanoğlunun başlangıcı kadar geniş ve derinliğe sahiptir. Ma’rûf kavramı ile ilgili çalışması bulunan Görgülü, bunun iki farklı şekilde açıklanabileceğini ifade etmiştir:

Birincisi, her toplumda akl-ı selîm kişilerin varlığı söz konusudur. Bu insanların fiilleri içinde bulundukları toplum tarafından benimsenir ve amel edilir. Bu uygulama sürekli hale geldiğinde artık o toplumun bir geleneği haline gelir.

⁶³ İbrahim Mustafa ve Arkadaşları, **el-Mu’cemü’l-Vasît**, C: II, s. 952.; İsfahânî, **a.g.e**, s. 305;

Zebîdî, **a.g.e**, s. 558; al-Maany Sözlük “çevrimiçi”, <https://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr/münker?c=tüm> 11.02.2019

⁶⁴ Karagöz v.d., “*münker*”, **a.g.e**, s. 497.

⁶⁵ Seyyid Şerif Ali b. Muhammed Cürcânî, **et-Ta’rîfât**, Mektebetu Lübnân, Beyrut 1985, s. 254; Karagöz v.d., “*münker*”, **a.g.e**, s. 497.

⁶⁶ Mülk, 67/2.

⁶⁷ Şems, 91/8.

İkincisi, Kur'ân-ı Kerîm'de bildirildiği gibi ilâhî mesajları iletme üzere her topluma mutlaka bir peygamber gönderilmiştir.⁶⁸ Gönderilen bu peygamberlerin getirdikleri ilke ve prensipler zamanla toplum içinde unutulmuş ya da değiştirilmiş olsa da onlardan tevarüs eden bir takım izler yaşana gelmiştir. Ma'rûf olarak ifade edilen bu uygulamalar nesilden nesile aktararak devam etmiştir.⁶⁹

Burada bir konuya dikkat çekmekte fayda vardır. Ma'rûf kavramının tanımlaması yapılırken, *aklın ve dinin hoş gördüğü şey, ihsân, iyilik*⁷⁰ olarak vurgulandı. Buradaki akıl, akl-ı selîmdir. Akl-ı selîm kişilerin mevcut olmadığı veya bu kişilerin sözlerine itibar edilmediği toplumların örf, âdet ve geleneklerinin ma'rûf olarak ifade edilmesi düşünülemez. Akl-ı selîm, henüz bozulmamış, mükemmel yaratılıştaki⁷¹ sahip olunan akıldır.

Bununla birlikte ma'rûf için diğer bir şart da dinin uygun görmesidir. Yani sadece aklın hoş gördüğü şey olması yetmiyor, dinin de bunu hoş görmesi gerekiyor. Öyleyse bir şeyin ma'rûf olabilmesi, aklın ve dinin birlikte o şeyi güzel görmesi ve onaylamasına bağlıdır. Dolayısıyla örf ve âdet olarak toplumun kabul edip benimsediği her şeye ma'rûf denilemeyeceği gibi, toplumun reddedip kabul etmediği her şeye de münker denilemez. Çünkü insanlar yer yer kendileri için zararlı olan bir şeyi benimsemiş, gelenek haline getirmiş olabilirler. Bu durumda münker sayılan bir şey toplumda ma'rûf olarak kabul görebilirken, ma'rûf olan bir şey de toplumda münker olarak kabul görebilir. Örneğin bir kadının, namahremde bulunduğu ortamda saçlarını açması ya da başkaca ziynet yerlerini göstermesi dinen haram görüldüğü halde, bazı toplumlar için bu son derece doğal kabul edilebilir. Bunun doğal görülmesi, bu fiilin ma'rûf olduğu anlamına gelmez. Diğer taraftan tesettür hassasiyeti sebebiyle çarşaf giyen bir kadının toplum tarafından yadırganması da çarşaf giyme fiilini münker

⁶⁸ Nahl 16/36; Fâtır 35/24.

⁶⁹ Hasan Ali Görgülü, "Eşlerin Hak ve Vazifeleri Bağlamında İslâm Hukukçularının Kur'ân'da Geçen "Ma'rûf" Kavramı Hakkındaki Görüşleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 10, 2003, s. 42.

⁷⁰ Bekir Topaloğlu, Hayrettin Karaman, a.g.e, "ma'rûf" maddesi.

⁷¹ Tîn, 95/4.

yapmaz. Ya da içkinin su gibi kullanıldığı bir toplumda, içki içmenin ma'rûf olmayacağı gibi, içki içmeyen kimsenin bu fiilden uzak durması da münker olmaz. Bu ve benzeri örnekleri çoğaltmak mümkündür. Esasında toplumların bozulup hakikatten uzaklaşması⁷² ve cahillerden olması⁷³ bu yüzdendir. Öyleyse burada ma'rûfla ilgili dikkat edilmesi gereken en önemli husus, dinin kabul görmesi kıstasıdır. Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1361/1942) da ma'rûfu, İslâm'ın gereği olan Allah'a itaat ve ibadet, münkeri de İslâm'ın gereğine aykırı olan isyân ve günâh olarak tarif etmektedir.⁷⁴

Ezcümle, ma'rûfta aranması gereken en önemli iki husus akıl ve dindir. Bir başka deyişle, akıl ve din eşittir ma'rûf denilebilir. Ayrıca her iki kavramın da kaynağının Allah'a dayandığını, her şeyin yaratıcısı⁷⁵ olduğunu söylemek zor olmasa gerek.

2.2. Kur'ân'da Ma'rûf

Konuya geçmeden önce bu kısmın daha iyi anlaşılabilmesi için bir şeyin altını çizmekte fayda vardır.

Peygamberler Allah'ın elçi olarak seçtiği, ilâhî mesajları en iyi bir şekilde anlayıp tebliğ edebilecek kabiliyette olan zeki şahsiyetlerdir. Bir başka deyişle murâd-ı ilâhîyi en iyi anlayabilecek olanlardır. Bundan ötürü, Kuran'da geçen ma'rûf kavramında anlatılmak istenen ile peygamber dilinde anlatılmak istenen aynı şeydir. Bu temel ilkeye rağmen Kur'ân'ın dili ile Hz. Peygamber'in sözü arasında bir çelişki ya da fark seziliyorsa bunun üzerinde düşünmek gerekir. Vahiy dili ile peygamber dilinin ayrı şeyleri ifade etmiş olması düşünülemez. Buradan hareketle, Kuran'daki ma'rûf kavramlarına kısaca göz atılabilir.

Nebevî sünnet, Câhiliye Döneminde toplumda var olan güzellikleri kaldırmamış, temel prensiplere aykırı olmayan gelenek ve göreneklere müdahale etmemiştir. Allah

⁷² Bakara, 2/83; Âl-i İmrân, 3/23

⁷³ En'âm , 6/35

⁷⁴ Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, Akçağ Basım Yayım, Ankara, t.y., C: II, s. 366,

⁷⁵ Mü'min, 40/62.

Teâlâ, ma'rûfun, sağduyunun, akl-ı selimin yeryüzüne egemen olması için insanlığı, ilâhî kitap ve peygamberlerle desteklemiştir.⁷⁶ Bununla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde ma'rûfa çok sayıda atıf bulunmaktadır.

Ma'rûf kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de toplam otuz altı ayrı ayette geçmektedir.⁷⁷ Bunlardan Bakara Suresi 231 ve 233. ayetleri ile Talâk Suresi 2. ayetinde iki defa kullanılmıştır. Böylelikle bu kelime Kur'ân'da otuz dokuz defa geçmiş olmaktadır. Bunlardan:

1. Yirmi bir tanesi (ال) takısıyla, yirmi tanesi “ب” harf-i ceriyle birlikte⁷⁸ yer alırken, bir tanesi “عن” harf-i ceriyle birlikte⁷⁹ yer almıştır.
2. On sekiz tanesi (ال)'sız olarak gelmiştir. “ب” harf-i ceriyle altı defa zikredilmiştir.⁸⁰ “من”⁸¹ ve “في” harf-i ceriyle⁸² birer kez zikredilmiştir. Harf-i cersiz olarak da on yerde⁸³ kullanılmıştır.

Ma'rûf ayetlerde farklı kullanımlarda yer almıştır. Bu bazen “emr-i bi'l-ma'rûf⁸⁴, bazen “kavl-i ma'rûf⁸⁵, bazen de bu iki kullanımın dışında sadece “ma'rûf⁸⁶ olarak zikredilmiştir. Şimdi farklı anlam ve kullanışları birer ayetle örneklendirebiliriz.

⁷⁶ Bakara, 2/87, 213, 253; Fâtır, 35/25.

⁷⁷ Bakara, 2/178, 180, 228, 229, 231 (2 defa), 231, 232, 233, 234, 235, 236, 240, 241, 263; Âl-i İmrân; 3/104, 110, 114; Nisâ, 4/5, 6, 8, 19, 25, 114; A'râf, 7/157; Tevbe, 9/67, 71, 112; Hacc, 22/41; Nûr, 24/53; Lokmân, 31/15, 17; Ahzâb, 33/6, 32; Muhammed, 47/21; Mümtehine, 60/12; Talâk, 65/2 (2 defa)

⁷⁸ Bakara, 2/178, 180, 228, 232, 233 (2 defa zikredilmiş), 234, 236, 241; Âl-i İmrân, 3/104, 110, 114; Nisâ, 4/6, 19, 25; A'râf, 7/157; Tevbe, 9/ 71, 112; Hacc, 22/41; Lokmân, 31/17

⁷⁹ Tevbe, 9/67.

⁸⁰ Bakara, 2/229, 231 (iki defa); Talak, 65/2 (iki defa), 6.

⁸¹ Bakara, 2/240

⁸²; Mümtehine, 60/12.

⁸³ Bakara, 2/235; Nisâ, 4/5, 8, 114; Lokman, 31/15; Ahzâb, 33/6, 32; Bakara, 2/263; Muhammed, 47/21; Nûr, 24/53.

⁸⁴ Âl-i İmrân, 3/104, 110, 114; A'râf, 7/157; Tevbe, 9/71, 112; Hacc, 22/41; Lokmân, 31/17.

⁸⁵ Bakara, 2/235, 263; Nisâ, 4/5, 8; Ahzâb, 33/32; Muhammed, 47/21.

⁸⁶ Bakara, 2/178, 180, 228, 229, 231 (iki defa), 232, 233 (iki defa), 234, 236, 240, 241; Nisâ, 4/6, 19, 25, 114, Nûr, 24/53; Lokmân, 31/15; Ahzâb, 33/6; Mümtehine, 60/12; Talâk, 65/2 (iki defa), 6.

2.2.1. Emr-i bi'l - ma'rûf

2.2.1.1. İyiliği emretme

Ma'rûf kavramı, “iyiliği emr etme” manasında on yerde kullanılmıştır.⁸⁷ Sekiz tanesi “بالمعروف” kalıbıyla gelirken⁸⁸, bir tanesi “بِالْعُرْف” kalıbıyla⁸⁹ gelmiştir. Bunlardan Âl-i İmrân Sûresi 104. Âyeti değerlendirilecek olursa:

*"Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten meneden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır."*⁹⁰

Âlemlerin Rabbi olan Allah, İnsanlığı başıboş bırakmamış, her daim onlara rehberlik edecek, yol gösterecek peygamberler göndermiştir. Peygamberler, gönderildikleri topluma yön veren ve insanları ilâhî çizgiye davet eden elçilerdir. Hz. Peygamber de bu görevini yapmış⁹¹ Arabistan Yarımadası'nda İslâm medeniyetinin muhafazası ve devamlılığı için Müslümanlara önemli bir vazifeyi bildirmiştir. Bir başka ifadeyle önce peygamberler bu görevi yaparak toplumu ıslah etmiş, ardından ıslah edilen topluluğun muhafazası için o topluluğa sorumluluk verilmiştir. Bu, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker, iyiliği emretme, kötülükten sakındırma vazifesi ile Müslümanların içinde onlara önderlik yapacak, birlik ve beraberliklerini sağlayıp koruyacak ve insanları İslâm'a davet edecek bir “sosyal kontrol mekanizmasının” daima bulunmasını gerektirmektedir. Nasslar statik olmakla birlikte toplumlar dinamiktir. İslâm prensiplerinin topluma anlatılması, bunun insanların gönlüne nakşedilmesi, iyiliği emredip kötülüğü ortadan kaldırma görevinin belli bir zamana bağlı olmaksızın sürekli yerine getirilmesi İslâm toplum yapısı için zorunluluktur. Hz. Peygamber,

⁸⁷ Âl-i İmrân, 3/104,110, 114; A'raf, 7/157,199; Tevbe, 9/67, 71, 112; Hac, 22/41; Lokman, 31/17.

⁸⁸ Âl-i İmrân, 3/104,110, 114; A'raf, 7/157; Tevbe, 9/71, 112; Hac, 22/41; Lokman, 31/17.

⁸⁹ A'râf, 7/199.

⁹⁰ Âl-i İmrân, 2/104.

⁹¹ Âraf, 7/157.

İsrâiloğulları'nı felâkete sürükleyen sebeplerden birinin de bu görevin ihmal edilmesi olduğunu bildirerek ümmetine önemli bir uyarıda bulunmuştur. Bu uyarıda Allah Rasûlü yemin ederek emr-i bi'l-ma'rûf görevinin mutlaka yapılması gerektiği ve zulmeden zâlimin zulmüne engel olunması gerektiği, böyle yapılmaması halinde ümmetinin de aynı akıbeti uğrayacağını bildirmiştir.⁹² Hz. Peygamber'in bu uyarısı, toplumların helâke uğramaması adına içinde bulunan kötülüklerin kaldırılması ve iyiliğin hâkim olması için toplum içinde bu görevi yerine getirecek bir sınıfın elzem olduğunu göstermektedir. İşte Kur'ân, söz konusu âyetle bu gerekliliği dile getirmiştir.⁹³ Bu sebeple imandan sonra yapılacak ilk dinî görev olarak bu ilkenin yerine getirilmesi zikredilir.⁹⁴

Bu görevin yerine getirilmesinden kimlerin sorumlu olacağı üzerinde tartışılmıştır. Bununla ilgili olarak çeşitli görüşler dile getirilmiş olsa da âyette geçen “sizden” veya “içinizden” anlamına gelen “minküm” (مِنْكُمْ) ’ün toplumun genelini bağliyor olmasından dolayı, topluluk içinde bu görevi yerine getiren bir sınıfın olması o topluluğun diğer fertlerini sorumluluktan kurtarmaktadır. Bu durumda emr-i bil’ ma’rûfun farz-ı kifâye olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır. Elmalılı (ö. 1361/1942) da aynı görüşü ifade etmiştir.⁹⁵ Râzî (ö. 606/1210), bunu daha net bir ifadeyle, “Bazınız bu işi yerine getirsin!” anlamına geldiğini söyler.⁹⁶ Farz-ı kifâye olduğu hususunda Tevbe Sûresi’nin 122. âyeti bunu açıklar niteliktedir.⁹⁷ Burada şunu da ifade etmekte fayda vardır. Emr-i bi’l ma’rûf ve nehy-i ani’l-münker vazifesini belirli bir topluluğun yerine getirmesi, diğerlerinin bu konudaki sorumluluğunu ortadan kaldıracaktır. Fakat bu vazife ihmal edilerek yerine getirilmeyecek olursa, sadece toplum içindeki zalimler değil tamamı zarar görür. Bir başka deyişle sosyal kontrol

⁹² Ebû Dâvûd, Melâhim, 17; Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân, 5.

⁹³ Taberî, *Taberî Tefsiri*, (Çeviren: Kerim Aytekin), Hisar Yay., İstanbul, 1996, C: II, s. 335.

⁹⁴ Yazır, a.g.e, s. 366.

⁹⁵ Yazır, a.g.e, s. 366.

⁹⁶ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, C: VI, s. 521.

⁹⁷ “Müminlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminde bir gurup dinde (dinî ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaştan) döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.” (Tevbe, 9/122)

mekanizması çalıştırılmadığında tevhid çatısı yıkıma uğrar ve başa gelen bela ve musibet yalnız zulmedenlere değil toplumun geneline ulaşır.

Ayrıca bu görevi yerine getirecek kimselerin, taşımaları gereken bir takım vasıflar vardır. Kişi öncelikle kuvvetli bir akide sahibi olmalı, bu vazifeyi Allah için yapmalı ve mükâfatı doğrudan Allah'tan beklemedir. Başka bir ifadeyle davet görevi gönül işidir. Özveri gerektirir. Bununla birlikte sağlam bir bilgiye ve donanımına sahip olmalıdır. Sahip olduğu imanı ve ilmi birleştirip güzel bir amel ve ahlâka sahip olmalıdır. Nitekim Allah Teâlâ: “*İnsanlara iyiliği emredip de kendinizi unutmusunuz?*”⁹⁸ Buyurarak ma'rûfu emredecek kişinin öncelikle kendisinin bunu yapması istenmektedir. Ayrıca kişi bu vazifesinde sabırlı ve ümit var olmalı, hemen pes etmemelidir.⁹⁹

2.2.1.2. İyilikten menetme

Bir tanesi “iyilikten menetme” anlamında “عن المعروف” kalıbıyla gelmiştir:

*“... münafıklar birbirine benzer; kötülüğü özendirip iyiliği engellerler, hayır için harcamaya elleri varmaz. Onlar Allah'ı umursamadılar, O da onları kendi hallerine bıraktı. Gerçek şu ki münafıklar günâha batmış kimselerdir.”*¹⁰⁰

Bu âyette Allah Teâlâ öncelikle münâfıkların genel karakteristik özelliğini bildirmiştir. Ardından, yaptıkları kötü fiillerden ötürü hak yoldan çıktıklarını haber veriyor.¹⁰¹ Öyle ki münafıklar insanları, mü'minlerin aksine iyilikten sakındırıp kötülüğü emrederler. Taberî (ö. 310/923) bu ayeti açıklarken “münâfıkların Allah ile Allah Rasûlü'nün getirdiklerine imanı nehy ettiğini belirtmiştir.¹⁰² Ayrıca Câsiye Sûresi'nde hakkı inkâr edenler ile ilgili olarak, alay edip durdukları kıyâmet gerçekleşince alaya aldıkları

⁹⁸ Bakara, 2/44.

⁹⁹ Ahmet Önköl, *Rasûlullah'ın İslam'a Davet Metodu*, Esra Yayınları, Bsk. 9, Konya, 1994, s. 317-319.

¹⁰⁰ Tevbe, 9/67.

¹⁰¹ İbn Kesîr, *Tefhîmü'l Kur'ân*, C: VII, s. 173.

¹⁰² İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, Muessesetu'r- risâle, Beyrut: 2000, C: XIV, s. 338.

şeyin kendilerini kuşattığının bilgisi verilir. Sonra da onlara, “kendilerinin ahireti unuttukları gibi Allah’ın da onları unutacağını, dolayısıyla Cehenneme gireceklerini haber verir.”¹⁰³ Diye seslenilerek kendilerinin yardımsız bırakılacağı da bildirilmiştir. Çünkü Allah’ın unutmasından maksat, kendilerini yardımdan, hidâyetten ve rahmetten mahrum etmesi, unutulmuş ve terk edilmiş halde bırakmasıdır.¹⁰⁴ Taberî, âyette geçen Allah’ın unutmasının, terk etmesi anlamında olduğunu söylemiştir.¹⁰⁵ Tâhir b. Aşûr’a (ö. 1393/1973) göre, Allah’ın unutması ibaresinde mecâz-ı mürsel vardır. Ebediyen terk etme anlamındadır.¹⁰⁶

Ezcümle, Allah Teâlâ, münâfıkların emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i ani’l-münker ilkesinin tersini yaptıklarını, onların dünya zevklerine daldıklarını, bu sûretle Allah’ı unuttuklarını, böylelikle Allah’ın da kendilerini âhirette yardımsız bırakacağını bildirmiştir.

2.2.2. Kavl-i ma’rûf

Kavl-i ma’rûf Kur’ân-ı Kerîm’de altı yerde¹⁰⁷ geçmiştir. Bunlardan ikisi¹⁰⁸ “meşrû söz” anlamında kullanılırken diğerleri¹⁰⁹ “tatlı ve güzel söz” anlamında kullanılmıştır. Birer örnekle kısaca açıklanabilir.

2.2.2.1. Meşrû söz

Bakara Sûresi 325 ve Ahzâb 32. Âyetlerde geçen ma’rûf kavramı toplum tarafından olağan karşılanan, herkesçe kabul edilen ve yadırganmayan meşru söz anlamında kullanılmıştır.

¹⁰³ Câsiye, 45/33,34.

¹⁰⁴ Özek, a.g.e. s. 196.

¹⁰⁵ Taberî, a.g.e, C: XXII, s. 87.

¹⁰⁶ İbn Âşûr, et-Tahrîr ve’t-tenvîr, C: XXV, s. 375.

¹⁰⁷ Bakara, 2/235, 263; Nisâ, 4/5, 8; Ahzâb, 33/32; Muhammed, 47/21.

¹⁰⁸ Bakara, 2/235; Ahzâb, 33/32.

¹⁰⁹ Bakara, 2/263; Nisâ, 4/5, 8; Muhammed, 47/21.

“...Allah bu kadarını onlara söyleyeceğinizi bilmektedir. Fakat meşrû söz söylemeniz dışında onlarla gizli sözleşme yapmayın...”¹¹⁰

Âyetin siyâkına bakıldığında Kur’ân-ı Kerîm, kocası ölen kadınlar ile evlenme niyeti taşıyan kimselerin bu kadınlara yaklaşımlarında helal çizgiyi göstermektedir. Bu çerçevede kadınlarla evlenme niyeti taşıyan kimselerin bu niyetlerini üstü kapalı olarak söyleyebileceklerini ifade etmektedir. Bununla birlikte “meşrû” söz dışında fitneye sebep olabilecek başka bir sözleşmeyi yasaklamıştır. Dolayısıyla meşrû söz, herkes tarafından doğal karşılanabilecek, toplum tarafından yadırganmayan ve ayıp ve müstehcen olmayan söz olarak anlaşılmaktadır. Kurtubî’ye (ö. 671/1273) göre bu âyette geçen ma’rûf, şerîatın müsaade ettiği şekilde tarafların birbirini görmesi ve mehrin muayyen miktarda tayin edilmesidir.¹¹¹

Bununla birlikte kadının evlenmeyi kabul etmesi halinde nasıl muâmele edeceğini söylemesi şeklinde yorumlayanlar da olmuştur. Râzî’ye (ö. 606/1210) göre, ma’rûf konuşma; evlenmek niyetinde olan kişinin evlenmeyi arzu ettiği kadına, evlenmeleri halinde kendisine iyi davranacağını, kendisiyle ilgileneceğini söylemesi demektir. Bu sözler, kişiye evlenme talebini iletme ve bu talebi pekiştirme anlamına gelir.¹¹² Elbette ki bu yaklaşım, kadının da erkeğe karşı olumlu hislerin doğmasına vesile olur. Burada yasaklanan, kadının iddet süresi bitmeden nikâh altına alınması ya da kadının kendisini bağlayıcı herhangi bir yükümlülük altına sokulmasıdır.

Her iki durumda da meşrû çerçevede ifade edilen sözlerde akla ve dine aykırılık teşkil etmeyecektir.

Bu konunun daha iyi anlaşılabilmesi için bir başka âyetle de örneklendirmede fayda görülmektedir:

¹¹⁰ Bakara, 2/235.

¹¹¹ Kurtûbî, a.g.e, C: III, s. 187.

¹¹² Râzî, a.g.e., 6/472.

"Ey Peygamber'in hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınıyorsanız (erkeklerle konuşurken) sözü yumuşak bir eda ile söylemeyin ki kalbinde hastalık (kötü niyet) olan kimse ümide kapılmasın. Güzel (ve doğru) söz söyleyin."

113

Bu âyet-i kerîmede Allah Teâlâ, mü'minlerin annelerine hitap ederken *"Ey Peygamber hanımları"* dedikten sonra onlara konumlarını ve almaları gereken sorumluluklarını hatırlatmaktadır. Peygamber hanımları sıradan insanlar değildir. Seyyid Kutup (ö. 1386/1966) bunun bir ayrıcalık olduğunu bunun kıymetini bilmeleri gerektiğini bunun da ancak takva ile olacağını ifade eder.¹¹⁴ Mevdûdî (ö. 1399/1979) de Tefhîmü'l-Kur'ân'ında, Allah Teâlâ'nın Peygamber hanımlarına yasaklamada bulunurken diğer mü'min kadınların bundan muaf olmadığını söyler. Ve bir benzetmede bulunur ki, bir baba düşünün. Baba oğluna ikazda bulunurken "sen diğer çocuklar gibi değilsin. Küfürlü konuşma, sözlerine dikkat et!" Der. Bu ifade diğer çocukların serbestçe konuşup küfür edebilecekleri anlamına gelmez. Mevdûdî böyle bir örneklemede bulunarak ilâhî emrin tüm mü'minleri bağladığını ifade eder.¹¹⁵ Ayrıca İbn Abbâs (ö. 68/687, bir kadının sıhrî akrabalık dolayısıyla kendisine haram olanlar ile ve yabancılarla muhatap olması durumunda, konuşurken sesini yükseltmeden yumuşak tonda konuşmamasının da mendûb olduğunu ifade eder.¹¹⁶ Allah Teâlâ, insanlarla konuşurken sözü yumuşak bir eda ile söylenmemesi, böyle olması halinde kalbinde kötü niyet taşıyanları cesaretlendirebileceği uyarısında bulunduktan sonra sözün ma'rûf bir şekilde olmasını emretmektedir. Ma'rûf söz ile ilgili olarak İbn Abbas, Yüce Allah'ın onlara emr-i bil ma'rûf nehy-i anil münkeri emrettiğini söylemektedir.¹¹⁷ Özetle ifade etmek gerekirse uygun söz söylemek aklın ve şeriatın reddetmediği doğru olan söz demektir. Ahzâb 32. Âyetteki bu hitap peygamber hanımlarına olmakla

¹¹³ Ahzab, 33/32.

¹¹⁴ Kutup, a.g.e., s. 13,14.

¹¹⁵ Ebu'l-A'la Mevdûdî, *"Tefhîmü'l-Kur'ân /Kur'ân'ın Anlam ve Tefsiri"*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997, C: IV, s. 411.

¹¹⁶ İmam Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Buruç Yayınları, C: XIV, s. 94-95

¹¹⁷ Kurtubî, a.g.e. C: XIV, s. 95.

birlikte, onların şahsında tüm mü'min kadınlardır. Dolayısıyla bu emir sadece mü'minlerin annelerini değil, tüm mü'mineleri bağlamaktadır.

Sonuç olarak, Kur'ân-ı Kerîm Özelde peygamber hanımlarına genelde ise tüm mü'min kadınlara namahrem ile konuşmak durumunda kaldıklarında ma'rûf ölçünün dışına çıkmamalarını, akla başka şeyler getirecek söz dışında herkesin normal karşıladığı, akla ve şeriata uygun sözlerle konuşmalarını emretmektedir.

2.2.2.2. Tatlı ve güzel söz

Ma'rûf, Kur'ân-ı Kerîm'de dört farklı yerde "tatlı ve güzel söz" anlamında¹¹⁸ kullanılmıştır. Bu, bir âyetle açıklanacak olursa:

*"İyi sayılan bir söz ve bir bağışlama, arkasından eziyet gelen bir sadakadan daha iyidir. Allah zengindir, halîmdir."*¹¹⁹

Âyetin siyâk ve sibâkına bakıldığında söz konusu âyetlerin inananları hayır yapmaya teşvik ettiği görülmektedir. Bununla birlikte hayır yaparken, yapılan iyiliğin başa kakılarak kalplerin kırılmaması, gönüllerin incitilmemesi, muhtaç kimselerin küçümsenmemesi ve mütevâzi olunması emredilmektedir. Aksi taktirde, yapılan hayrın sevap getirmeyeceği, bu kimselerin Allah'a ve Ahiret gününe inanmayan riyâkâr kimseler olduğu gibi yaptıkları işin sonunda hayır bulamayacakları bildirilmektedir. Âyet-i Kerîmede tatlı ve güzel bir sözün iyi niyet taşımayan bir sadakadan daha faziletli olduğu dikkat çekilir. Hz. Peygamber de her iş ve ibadette niyetin asıl olduğunu vurgular.¹²⁰

Âyet-i Kerîmede geçen "ma'rûf söz" ifadesiyle ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Taberî (ö. 310/923) de âyette geçen "قَوْلٌ مَعْرُوفٌ" ifadesini: "*Kişinin, müslüman kardeşi için dua etmesi suretiyle ona güzel bir söz söylemesi ve fakirin*

¹¹⁸ Bakara, 2/263; Nisâ, 4/5, 8; Muhammed, 47/21.

¹¹⁹ Bakara, 2/263.

¹²⁰ Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.

düşük halini örterek kusuruna bakmaması” olarak yorumlamıştır.¹²¹ Aynı şekilde Sâbûnî de, “Dilenciye güzel söz söylemek ve ısrarını bağışlamak, ona sadaka verip de sonra eziyet etmek ya da dilencilik etti diye onu ayıplamaktan Allah katında daha hayırlı ve sevaptır.” Der ve ma’rûf sözü “güzel söz söylemek ve (dilencinin) ısrarını bağışlamak” olarak ifade eder.¹²²

Kur’ân-ı Kerîm’de miras hukuku ile ilgili âyetlere bakıldığında,¹²³ konunun en ince ayrıntısına kadar ele alındığı görülmektedir. Bu, Allah Teâlâ’nın miras hukukuna verdiği önemi gösterir. Bu âyetler içinde ma’rûf kavramına atıf yapan Nisâ Sûresi 8. Âyetin incelemesi yapılacaktır.

“(Vâris olmayan) yakınlar, yetimler ve yoksullar miras taksiminde hazır bulunurlarsa bundan, onları da rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin.”¹²⁴

Miras hukukuna literatürde ferâiz denir. Peygamber (s.a.v) de bu konu üzerinde titizlikle durmuş ve ümmetini uyarmıştır. Bir hadisinde, “*Ferâiz öğrenin ve öğretin, çünkü ferâiz ilmin yarısı olup unutulacaktır. Ümmetimden çekilip alınacak ilk ilim de odur.*”¹²⁵ Sözüyle ferâiz ilminin önemine dikkat çekmekle birlikte bu ilmin yeryüzünden ilk çekilecekler arasında olacağı uyarısını da yapmaktadır. Bununla kalmayıp Allah Rasûlü (s.a.v.), bu ilmin kaybolması halinde ümmetinin içine düşeceği durumdan haber vererek ümmetinden bu ilmin yayılmasında gayret göstermesini istemektedir.¹²⁶

Allah Rasûlü’nün elçiliğini yaptığı İslâm, insanlar arasındaki bağın kuvvetli olmasına ve toplumsal bütünlüğün sağlanmasına büyük önem verir. Bu sebeple ortaya koymuş olduğu inanç esasları ve ibadetler ile toplumsal bütünlüğü sağlamayı hedeflemiştir.

¹²¹ Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, **Taberi Tefsiri**, Hisar Yayınevi, C: II, s. 140.

¹²² Muhammed Ali Es- Sâbûnî, **Safvetü’t-tefâsir = Tefsirlerin Özü** (Çeviren: Sadrettin Gümüş, Nedim Yılmaz), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2014, C: I, s. 310.

¹²³ Bakara, 2/180, 181, 182; Nisâ, 4/7, 8, 10, 11, 12, 19, 33; Mâide, 5/106.

¹²⁴ Nisâ, 4/8.

¹²⁵ İbn Mâce, “Ferâiz”, I.

¹²⁶ Tirmizî, “Ferâiz”, 2.

Söz konusu âyet de sosyal bütünlük içinde uzak ya da yakın, miras hakkı olsun ya da olmasın, kıyıdan köşeden bir şekilde, mirası taksim edilecek olan kimseyle bağı olan kimselere tadımlık da olsa bir şeylerin verilmesini emretmektedir. Eğer bu da mümkün değilse, onlara kırıcı olmayan yumuşak ve tatlı sözler söylenmesi suretiyle gönüllerinin alınması emredilmiştir. Şakîr Berkî âyetin miras taksimi sırasında yapılmasını emrettiği hususa “veraset sadakası” adını verdiklerini söyler. Miras taksîmi sırasında orada bulunan kişilerin kovulup iteklenmemesi ya da azarlanarak uzaklaştırılmaması, bilakis onlara da bir pay verilmesi ve güzel sözler söylenmesi gerektiğini ifade eder. Bu suretle insanlar arasında hased kalkacağını ve zenginlerle fakirler arasında kardeşlik bağının kurulacağını belirtir.”¹²⁷

Berki'nin ifadesiyle verâset sadakasının hükmünün ne olduğu ile ilgili olarak hukukçular, bunun farzdan öte, gönüllü olarak verilen bir sadaka, zekâtın dışında bir zorunluluğun da bulunmadığı dikkate alınarak “*Verilmesi güzel olur, menduptur*” demiş ve âyete böyle yorum getirmişlerdir.”¹²⁸

Sonuç olarak kavî-i ma'rûf, herkes tarafından “*bilinen, yadırganmayan ve fitneye sebep olmayan söz*” olarak anlaşılmakla birlikte, “*tatlı, yumuşak, nazikâne, gönül okşayan söz*” olarak da ifade edilmektedir.

2.2.3. Örfe Vurgu yapan Ma'rûf

2.2.3.1. Aile hukuku olarak

İslâm'ın önemle üzerinde durduğu noktalardan birisi de ailedir. Bu sebeple ailenin sağlıklı yürütülebilmesi için fertler arasındaki uyum büyük önem arz eder. Kur'ân-ı Kerîm, aile içi uyumu ve neslin sağlıklı bir şekilde devamlılığını sağlamak için aile

¹²⁷ Berki Şakir, “Kur'ân'da Mirâs Hukuku”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: 38, 1981

¹²⁸ Hayrettin Karaman v.d, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, C: II, s. 22

fertleri arasında görev paylaşımı yapmıştır. Bakara Sûresi 233. Ayete göz atmakta fayda görülmektedir.

*"Emzirmeyi tamamlamak isteyen için analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler. Onların **normal ölçülerde** yiyecek ve giyeceklerini sağlamak da çocuk kendisinden olanın (babanın) borcudur... Çocuklarınızı sütannelere emzirtmek isterseniz **münasip olan ücreti** verdiğiniz takdirde sizin için bir günâh yoktur. Allah'ın koyduğu kurallara aykırı davranmaktan sakının ve bilin ki Allah yaptıklarınızın tamamını görmektedir."* ¹²⁹

İslâm ailenin korunmasına büyük önem vermiştir. Kur'ân âyetleri bu konunun üzerinde titizlikle durmuştur. Ailenin temel direkleri olan karı koca arasındaki uyum için özel tembihte bulunmuş ve onlarla iyi geçinilmesini emretmiştir. ¹³⁰

Yukarıda kısaca metni verilen âyetin bütününe bakıldığında burada söz konusu olanın emzikteki çocuk olduğu anlaşılmaktadır. Fiziksel ve ruhsal olarak sağlıklı bir neslin devamlılığı için sağlıklı bir yuvaya ihtiyaç vardır. Allah Teâlâ burada aile içi uyumun temini amacıyla anne ve babaya düşen sorumlulukları bildirmiştir. Bu bağlamda bebeği emzirecek olan anneye emzirme süresini bildirirken, babaya da bu süre içinde annenin yaşamsal ihtiyaçlarının karşılanması görevini vermiştir. Allah Teâlâ, babaya düşen bu görevin standardını örfe bırakmıştır. Elmalılı, (ö. 1361/1942) babanın anneye bakmasının vacip olduğunu söylerken, ma'rûfun ölçüsünün *"babanın gücü oranında ya da iki tarafın durumlarına uygun olarak hâkimin uygun göreceği miktar olarak"* belirtir. ¹³¹

2.2.3.2. Cezâ hukuku olarak

"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek

¹²⁹ Bakara, 2/233.

¹³⁰ Nisâ, 4/19.

¹³¹ Yazır, a.g.e. s. 115.

gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra tecavüzde bulunana elem dolu bir azap vardır.”¹³²

İslâmiyet’ten önce Arap toplumunda kabîleler arası savaş çok yaygındı. Güçlü olanlar zayıf olanları acımasızca öldürürlerdi. Buna karşılık diğer taraf da aynı şekilde muâmele etmeye çalışır ve intikam ve düşmanlıklar hiçbir zaman son bulmazdı. Bazı kabîleler müslüman olduktan sonra da aynı muâmeleyi devam ettirmek istemişlerdi. Buna karşılık şahsî bir davayı hukuka dayandırıp kısasa çeviren, cezayı kişileştiren canlar arasında eşitsizliğin olmadığını, dokunulmazlık bakımından bütün canların eşit olduğunu vurgulayan âyetler indi.¹³³

Âyet-i Kerîme, Arapların bu âdetini tashîh etmiş, kısasın farzîyetini bildirmekle birlikte cezanın şahsîliğine dikkat çekmiştir. Ayrıca kısasın yanında maktûlün yakınlarına kısastan vazgeçmek suretiyle diyet seçeneğini de sunmuştur.

Âyette geçen “فَاتَّبَاعُ بِالْمَعْرُوفِ” ifadesinin katili mi yoksa maktûlün yakınlarını mı? kastettiği hususunda farklı görüşler ortaya konmuştur. Bazı kaynaklar, katilin üzerine düşeni yapmasını, bu konuda zorluk çıkarmamasını, acıları sebebiyle gözyaşı döken din kardeşlerine gücünün yettiğince iyi davranmasını emretmiştir.¹³⁴ Derken, Elmalılı da, maktûlün yakınlarının, affetmeleri halinde kendilerine aklen ve şer’an örfe uygun olan iyiliğe tabi olmalarının gerektiğini ifade eder.¹³⁵ Sâbûnî (ö. 1436/2015) de “Öldürülenin velisi diyet almaya razı olur da kısası düşürürse, diyeti, şiddet kullanmadan ve kan dökmeksizin iyilikle kâtilden istemelidir.”¹³⁶ Der. Kâtilin affedilmesi ve kısastan vazgeçilmesi halinde İbn Abbas’a (ö. 68/687) göre diyeti kabul edenlerin ma’rûf ölçüde davranması yani aklın ve dinin kabul gördüğü şekilde

¹³² Bakara, 2/178.

¹³³ İbn Kesîr, **a.g.e**, C: I, s. 299-301

¹³⁴ Hayrettin Karaman v.d, **a.g.e**, C: I, s. 26.

¹³⁵ Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’ân Dili**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995. C: I, s. 477

¹³⁶ Sâbûnî, **a.g.e**, s. 211.

davranması istenmektedir. Aynı şekilde kâtilin de uzatmadan ma'rûf ölçüde ödemesini yapması ve iyi muâmele etmesi gerekmektedir.¹³⁷

Müfessirlerin görüşleri bir arada değerlendirildiğinde ma'rûfa tabi olma emrinin muhatabının kâtıl mi, yoksa maktûlün yakınları mı olduğu hususunda farklı görüşler olduğu ortaya çıkmaktadır. Fakat her iki durumda da âyetin mesajı yerini bulmaktadır. Hicâzî de bu konuda her iki tarafın da âyette geçen “Affettikten sonra bir kimse haddi aşarak kısas ya da diyet talebinde bulunursa veya ödemekle yükümlü kılınan kâtıl, diyet ödemeyi geciktirirse, işte böyleleri için gayet acı ve elem verici bir azap vardır.”¹³⁸ İfadesiyle “ma'rûfa tabi olma” emrinin hem kâtili hem de maktûlün yakınlarını bağladığını belirtir.

Sonuç olarak, Kur'ân-ı Kerîm'de ma'rûf kavramı onlarca âyette geçmektedir. Bu kimi zaman emr-i bi'l ma'rûf, kimi zaman kavî-i ma'rûf, kimi zaman da örfe vurgu yapan ma'rûf olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'ân'da ma'rûfun sıfatlı ya da sıfatsız kullanımlarına bakıldığında, Kur'ân'ın Câhiliye Toplumu'nu ıslah edip medenileştirmeye, medenileşen sahâbe ve yolundan gidenleri de bu yolda korumaya dönük amaç gözettiğini anlamak zor olmasa gerek. Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerîm, imanda, ibadette, ahlâkta ve muamelatta, kısacası insan hayatının her alanında kendisine rehber olmuştur.

Ma'rûf kavramının anlam serüvenine bakıldığında, bu kavramın İslâm öncesi dönemde de kullanıldığı görülmektedir. Bu dönemde ma'rûfun ölçüsünün ne olup olmadığı kabîle örfü tarafından belirleniyordu. Bir başka deyişle kabîle örfü ma'rûf olarak kabul ediliyordu. Haklı ya da haksız, kabîleden bir kan döküldüyse bunun intikâmını karşı tarafın kan döken taraftan acımasızca alması da örf yani ma'rûf kabul ediliyordu. İslâm bu noktada ma'rûf anlayışını yeniden güncellemiştir. Ma'rûfun,

¹³⁷ İbn Kesîr, a.g.e. C: I, s. 490.

¹³⁸ Muhammed Mahmud Hicazi, Furkan Tefsiri, İlim Yayınları, C: I s. 131-132.

aklın, sağduyunun ve vahyin ortaya koyduğu güzellikler olarak anlaşılmasını sağlamıştır.

2.3. İslâmî İlimlerde Ma'rûf

Kelimeler ve kavramlar canlı organizma gibi yer ve dönemlere göre bir takım değişimlere uğradığı ifade edilmişti. Bu durumun ıstılâhlar için de geçerli olduğu ifade edilebilir. Terim, “bir ilim veya sanat dalı mensuplarınca özel ve özgün anlam yüklenen kelime ve terkiplerdir.”¹³⁹ Bir ıstılâhın bir meslek gurubunda kullanıldığı anlam ile başka bir dalda kullanıldığı anlam farklılık arz edebilir.¹⁴⁰

Yukarda ma'rûfun kavramsal çerçevesi çizildikten sonra, Kur'ân'da geçen anlamları âyetlerden örneklerle tespit edilip açıklanmaya çalışıldı. Bu kısımda ma'rûf kavramının Hadiste ve Fıkıh İlmindeki yeri üzerinde durulacaktır.

2.3.1. Hadiste Ma'rûf

Hadiste ma'rûf kavramı iki başlıkta incelenmelidir. Hadis ilminde ma'rûf, münker hadisin zıddı olan bir hadis türü olarak yer alırken, hadis metinlerinde geçen ma'rûf ise tezimizin ana konusunu oluşturan kavramdır. Bunun üzerinde Ma'rûfun kavramsal çerçevesi çizilmiştir. Bu çerçevede Kur'ân'da ma'rûf incelendi. Daha sonra da hadis metinleri ve Fıkıh İlminde ma'rûf incelenecektir. Bu sebeple bu kısımda buna yer verilmeyecektir.

¹³⁹ Halim Öznurhan, “çevrimiçi”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/istilah> 10.05.2019

¹⁴⁰ “Belirli grupların bir şeyi ilk vazedildiği mânadan kısmen uzaklaştırıp yeni bir muhtevaya büründürdükleri kelime” (Seyyid Şerif Cürcânî, *et-Ta'rifât*, “İştılâh” md.)

2.3.1.1. Hadis usûlünde ma'rûf

Ma'rûf sözlükte, “*Bilinen, tanınan, benimsenen şey*¹⁴¹, *aklın ve dinin hoş gördüğü şey, ihsân, iyilik*¹⁴² manalarına gelmektedir. Hadis ıstılâhı olarak ise, “*güvenilir râvinin zayıf râviye muhâlefet ederek rivâyet ettiği hadis*”¹⁴³ demektir. Başka bir ifade ile münker hadis olarak zikredilen hadis türünün zıddıdır. Münker hadis, zayıf râvinin sika râviye muhalefet ederek rivâyet ettiği hadistir.

Ma'rûfun Hadis Usulünde ıstılâhlaşmasından önce sahâbe döneminde meşhûr ya da ma'rûf hadis ifadeleri yer almıştır. Bu ifadeler ıstılâhî anlamda olmamakla beraber, “*toplum tarafından bilinen ve kabul edilmiş olan*” anlamında sahâbe döneminde kullanıldığı görülmüştür.¹⁴⁴

Rivâyet edilen hadislerin isimlendirilmesi ve ıstılâhlaşması hicrî III. Yüzyılda söz konusu olmuştur. Tâbi'înin son döneminde çeşitli fırka, mezhep ya da ideolojik düşünceleri desteklemek amacıyla bazı kimselerin hadis uydurdukları anlaşılmıştır.¹⁴⁵ Bu durum karşısında mevzû hadislerin toplumu etkilememesi ve reddedilmesi, amacıyla, tabi'îler hadislerin tedvîn çalışmalarına hız vermişlerdir. Bununla birlikte bazı hadis münekkitleri hadis uyduranları cerh etmek amacıyla, “münkerü'l-hadis” kavramını kullanmışlardır. Rivâyet olunan bu hadislere de “münker hadis” adını vermişlerdir. Zayıf ya da cerh edilen râvilerin rivâyet ettikleri karşısında sika râvilerin rivâyet ettikleri hadislere de “ma'rûf hadis” denmiştir. Hadis Usulü kaynaklarında “ma'rûf hadis” ıstılâh olarak çok fazla zikredilmemektir. Çünkü ma'rûf kavramı yerine anlamları aynı ya da birbirine yakın olsa da farklı kavramlar da kullanılmıştır. “ceyyîd”, “müstakîm”, “sâbit” ve “nebîl” kavramları bunlardan bazılarıdır. Bu

¹⁴¹ Çağrııcı, Mustafa, “Emir bi'l-Ma'rûf”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi** (DİA), İstanbul, 1995, C: XI, s. 138; Etimoloji Türkçe, Lügat Sitesi, “çevrimiçi”, www.etimolojiturkce.com/kelime/maruf, 24.09.2018

¹⁴² Bekir Topaloğlu, Hayrettin Karaman, **a.g.e**, “ma'rûf” maddesi.

¹⁴³ Mehmet Efendioğlu, *Ma' rûf*, **Diyanet İslam Ansiklopedisi** (DİA), C: XXVIII, s. 66.

¹⁴⁴ Nevzat Aydın, “*hadisin tespit ve tenkidinde “ma'rûf/meşhûr sünnet”in metodolojik değeri ve işlevi*”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: X, sayı: 20, ss. 139-170, 2011.

¹⁴⁵ es-Sâlih, **a.g.e**, s. 37; Koçyiğit, **a.g.e**, 135-166.

kaynaklarda “ma’rûf” terimi için Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) tarafından aktarılan bir rivâyet örnek olarak gösterilmektedir. Rivâyet şöyle:

“İbn Ebû Hâtim er-Râzî’nin Hubeyyib b. Habîb - Ebû İshak - Ayzâr b. Hureys - İbn Abbas tarikiyle Hz. Peygamber’den tahriç ettiği, “*Kim namaz kılar, zekât verir, hacc eder, oruç tutar ve misâfirini ağırlarsa Cennete girer*” Meâlindeki hadisi Ebû Hâtim er-Râzî değerlendirirken onun münker olduğunu ifade etmiştir. Sika olan başka râvilerin bunu Ebû İshak’tan (ö. 127/745) İbn Abbâs’ın (ö. 68/687-88) sözü olarak (mevkûf) rivâyet ettiklerini belirtmiş ve “Ma’rûf olan da budur” Demiştir.”¹⁴⁶

İslâm Tarihi incelendiğinde hicrî II. Yüzyıl sîyasî ve îtikâdî çalkantıların yoğun yaşandığı bir dönem olduğu görülmektedir. Talat Koçyiğit (ö. 1440/2011) bu dönemde mevzû hadis rivâyetlerinin daha çok Şi’a ve Hâricîler tarafından çıkarıldığını, hatta Hâricîler’e göre Şi’a’nın bu yola daha çok başvurduğunu söyler. Bunun asıl sebebinin kendi görüşlerini kabul ettirebilecek dînî nassları dayanak olarak kullanmak istediklerini ifade eder. Dolayısıyla İslâm Dini’nin temel kaynağı Kur’ân-ı Kerîm’i değiştiremeyecekleri için kendi düşüncelerini destekleyecek hadisler uydurduklarını ifade eder.¹⁴⁷

Sapık inanç ve fırkaların hadis uydurma faaliyetlerine karşı hadisçiler kayıtsız kalmamışlar, Hz. Peygamber’in ağzından çıkmış olan gerçek sözleri tespit etmek ve bunları zayıf ve sahte olanlarından ayırmak sûretiyle sahîh kabul edilen hadisleri korumak ve sıhhatli bir şekilde yeni kuşaklara ulaşmasını sağlamak için gerekli tedbirleri almışlardır. Alınan bu tedbirler “Cerh ve Ta’dil” ilmini doğurmuştur. Bu ilim sayesinde rivâyet olunan haber ya da sözün değeri ve bağlayıcılığı ortaya çıkmıştır. Bunun neticesinde sözün sıhhat derecesine göre çeşitli isimler almıştır. Ma’rûf ya da münker olarak adlandırılan hadis metinleri de bunlardan sadece bir kaçıdır.

Sika râvinin zayıf râviye karşı olarak rivâyet ettiği hadis metnine ma’rûf denildiği gibi, bazı muhaddisler az da olsa ma’rûftan kastedilenin, meçhulün zıddı olduğunu

¹⁴⁶ Mehmet Efendioğlu, “Ma’rûf”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi** (DİA), C: XXVIII, s. 66.

¹⁴⁷ Talat Koçyiğit, **Hadis Tarihi**, Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977, s. 109.

düşünmektedirler. Bir râvînin ma'rûf oluşu en kısa ifadeyle hadisçiler tarafından hadis rivâyetiyle meşgul olan bir kimse olarak tanınması demektir.¹⁴⁸

2.3.2. Fıkıhta Ma'rûf

“Ma'rûfun Kavramsal Açıdan Tahlili” başlığı altında “ma'rûf” ve “örf” kavramları incelenmişti. Hatırlanacak olursa çoğulu A'râf (أعراف) olan örf (عرف) kelimesinin, “iyi olan, yadırganmayan, bilinen, tanınan; peş peşe gelen”¹⁴⁹, ya da, “yükselti, yüksek yer, yüksek kumluk, tümsek, yele, at yelesi, horoz ibiği”¹⁵⁰ anlamlarına geldiği ifade edilmişti.

İslâm fıkıhında “ma'rûf”, daha çok “örf” olarak karşımıza çıkar. Örf, “iyi olan, yadırganmayan, bilinen, tanınan; peş peşe gelen, insanlar arasında iyi telakki edilen,” anlamlarına gelir.¹⁵¹ “Örf” kavramının “âdet” kavramıyla çok yakından ilişkisi vardır. Bundan ötürü “örf ve âdet” şeklinde yaygın bir kullanımı vardır.¹⁵² Âdet ise, sözlükte, “eski duruma dönmek; geri çevirmek, bir şeyi tekrarlamak, insanların özünde yerleşmiş sağıyu sahiplerince makbul görülen, üst üste yaparak alışkanlık haline getirmek” gibi anlamlara gelen avd (عود) kökünden gelmiş olup genellikle “geleneğe ve örf” mânasında kullanılır.¹⁵³ Örfün âdetle aynı anlama geldiğini söyleyenlere göre, “İnsanların benimseyip alışkanlık haline getirdiği işler, ya da duyulduğunda akla başka

¹⁴⁸ Mücteba Uğur, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992, s. 210.

¹⁴⁹ İbrahim Kâfi Dönmez, “örf” **Diyanet İslam Ansiklopedisi** (DİA), C: XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007.

¹⁵⁰ Etimoloji Türkçe, Lügat Sitesi, “çevrimiçi” <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/örf> 12.05.2019; Karagöz v.d., “örf” **a.g.e.**, s. 536.

¹⁵¹ Dönmez, “örf” **a.g.e.**, s. 87; Mehmet Erdoğan, “örf”, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 463; el-İsfahânî, **a.g.e.**, s. 694.

¹⁵² İbrahim Kâfi Dönmez, **a.g.e.** s. 87.

¹⁵³ Hayreddin Karaman, “Âdet” **Diyanet İslam Ansiklopedisi** (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C: I, İstanbul 1988; Erdoğan, **a.g.e.**, s. 12.

*anlamlar gelmeyecek derecede özel bir anlamda kullanmayı âdet edindikleri lafızlar” olarak tarif edilmektedir.*¹⁵⁴

Toplumun en önemli özelliği değişken bir yapıya sahip olmasıdır. Değişken bir yapıya sahip olan topluma yol gösterip yön veren İslâm Dini’nin getirdiği ilkelerdir. İslâm hukukunda nass olarak ifade edilen bu ilkelerin temel kaynağı Kur’ân ve Hadis/Sünnettir. Kur’ân-ı Kerîm’in ve hadisin yer yer toplumun karşılaştığı sorunlar karşısında ma’rûfa atıfta bulunarak güncel sorunların çözümünü toplum örfüne bırakması da İslâm’ın örfe ne derece önem verdiğini göstermektedir. Bu sebeple İslâm hukukçuları örfü dinin fer’i kaynakları arasında saymışlardır. İslâm hukukunda özellikle de Hanefî ve Mâlikî mezhebine göre, hakkında nass bulunmayan meselelerde örf asıl olarak kabul edilir.¹⁵⁵ Toplumun dinamikleri içinde yer alan örf, değişen ihtiyaçlar karşısında sorunların çözümüne dayanak olur.

Örf, bağlayıcılığı, umumî ve husûsî olması bakımından muhtelif kısımlara ayrılır. Konunun doğru anlaşılması bakımından bu kısımlara kısaca göz atmakta yarar görülmektedir.

2.3.2.1. Mu’teber oluşu bakımından

Mu’teber oluşu bakımından örf, iki kısma ayrılır. Bunlar Fâsid örf ve sahîh örftür.

2.3.2.1.1. Fâsid örf

Fâsid örf, şer’i bir nassa aykırı olan örfe denir. Bu, faydalı şeyleri engelleyen, zararlara yol açan örftür.¹⁵⁶ Düğünlerde alkol tüketiminden, kadının tesettürde dar pantolon

¹⁵⁴ Muhsin Koçak, Nihat Dalgın, Osman Şahin, **Fıkıh Usûlü**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2013, s. 156.

¹⁵⁵ Muhammed Ebû Zehrâ, **İslam Hukuku Metodolojisi: Fıkıh Usûlü**, (Çeviren: Abdulkadir Şener), Fon Matbaası, Ankara, 1981, s. 235.

¹⁵⁶ İ. Kafi Dönmez, “örf”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi** (DİA), C: XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 90; Ebû Zehrâ, **a.g.e**, s. 235; Abdulkirim Zeydan, **İslam Hukukuna Giriş: Genel Hükümler ve**

giyişinin olağan karşılanmasına varıncaya kadar uygulana gelen bir takım fiillerin tamamı buna örnek olarak gösterilebilir. Câhiliye Döneminde Kâbe'nin çıplak olarak tavaf edilmesi¹⁵⁷, kadına miras verilmemesi¹⁵⁸, iki kız kardeşle aynı anda evlenme ve kız çocuklarının katledilmesi,¹⁵⁹ gibi durumlar fâsid örf örneklerinden bazılarıdır.

Günümüzde bazı yörelerde amcakızı, halakızı, dayıkızı ya da bunun gibi kuzenlerle birlikte “kardeşçe” oturup kalkmak örf kabul edilirken, kuzenlerin evliliği şiddetle kınanmaktadır. Hal bu ki, Kur’ân-ı Kerîm kuzenlerle evlenmeyi yasaklamamıştır.¹⁶⁰ Nitekim “*Mevrid-i nassda içtihadı mesağ yokdur.*”¹⁶¹ Kuralı, hakkında nass bulunan bir konuda icthad yapılamayacağını bildirmiştir. Dolayısıyla bahsi geçen kuzenlerle ilişkinin ölçüsü ve sınırları namahrem ölülerinde olması gerekirken mevcut durumda bu, sanki mahremmiş gibi görülmektedir. Bu, akrabalar arası ilişkinin ma’rûf ölçüler dışına çıkılarak zamanla fâsid bir örfün doğmasına, ya da sahîh örfün fâsid örf'e dönüşmesine sebep olmuştur.

2.3.2.1.2. *Sahîh örf*

Şer’i bir nassa aykırı olmayan, mu’teber bir nassa engel teşkil etmeyen ve mefsedete yol açmayan örftür.¹⁶² Bu örf tanımdan da anlaşılacağı üzere fâsid örfün zıddıdır. İslâm ilkelerine ve nassın rûhuna uygun gelenek ve görenekler sahîh örf kapsamına girer. Bu bağlamda misâfire ikrâm etmek, düğün yemeği vermek, davete icabet etmek, acı ve tatlı günlerde eş dost ya da komşunun yanında olmak sahîh örf kapsamına girer. Ayrıca hasta ziyaretine giderken kolonya, çiçek ya da benzeri armağan götürmek güzel

Müesseseleri, (Çeviren: Ali Şafak), Sırdaş Yayınları, İstanbul, t.y, s. 313; Muhsin Koçak, Nihat Dalgın, Osman Şahin, **a.g.e**, s. 158.

¹⁵⁷ Ali Osman Ateş, “İslâm’a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri”, Beyan Yayınları, 2. Bsk., İstanbul, 2014, s. 138.

¹⁵⁸ Ateş, **a.g.e**, s. 331.

¹⁵⁹ Ateş, **a.g.e**, s. 272.

¹⁶⁰ Nisâ, 4/22-25.

¹⁶¹ Ahmet Cevdet Paşa, Mecelle maddesi, 24.

¹⁶² Dönmez, **a.g.e**, s. 90; Zeydan, **a.g.e**, s. 313; Koçak, Dalgın, Şahin, **a.g.e**, s. 158.

görülen örf tendir. Dolayısıyla sahîh örf insanlar arasında kaynaşmaya ve dayanışmaya vesile olan ve toplum bağlarını güçlendiren en önemli unsurlardandır.

2.3.2.2. Umûmî ve husûsî olması bakımından

Umumî ve hususî olması bakımından örf ikiye ayrılmaktadır. Bu örfün yerel oluşu ya da genel oluşu ile ilgilidir.

2.3.2.2.1. Umûmî örf

Tüm İslâm Toplumu'nda aynı olan, insanların üzerinde birleştiği örfe denir.¹⁶³ Örfün bu türünde evrensellik söz konusudur. Dolayısıyla sorunların çözümünde dayanak olarak gösterilen bu tür örf tüm toplumu bağlayacaktır. Bir başka ifade ile umûmî örfün kendisi evrensel olduğundan, bağlayıcılığı da umûmîdir. Hanefî mezhebinde bu örfün bulunduğu yerde kıyas yapılmaz. Örf-ü umûmî tercih edilir.¹⁶⁴

2.3.2.2.2. Husûsî örf

Belirli ülkeye, beldeye ya da zanaat çevresine özgü olan örf türüdür.¹⁶⁵ Bağlayıcılığı da kapsadığı alana göre yereldir. Ya da sadece belirli meslek guruplarını bağlar.

Bunların dışında örf, yapısı bakımından kavî ya da amelî örf, olarak da kategorize edilebilir. Kavî örf, bir sözcüğün ya da sözcük gurubunun herkes tarafından aynı manada anlaşılmasına kavî örf denir. Öte yandan amelî örf de iş ve amelle ilgili bir şeyin halk arasında yapılarak alışkanlık kazanmasıdır.

¹⁶³ Dönmez, **a.g.e.**, s. 90; Ebû Zehrâ, **a.g.e.**, s. 235; Koçak, Dalgın, Şahin, **a.g.e.**, s. 158.

¹⁶⁴ Ebû Zehrâ, **a.g.e.**, s. 235.

¹⁶⁵ Dönmez, **a.g.e.**, s. 90; Ebû Zehrâ, **a.g.e.**, s. 236; Koçak, Dalgın, Şahin, **a.g.e.**, s. 157.

İKİNCİ BÖLÜM

3. SAHÎH-İ BUHÂRÎ'DE MA'RÛF KAVRAMI

Yapılan çalışmaya göre Sahîh-i Buhârî'de geçen hadislerde ma'rûf kavramı معروف şeklinde 14 yerde geçmekle beraber, بالمعروف şeklinde yaklaşık 29 yerde geçmektedir. Buhârî, bir hadisi birden çok bâb başlığı altında zikretmiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi, hicrî II. yüzyılın sîyasî ve îtikâdî çalkantıların yoğun yaşandığı bir dönem olması, her fırkanın kendi görüş ve ideolojisini destekleyecek malzeme arayışına girmesi, bunun için de “hadîs” adı altında birçok mevzû hadis uydurulması, Buhârî'yi sahîh hadisleri toplamaya zorlamıştır. Ayrıca Buhârî toplamış olduğu bu hadislerle dönemin meselelerine çözüm olması için kendi içtihadına uygun olarak bâb başlıkları oluşturmuş ve bu hadisleri uygun gördüğü bu bâb başlıkları altına yerleştirmiştir. Bu sebeple bir hadis, birden çok bâb başlığı altında tekrar edilmiştir. Örneğin Ubâde b. Sâmit kanalıyla gelen ve Akabe Biatleri'nde vürûd olan hadîs incelendiğinde söz konusu hadîs, içeriğindeki mevcut birçok konu sebebiyle Sahîh-i Buhârî'de ilgili bâblar altında yerini bulmuştur. Sahîh-i Buhârî'de mezkûr hadisin, 18, 3892, 3893, 3999, 4894, 6784, 6801, 6873, 7055, 7199, 7213, 7468 numaralarıyla 12 ayrı yerde tekrar edildiği görülmüştür.

Bu bölümde, içinde ma'rûf kavramının geçtiği hadislerin mükerrerleri dikkate alınmaksızın söz konusu hadisler incelenecektir.

3.1. Ma'rûf Kavramının Geçtiği Hadisler

Öncelikle belirtmek gerekir ki, bir hadisin sahîh ve sâbit oluşu, o hadisin delâleti için yeterli değildir. Bu, sadece kendisinden yararlanabilir bir hadis olduğunu gösterir. Sahîh bir hadisten yararlanabilmek için de kendisinin doğru okunması, yorumlanması ve Hz. Peygamber'in muradına uygun bir şekilde anlaşılması gerekmektedir. Dolayısıyla bir hadisin doğru anlaşılması ya da delâleti, o hadisin sübûtundan daha az değerli değildir.

Söz konusu hadis metinleri incelenirken daha çok konumuz olan ma'rûf üzerinde odaklanılacak ve olay yer ve zaman ile ilişkisi ele alınarak konunun anlaşılmasına çalışılacaktır.

3.1.1. Emr-i bi'l-Ma'rûf Nehy-i ani'l-Münker

3.1.1.1. Etimolojik Tahlil

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde “iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak” olarak anlamlandırılan “emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker” ifadesi, etimolojik olarak incelenmesi gereken bir kavramdır. Bu cümle içinde geçen kavramları ayrı ayrı etimolojik açıdan inceledikten sonra dikatomik olarak incelenecek, daha sonra da bir bütün olarak ayetler ve hadisler ışığında açıklanmaya çalışılacaktır.

Bu nedenle bu bölümde “Emir”, “Ma'rûf”, “Münker” ve “Nehiy” kavramlarının ifade ettikleri anlamları incelenecektir.

3.1.1.1.1. Emir

“Emir” kelimesi lügatte iki farklı anlama gelmektedir. Birincisi, emir yönüyle, yönüyle bir şeyin yapılmasını istemek, buyurmak, bir işin ya da fiilin yapılmasını emretmektir.¹⁶⁶ İstilâdan maksat, emredenin, emredilenden bir üstünlüğe sahip olmasıdır. Emir, birine bir işi yüklemek¹⁶⁷ bir işi birine buyurmak, iyi olandan, ona gerekeni yapmasını istemek¹⁶⁸ anlamına da gelir. Bu kelimenin zıddı nehydir. Çoğulu ise “أوامر” (evâmir)'dir.

İkinci anlamı ise; hâl, durum, iş, olay, konum anlamına gelir. Bu anlama gelen emrin çoğulu “أُمُور” (umûr) dur. Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker içinde yer alan “emir” kavramı daha çok birinci anlamda kullanılmıştır.

¹⁶⁶Louise Maloof, **El-Müncid fi'l-Lüga** el-Matbaatül-Katolikiye, 21. Bsk. Beyrut, 1973, s. 17.

¹⁶⁷İbrahim Mustafa, “*emir*”, **a.g.e**, s. 26.

¹⁶⁸Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, **Esâsu'l-Belâğa**, Matbaatü'l-Vehbiyye, Mısır, 1882, C: I, s. 19.

3.1.1.1.2. Ma'rûf

Tezin ikinci bölümünde ma'rûfun kavramsal çerçevesini ele alırken detaylıca anlatılmıştı. Kısaca hatırlanacak olursa, Ma'rûf (معروف) kelimesi Arapçada, arafe (عرف) fiilinin ism-i mef'ul kalıbındandır. “*Bilinen, tanınan, benimsenen şey*¹⁶⁹, *aklın ve dinin hoş gördüğü şey, ihsan, iyilik*¹⁷⁰ manalarına gelmektedir. İmam Râğıb el-İsfahânî (ö. 502/1108)’ye göre Ma'rûf: “*Akl ile dinin hoş ve uygun gördüğü her amelin adıdır.*”¹⁷¹ Abdulkadir Udeh (ö. 1373/1954)’e göre ma'rûf, “*İslam’ın hükümleri, genel prensipleri ve emirleri uyarınca yapılması ve söylenmesi gereken her söz ve fiildir.*”¹⁷²

Kanaatimize göre, el-İsfahânî ve Udeh’in tanımlaması aslında en güzel bir şekilde ma'rûftan anlaşılması gerekeni ortaya koymuştur. Öyleyse Allah ve Rasûlü’nün emrettiği ya da hoş gördüğü tüm söz ve fiiller ma'rûf kapsamına girmektedir. Buna göre Allah’a kulluk için kılınan namazdan tutun da kişinin yemek yemesi ve hatta yemekte, eşine jest yaparak ağzına bir lokma uzatmasına varıncaya kadar¹⁷³ güzel ve hoş olan tüm fiiller ma'rûf olarak görülmektedir. Tüm söz ve fiiller iyi ve kötü olarak ikiye ayrılacak olursa iyi olanların tamamı ma'rûf olarak görülebilir. Bu yüzden bu kavram son derece geniş bir anlama sahiptir.

3.1.1.1.3. Nehy

Nehiy sözcüğünün kök anlamı, bir amaç ve son bulmayı ifade eder. Bir şeyin nihâyeti, onun son bulması demektir. Bir şeyden “nehy” etmek, o şeyin sonunun geldiğini,

¹⁶⁹ İbn Manzûr, **a.g.e.**, s. 152; Mustafa Çağrı, “*Emir bi'l-Ma'rûf*”, **Diyanet İslam Ansiklopidisi** (DİA), İstanbul, 1995, C: XI, s. 138; Etimoloji Türkçe, Lügat Sitesi, “*çevrimiçi*”, www.etimolojiturkce.com/kelime/maruf, 24.09.2018

¹⁷⁰ Bekir Topaloğlu, Hayrettin Karaman, **a.g.e.**, “*ma'rûf*” maddesi.

¹⁷¹ Fikret Karaman, “*Ma'rûfu Emretme ve Münkeri Nehyetme Görevi Hakkında Bir Değerlendirme*”, **Diyanet İlmî Dergi**, Cilt: XXXI, Sayı:2, 1995, s. 15; Şerif Ahmet Bursalı, **Hadislere Göre Emr-i bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehy-i ani'l-Münker**, (Dan: Erdoğan Köycü) (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bartın üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın, 2019.

¹⁷² Abdulkadir Udeh, **İslâm Cezâ Hukûku ve Beşerî Hukuk**, (Çeviren: A. Nuri), İhya Yayınları, İstanbul, 1971, C: II, s. 9.

¹⁷³ “*çevrimiçi*”, <https://www.kuranvehadis.com/node/2574> 16.02.2019

geçerliliğini yitirdiğini bildirir. Nehiy sözcüğü, lügatte “emr”in zıddı olarak tanımlanır.¹⁷⁴ Yani nehy; bir şeyden men’ etmek, bir şeyi engellemek ve yasaklamak¹⁷⁵ anlamlarına gelir. İsim olarak kullanımında ise “نَهَى” (nühâ) “akıl”¹⁷⁶ anlamını verir. Çünkü “akıl, sâhibini hak ve doğruya muhâlefette bulunmayı yasaklamaktadır.”¹⁷⁷ Nehy kavramı çekim bakımından olumsuz bir manaya gelmemekle birlikte, anlamı bakımından olumsuzluk taşır. “Onu bir işten menettim.”, ona yasakladım demektir.¹⁷⁸ Söz konusu bu örnekte olduğu gibi, çekim olarak olumsuz görünmese de mana bakımından olumsuz olduğu açıktır.

Nehiy, lafız açısından “yapma!” demektir. “Nehyetme” ile “yapma!” arasında bir fark söz konusu değildir. Her iki sözcükte de o işten yasaklama vardır. “*Bu ağaca yaklaşma!*”¹⁷⁹ âyeti ile “*Rabbimiz bizi bu ağaçtan men’ etti.*”¹⁸⁰ Âyetinde olduğu gibi.¹⁸¹ “نَهَى” (n-h-y) fiili Allah Teâlâ tarafından kullanıldığında, “haram kılma” olarak görülür.¹⁸² Öyleyse Şârînin nehy ettiği tüm söz ve fiiller İslâm hukukunda haram olarak ifade edilmektedir.

3.1.1.1.4. *Münker*

“Münker” kavramı “نَكَرَ” (N-k-r) kökünden türemiş bir ism-i mef’ûl olup, nekr; “*bilmemek, tanımamak, inkâr etmek, kabul etmemek*” mânâlarına gelir.¹⁸³ Münker de;

¹⁷⁴ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 343; Zebîdî, *a.g.e.*, C: XX, s. 270

¹⁷⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 343.

¹⁷⁶ Apaydın, H. Yunus, “Nehiy”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (DİA), C: XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 544

¹⁷⁷ Ebu’l-Bekâ, *Külliyâtü Ebi’l-Bekâ*, s. 387.

¹⁷⁸ Bakara, 2/35. “*Bu ağaca yaklaşma*”

¹⁷⁹ Bakara, 2/35: “*Bu ağaca yaklaşma*”

¹⁸⁰ A’râf, 7/20: “*Rabbimizin bu ağacı size yasaklaması...*”

¹⁸¹ İsfahânî, *a.g.e.*, s. 507.

¹⁸² İbrahim Mustafa, “*nehy*” *a.g.e.*, s. 960.

¹⁸³ Mustafa Çağrı, “*Emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i ani’l-münker*”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (DİA), İstanbul, 1995, C: XI, s. 138-141; “çevrimiçi”, <https://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr/münker?c=tüm> 11.02.2019

“*sahîh aklın, kötülüğüne hükmettiği veya tereddüt ettiği, şer’in kabîh, haram ya da kerih gördüğü her şey*”dir.¹⁸⁴

Cevâmiu’l-Kelîm olan bu cümleyi dikatomik olarak incelemek gerekirse, birincisini Emr-i bi’l-Ma’rûf, ikincisini Nehy-i ani’l-Münker başlıkları altında ele almakta fayda vardır.

Emr-i bi’l-ma’rûf, İyiliğin emredilmesi, fert ve toplum hayatına iyiliğin hâkim olması adına duyarlı olmak ve buna karşı sorumluluk almak anlamına gelir.

Nehy-i ani’l-münker, Kötülüğün yasaklanması, fert ve toplum hayatına kötülüğün hâkim olmasına mani olmak, önüne durmak adına duyarlı olmak ve sorumluluk almaktır.

“Emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i ani’l-münker” buyruğu, Kâinatı yaratan¹⁸⁵ sonra İnsanoğlunu yeryüzüne halife tayin eden¹⁸⁶ âlemlerin Rabbi olan Allah tarafından kullarına yapılmıştır.¹⁸⁷ Emre ilk muhatap olan peygamberler bu vazifeyi yapmak üzere yeryüzüne gönderilmişlerdir.¹⁸⁸ Bu görev, sadece peygamberlere değil o peygamberlere ümmet olan topluluklara da verilmiştir.¹⁸⁹

Hiz. Peygamber, hicretten sonra Medine’de yeni bir toplumun temellerini atmış, kendisinden sonra gelecek tüm İslâm Toplumu’na örnek olacak bir medeniyet inşâ etmiştir. İslâm Toplumu’nun ilk kuşağı olan bu örnek nesli bir tutan ve güç kılan en

¹⁸⁴ İsfahânî, *a.g.e.* s. 305.; Zebîdî, *a.g.e.* C: VII, s. 558; “çevrimiçi”, <https://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr/münker?c=tüm> 11.02.2019

¹⁸⁵ En’am, 6/1,73, 79; Âraf, 7/54; Yûnus, 10/3; Yusuf, 12/101; İbrahim, 14/10, 32; İsrâ, 17/99; Neml, 27/60; Fâtır, 35/1; Yâsîn, 36/81; Zümer, 39/46; Şûrâ, 42/11; Ahkâf, 46/33.

¹⁸⁶ Bakara, 2/30; En’am, 6/165; Âraf, 69, 74, 129; Yunus, 14, 73; Neml, 27/62; Fâtır, 35/39; Sâd, 38/26; Hadîd, 57/7.

¹⁸⁷ Bakara, 2/ 44; Âl-i İmrân, 3/110-114; Tevbe, 9/71; Hac, 41; Tirmizî, “Fiten”, 9/2170.

¹⁸⁸ Âraf, 7/157.

¹⁸⁹ Âl-i İmrân, 3/104.

önemli etken kardeşlik bağlarıydı¹⁹⁰ ve dayanışma içinde oluşlarıydı¹⁹¹. Hz. Peygamber, kurulan bu bağın ve dayanışma ruhunun devamlılığını sağlamak ve toplum içinde buna zarar verecek söz ve fiilleri de nehyetmek amacıyla sürekli telkinlere devam ediyordu. Onlardan da aynı hassasiyeti göstermelerini, bir birlerini yanlışla düşmeme, câhiliye alışkanlıklarının tekrar zuhûr etmemesi için her mü'minin, din kardeşini iyiliğe ve güzelliğe yönlendirip, çirkin olan dine aykırı olan kötü davranışlardan da uzaklaştırmasını istiyordu. Allah Rasûlü (sav) Mâide Sûresi'nin 78-81. Âyetlerini anlatırken yapmış olduğu uyarı mü'minlere düşen bu görevin zorunlu ve hayati bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Abdullah b. Mes'ûd'un rivâyetine göre Allah Rasûlü, İsrâiloğulları arasındaki kötülüğün yaygınlaşması sürecini şöyle tasvir etmiştir: *“Bir kimse günâh işleyen birine rastladığında ona, Allah'tan kork! Bu işi yapma, sana helâl değildir, der. Ertesi gün onu aynı halde görse de onunla birlikte oturabilmek ve yiyip içebilmek için artık ikâz etmezdi. Hepsi böyle yapar hale gelince Allah onların kalplerini de (ahlâk ve duygularını da) birbirine uygun hale getirdi”*. Söz konusu rivâyete göre Hz. Peygamber bu açıklamanın ardından Mâide 78-81. âyetleri¹⁹² okumuştur. Ardından şöyle buyurmuştur: *“Aman dikkat edin! Allah'a and olsun sizler de ya iyiliği emredip kötülükten sakındırır ve zâlîme zulmünden vazgeçinceye kadar baskı yaparsınız ya da Allah sizin de kalplerinizi birbirine benzetir, onlara lânet ettiği gibi size de lânet eder”*¹⁹³

İbn Mes'ûd'un rivâyet ettiği hadise göre emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker, İslâm Toplumu'na verilmiş bir görevdir. Bu görevin hükmünü İslâm âlimleri tartışmış ve bunun farziyeti noktasında kitap, sünnet ve icmâ ile sâbit olduğunda ittifak etmişlerdir. Fakat bunun farz-ı ayn ya da kifâye olduğu noktasında ihtilaf

¹⁹⁰ Hucûrât, 49/10; Bakara, 2/220; Tevbe, 9/11.

¹⁹¹ Enfâl, 8/46,

¹⁹² Mâide, 5/78-81.

¹⁹³ Taberî, IV, 318-319; Tirmizî, “Tefsîr”, 6; Ebû Dâvûd, “Melâhim”, 17; İbn Mâce, “Fiten”, 20.

etmişlerdir.¹⁹⁴ Bunu bir tarafa bırakıp Kur’ân’daki konuyla ilgili âyetlerin ve hadislerin bütününe bakıldığında insanlığın dünya ve ahiret huzuru için bunun bir zorunluluk olduğu gibi¹⁹⁵ kişiyi Allah katında da sorumluluktan kurtulmasına da vesile olacağı bildirilmiştir.¹⁹⁶

İmâm Buhârî’nin Sahîhi’nde “Emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i ani’l-münker” ilkesinin vurgulandığı 5 hadis metnine rastlanmıştır. Beşinci hadis, daha çok sadaka ve ma’rûf vurgusunun yapılmış olması sebebiyle “Sadaka Ma’rûf İlişkisi” başlığı altında ele alınmıştır. Bu hadislerin içerikleri kısaca şöyle özetlenebilir:

1. Gelecekte olması muhtemel fitneden haber verilmiş, buna karşılık çaresi de beraberinde zikredilmiştir.
2. Kendisine sorumluluk verilenlerin mutlaka iyiye ya da kötüye yönlendiren birileri bulunur. Buna karşılık uyanık olunmalıdır.
3. İyiliği emredip kötülükten sakındıran kişinin, kendisinin bunun tersini yaparak ikiyeüzümlü davranması neticesinde Cehennemdeki içler acısı hali tasvir edilmiştir.
4. İnsanların gelip geçtiği yerlerin gereksiz işgâl edilmemesi, bunun zorunlu olması halinde yolun hakkının verilmesi istenmektedir.
5. Her mü’minin üzerine sadakanın zorunlu olduğu, kişinin gücü nispetinde yapabileceği şeylerin mevcut olduğu bildirilmiştir.

Şimdi söz konusu bu hadislerin muhteva yönünden detaylandırılmasında yarar görülmektedir.

¹⁹⁴Ramazan Kıymaz, “Kur’ân-ı Kerim’e Göre Emr-i bi’l-Ma’rûf ve Nehy-i ani’l-Münker Probleminin Kelam İlmi Açısından Tahlili”, **Yüksek Lisans Tezi**, Konya, 2009, s. 2.

¹⁹⁵ Âl-i İmrân, 3/104; Enfâl 8/25.

¹⁹⁶A’râf 7/164.

3.1.1.2. Hz. Ömer'in sorduğu fitne ile ilgili hadis:

عَنْ حَدِيقَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: " أَتَيْكُمُ يَحْفَظُ حَدِيثَ رَسُولِ اللَّهِ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْفِتْنَةِ، قَالَ: قُلْتُ أَنَا أَحْفَظُهُ، كَمَا قَالَ، قَالَ: إِنَّكَ عَلَيْهِ لَجَرِيءٌ، فَكَيْفَ قَالَ؟، قُلْتُ: فِئْتَةُ الرَّجُلِ فِي أَهْلِهِ وَوَلَدِهِ وَجَارِهِ تُكَفِّرُهَا الصَّلَاةُ، وَالصَّدَقَةُ، وَالْمَعْرُوفُ، قَالَ سُلَيْمَانُ: قَدْ كَانَ يَقُولُ: الصَّلَاةُ، وَالصَّدَقَةُ، وَالْأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ، وَالنَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ، قَالَ: لَيْسَ هَذِهِ أُرِيدُ، وَلَكِنِّي أُرِيدُ الَّتِي تَمُوجُ كَمَوْجِ الْبَحْرِ ...

Huzeyfe (r.a) şöyle demiştir: Ömer (r.a) : Rasûlullah'ın fitneden bahseden hadîsini hanginiz ezberinde tutuyor? Diye sordu. Huzeyfe dedi ki: Onu Rasûlullah'ın dediği gibi ben ezberimde tutuyorum, dedim. Ömer: “Sen O'na (yani Rasûlullah'a) karşı çok cesursun. Peki nasıldır?” Dedi. Huzeyfe dedi ki: *"İnsanın ailesi, çocukları ve komşusu yüzünden uğradığı fitneyi namaz kılmak, sadaka vermek ve iyilik etmek örter,"* Dedim. -Râvî Süleymân ibn Mihrân el-A'meş: Ebû Vâil Bâzan: *"Namaz kılmak, sadaka vermek, iyiliği emretmek ve kötülükten nehyetmek..."* şeklinde söylemiştir, dedi.¹⁹⁷

Hz. Ömer'in gelecekle ilgili olarak Hz. Peygamber'in haber verdiği fitne hakkında kimlerin bilgisi olduğunu sorması üzerine Huzeyfe b. Yemân (r.a) Hz. Peygamber'den duyduğu hadisi rivâyet etmiştir. Huzeyfe b. Yemân'ın rivâyetine göre söz konusu olan fitneden korunmanın çareleri verilmiştir. Metni doğru anlamak için öncelikle “fitne” kavramının semantik çerçevesinin çizilmesinde fayda vardır.

3.1.1.2.1. Fitne

Fitne lügatte (فتن) F-T-N fiilinden türemiş bir isimdir. Sözlükte; *“altın, gümüş gibi değerli madenleri kendisiyle kaynamış olan değersiz madenlerinden ayrıştırılması, yani saflaştırılması amacı ile yüksek ateşte yakılması işlemine”* denir. Buradan hareketle madeni yakıp eriten ustaya ‘fettân’ denilir. Ayrıca erkeğin içine aşk ateşi düşürdüğü veya gönlünü çelip mantıklı düşünmesini engellediği için kadına ‘fettân’ denilmiştir. Bununla birlikte söz konusu olan bu kelime, kişinin akıl yetisini zayıflatıp ahlâkını bozan ve bu sebeple cezaya çarptırılmasına sebep olan şeytan için de

¹⁹⁷ Buhârî, fiten, 17; Zekât, 23.

kullanılmıştır. Özellikle insanların arzularını kamçılıyıp günâha sürükleyen altın ve gümüş de ‘iki fettân’ olarak adlandırılmıştır. Kabirde kişiyi sorgulayacak olan Münker ve Nekir meleklerine de çetin sorguları sebebiyle “kabrin iki fettânı” ismi verilmiştir.¹⁹⁸

Fitne, “*Sınamak, maddî ve mânevî sıkıntı, imtihan etmek, denemek, inceleyip tetkik etmek; bir şeyi arıtıp katışıksız hale getirmek, denemek için özellikle güç işlere maruz bırakmak*”¹⁹⁹ Anlamlarına da gelmektedir. Dolayısıyla bu kavram isim olarak kullanıldığında “*geçimsizlik, kargaşa, karışıklık*”²⁰⁰ Anlamlarına gelir. En genel anlamıyla fitneyi İbn Manzûr (ö. 711/1311) tanımlamıştır. Ona göre fitne, “*insanın isyânkârlığını olduğu kadar sabır ve metânetini de ortaya koyup sonuçta Allah’ın mükâfatına nâil olmasına fırsat veren imtihan*”dır.²⁰¹ Fitne kavramı Kur’ân-ı Kerîm’ de hem kavram olarak hem de mana olarak sıklıkla kullanılır. Yukarıdaki anlamlar dikkate alındığında bu, Hz. Âdem’in yasaklı meyveyi yemesiyle²⁰² başlar. Daha sonra O’nun çocukları Kâbil’in Hâbil’i öldürmesine sebep olan gelişmeler²⁰³ ile devam eder. Dolayısıyla inananlar ile inanmayanlar arasındaki mücâdeleler, kâfirlerin müminlere yaptıkları eziyet ve işkenceler, insanların başlarına gelen her türlü musibetler ve felaketler, bir başka ifadeyle insanın, hayatında gördüğü tüm olaylar, vaka’lar birer fitnedir. Binaenaleyh bunların tamamı birer imtihan aracıdır.

Metne dönülecek olursa, Huzeyfe b. Yemân’a sorulan şey gelecekte gerçekleşmesi muhtemel olan “fitne”dir. Yukarıda belirtildiği üzere insan sayısız imtihanlara tabi tutulurlar. Bu imtihanlardan biri de ailesi, çocukları ve komşularıdır. Bir başka deyişle en yakınlarıdır.

¹⁹⁸ Rağıb el-İsfahânî, **el – Müfredat fi Garîbi'l-Kur’ân**, (Çeviren: Abdulkaki Güneş, Mehmet Yolcu), Çıra Yay., İstanbul, 2007, C: II, s. 308–309; İbn Manzûr, **a.g.e**, s. 317.

¹⁹⁹ İsfahânî, **a.g.e**, s. 371-372; İbn Manzûr, **a.g.e**, s. 320.

²⁰⁰ Türk Dil Kurumu (TDK), “*Fitne*”, “çevrimiçi”, <http://sozluk.gov.tr/> 20.05.2019

²⁰¹ Mustafa Çağrı, “fitne”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi** (DİA), İstanbul, 1996, C: XIII, s. 156.

²⁰² Bakara, 2/35; A’raf, 7/19, 20.

²⁰³ Mâide, 5/27-30.

3.1.1.2.2. *Kişinin ailesiyle fitnesi*

İnsan sosyal bir varlıktır. Aile içinde doğar ve büyür. Aile, bir karı koca ile çocuklardan meydana gelen en küçük topluluktur.²⁰⁴ Ona karşı hak ve sorumlulukları vardır. Ataerkil aile biçimine göre ise aile genişler ve buna anne, baba, ve diğer birinci deredeki akrabalar da eklenir. Bu sebeple aile genişlediğinde sorumluluk alanı da genişler.

Kişinin ailesiyle fitnesi hususunda, yapılan bir kötülük sebebiyle meydana gelen bir kırgınlık ve üzüntü ve bunun gibi büyük günâh konumunda olmayan şeylerin kastedildiği ifade edilir.²⁰⁵ Bu durum karşısında kişinin asıl başvuracağı mercî, yüce yaratıcısıdır.

3.1.1.2.3. *Kişinin çocuklarıyla olan fitnesi*

Çocuklar, ailenin küçük fertleridir. Anne ve baba arasındaki sevginin meyvesidir. Bu sebeple ailenin mutluluk kaynağıdır. Bununla birlikte aile için çocuklar bir imtihan vesilesidir.²⁰⁶ Allah Teâlâ, çocukları dünyanın süsü olarak tarif etmektedir.²⁰⁷ Kişi bu yüzden çocuklarına karşı aşırı tutku besleyebilirler. Bu da kişinin varlık sebebini unutmasına,²⁰⁸ daha doğrusu yaratılanı sevip yaratana ihmal etmesine sebep olabilmektedir. Kişinin çocuğuyla olan fitnesinin, çocuğuna olan aşırı sevginin, ona olan ilgiyi artırması ve bu sûretle hayır yapmaktan geri durması olarak da ifade edilmiştir.²⁰⁹

²⁰⁴ Mehmet Âkif Aydın, “aile”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi** (DİA), İstanbul, 1989, C: II, s. 196.

²⁰⁵ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, **İrşâdü's-sârî lişerhi Sahîhi'l-Buhârî**, Matbaatü Kübrâ el-Emiriyye, Mısır, 1905, C: III, s. 34.

²⁰⁶ Enfâl, 8/28; Tegâbun, 64/15.

²⁰⁷ Kehf, 18/46.

²⁰⁸ A'râf, 7/53; İnşikâk, 86/11; Haşr, 59/19.

²⁰⁹ Kastallânî, **a.g.e.**, C: III, s. 34.

3.1.1.2.4. Kişinin komşusuyla olan fitnesi

Komşu, “birbirine yakın meskenlerde yaşayan kişilerin ve ailelerin her birini ifade eder”. Bununla birlikte “aralarında meslek, iş yeri, arazi vb. yönlerden yakınlık bulunanlar” için de aynı kavram kullanılmaktadır.²¹⁰

Aile, fertler için bir yuva olduğu gibi aile için de komşu aynı niteliktedir. Komşu, aileler için bir dayanaktır. Bu sebeple komşuluk ilişkileri hususunda Allah ve Rasûl’ün uyarıları söz konusudur. Kur’ân-ı Kerîm’de Yüce Allah’ın, kendisine imanı emretmesi ve şirki yasaklamasının hemen ardından sıralanan ahlâkî emirler içinde ana babaya iyi davranma ve hemen arkasından komşuya iyilik etmek gelmektedir.²¹¹ Allah Rasûlû (s.a.v) de Cebrâîl’in kendisini komşuya iyilik hususunda sıklıkla uyarıldığını bildirmiştir.²¹² Buna karşılık kişide olması muhtemel kötü hasletlerden biri de kıskançlıktır. Bu yüzden yer yer komşular arasında bazı sıkıntılar doğabilmektedir. Kastallânî (ö. 923/1517), Söz konusu hadîs-i şerifte yer alan “komşusu yüzünden uğradığı fitne”den maksadın, komsunun iyiliğini istememesi, kendisi gibi fakir olmasını istemesi ve içten içe kıskançlık duyması olarak yorumlamıştır.²¹³ Ayrıca kişinin komşusuna karşı bir takım görevleri vardır. Bu görevleri ihmal etmesi de bir fitne sebebidir. Komşusuyla selamı kesmesi ve herhangi bir haktan onu engellemesi”²¹⁴ bunlardan bazılarıdır.

Bu hadîs-i şerifte kişinin ailesi, çocukları ve komşuları yüzünden uğrayacağı fitneden haber verilmekle birlikte bunun çaresi de aynı hadiste zikredilmiş ve çözüm yolları gösterilmiştir. Bunlar, namaz, sadaka ve iyilik/ Emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i ani’l-münkerdir.

²¹⁰ Mustafa Çağrııcı, “Komşu”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi** (DİA), Ankara, 2002, C: XXVI, s. 157.

²¹¹ Nisâ, 4/36.

²¹² “Cebrail bana komşuya iyilik etmeyi tavsiye edip durdu. Bu sıkı tavsiyeden neredeyse komşuyu komşuya varis kılacağını zannettim.” (Buhârî, Edeb 28.)

²¹³ Kastallânî, **a.g.e.**, C: III, s. 34.

²¹⁴ Ebu Muzaffer Avnüddin, **el-İfsâh an meâni’s-Sihâh**, C: II, s. 204.

3.1.1.2.5. *Namaz*

Namaz ibadeti, Allah Rasûlü'nün Mîrâc'a yükselişinde mü'minlere farz kılındı. Namaz ve sıkıntı/belâ/musîbet arasındaki ilişkiyi anlamak için namazın farz kılındığı döneme gitmek ve tarihsel bağı kurmakta fayda vardır. Hz. Peygamber'in mîrâca yükseldiği zaman hatırlanacak olursa, en yakını ve hayat arkadaşı olan Hz. Hatice'yi kaybetmiş, ardından çok zaman geçmeden, kendisine babalık yapan, ayrıca bununla kalmayıp Mekkeli müşriklerin baskı ve işkencelerine karşı her zaman tampon görevini üstlenmiş, amcası Ebû Tâlip vefat etmişti. Aynı yıl içinde gerçekleşen bu üzücü olaylar karşısında Hz. Peygamber çok bunalımlı bir yıl geçirmişti. Yakınlarını kaybetmiş olmanın verdiği üzüntüyle Tâif'e gitmeye karar vermişti. Orada tebliğine cevap verecek, yeni insanları bulma ümidini taşımaktaydı. Maalesef Tâifliler'in tepkileri Allah Rasûlü'nün ümitlerini boşa çıkarmış ve sonrasında güç bela Mekte'ye dönmüştü. Halasının kızının evinde iken Cebrâîl (a.s) gelmiş ve kendisini önce Mescid-i Aksâ'ya götürmüş²¹⁵, oradan da mîrâca yükselmiştir. Hayatının en dar zamanında Rabbi kendisini yalnız bırakmamış, aksine katına yükselterek ödüllendirmişti. Bu kutlu yolculuk mü'minlere namaz olarak dönmüştü. Efendimiz (s.a.v) namazdaki secdenin mü'minlerin Allah'a en yakın olduğu rükün olduğunu haber vermiş,²¹⁶ Allah Teâlâ da kullarına secdeyle kendisine yaklaşmalarını emretmiştir.²¹⁷ Çünkü kul namazın kıyamında Rabbiyle konuşurken, secdesinde ise O'na en yakın olduğu ânı yaşamaktadır. Dolayısıyla namaz, mü'mini Rabbiyle buluşturan en kuvvetli bağıdır, denilebilir.

Bunalan kişinin bunaldığında en yakınını aradığı gibi, kul da bunalımlar karşısında Rabbiyle baş başa kalmak ister, O'na dua eder ve O'ndan yardım ister. Bunun için hacet namazı kılar, sıkıntılarını bu vesileyle Rabbine açar, O'ndan aman diler. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm de muhtemel sıkıntı ve musîbetlere karşı namaz ve duânın önemini

²¹⁵ İsrâ, 16/1.

²¹⁶ Ebu'l-Hüseyn Muslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Niysâbü'rî, **Sahîh-i Muslim ve Tercemesi**, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1988, C: II, s. 118, Salât, 42, H. No: 215.

²¹⁷ Alak, 96/19.

vurgulamıştır.²¹⁸ Namaz için, bir anlamda sıkıntılar karşısında sığınılacak liman denilebilir. Bu vesileyle Allah Rasûlü (s.a.v) de sıkıntı ve felaketler karşısında namaz kılarak teselli bulmuştur.

Sonuç olarak, mü'mini Rabbi katına yükseltecek olan namazdır. Ailesi, komşuları ve çevresinin fitnesine karşı kendisini koruyacak olan Rabbiyle buluşmasıdır.

3.1.1.2.6. *Sadaka*

“Sıdk” kökünden türeyen bu kelime, sözlükte, “*gerçek olmak, doğruluk, sadakat göstermek, samimiyet*” gibi manalara gelmektedir.²¹⁹ Çoğulu *sadakât* olan mezkûr kelime, “*Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak için ihtiyaç sahiplerine yapılan gönüllü veya dinen zorunlu maddî yardımları, bu çerçevede verilen para ve eşyayı*” ifade eder.²²⁰

İslâm âlimleri sadakayı âyet ve hadisler ışığında değerlendirildiğinde zekâta göre daha kapsamlı bir infâk türü olduğu konusunda birleşmişlerdir. Zekât, fitre (fıtır sadakası), adak neticesinde verilen sadaka, keffâret olarak ödenen sadaka biçimi ve gönüllü bağışların tamamı sadaka kapsamındadır.²²¹ Zekât belli şartlara bağlı olmakla birlikte sadaka da belli şart ya da sınırlama yoktur. Dolayısıyla, “*kişinin kendi ailesinin nafakasını temin etmesi, misâfirlerine ikrâmda bulunması, kötülüklerle mücâdele edip iyilikleri tavsiye etmesi, din kardeşine selâm vermesi, güzel söz söylemesi, güler yüz göstermesi, özürlü kişilere yardım etmesi, insanlara zarar veren bir nesneyi yoldan kaldırması*” gibi iyi davranışların tamamı sadaka olarak kabul edilir.²²² Binaenaleyh kişi ailesine, çocuklarına ve komşularına da ikrâm ettiğinde sadaka vermiş olacaktır. Bu, kişiler arasında gönül köprülerinin kurulmasına ve muhtemel fitneleri de örtmeye vesile olacaktır.

²¹⁸ Bakara, 2/153.

²¹⁹ “sadaka”, “çevrimiçi”, <https://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr/%D8%B5%D8%AF%D9%82-%D8%A8/?c=t%C3%BCm> 1.4.2019

²²⁰ Ali Duman, “sadaka”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (DİA), İstanbul 2008, C: XXXV, s. 383.

²²¹ Duman, *a.g.e.*, s. 384.

²²² Duman, *a.g.e.*, s. 384.

3.1.1.2.7. İyilik etmek /Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker

Hadisin farklı tariklerinde de “ma'rûf” ifadesi yerine “Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker” ifadesi geçmektedir. Aynî (ö. 855/1451) de, metinde geçen ma'rûf kavramından kastedilen mananın emr-i bi'l-ma'rûf olduğunu söylemiştir.²²³

Hiz. Ömer'in sorduğu fitne hadisinin farklı tariklerinde fitneye sebep olanlar sayılırken yukarıda sayılanların haricinde, kişinin “nefsi” ve “malı”, keffâret olacaklar arasına da yine, “zekât” ve “oruç” eklenmiştir. Söz konusu hadis farklı varyantlarıyla birlikte düşünöldüğünde, içine düşeceği çeşitli fitneleri, namaz, oruç ve zekât gibi ibadetlerin örtebileceği müjdelenmiştir. Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker de bu ibadetler arasında zikredilmiştir. Bu, Müslömanlara vazife olarak gösterilen emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münkerin ne derece önemli olduğunu göstermesi açısından manidardır.

3.1.1.3. İdarecinin yanında ma'rûfu emreden sırdaşının bulunması

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " مَا بَعَثَ اللَّهُ مِنْ نَبِيٍّ، وَلَا اسْتَخْلَفَ مِنْ خَلِيفَةٍ إِلَّا كَانَتْ لَهُ بِطَانَتَانِ: بَطَانَةٌ تَأْمُرُهُ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَاهُ عَنِ الْمُنْكَرِ، وَبَطَانَةٌ تَأْمُرُهُ بِالشَّرِّ وَتَنْهَاهُ عَنِ الْإِسْرَارِ، فَالْمَعْرُوفُ مَنْ عَصَمَ اللَّهُ تَعَالَى "

Ebû Saîd el-Hudrî (r.a)'den haber verdi ki, Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

*"Allah Taâlâ bir peygamber gönderdiği ve bir kimseyi halife yaptığı zaman, muhakkak onun iki nevi' sırdaşı olmuştur: Bunun biri ona ma'rûfu, hayır yolunu emreder ve onu o yola teşvik eyler durur. Öbürü de ona şerri emreder ve onu şerr üzerine teşvik eder durur. Ma'sûm olan ise Yüce Allah'ın fenalıklardan koruduğu kimsedir."*²²⁴

Hiz. Peygamber (s.a.v) hadîs-i şerifinde, tüm peygamberlerin sırdaşı olduğunu haber verdikten sonra halife olan kimselerin de aynı şekilde sırdaşları olduğunu haber vermiştir. Peygamber (s.a.v), sırdaş olan kimsenin ya da kimselerin iyi ya da kötü olan

²²³ Ebû Muhammed b. Ahmed b. Mûsâ Bedreddin El-Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, Beyrût “ty”, C: VIII, s. 301

²²⁴ Buhârî, Ahkâm, 42.

şeyleri emredip buna teşvik edebilecekleri hususunda ümmetini uyarmıştır. Bu hadiste geçen belli başlı kavramları incelemekte fayda görülmektedir.

3.1.1.3.1. *Sırdaş*

“*Birinin sırrını bilecek kadar ona yakın olan kimse, mahrem*” anlamına gelmektedir.²²⁵ Buradan hareketle sırdaş, kişinin önemli konuları paylaştığı, bu konularla ilgili görüş ve önerilerini aldığı, dolayısıyla kendisiyle istişârelerde bulunduğu kimsedir. Her peygamberin sırdaşı olduğu gibi²²⁶ Hz. Peygamber’in de sırdaşı vardı. Topluma yön veren ve devlet yöneten kimselerin istişâre yöntemini kullanmaları, üstlendikleri görev sebebiyle elzemdir. Kur’ân-ı Kerîm’de istişârenin önemini vurgulayan âyetler mevcuttur. Bu âyetlerde Allah Teâlâ, istişâreyi emretmekte ve istişâre edenlerden hoşnut olduğunu bildirmektedir.²²⁷ Efendimiz (s.a.v) de istişâreye önem vermiş, ashabı içinden yer yer kendileriyle düşüncelerini paylaştığı, fikirlerine başvurduğu sırdaşları olmuştur. En yakın dostu olması yönüyle Hz. Ebû Bekir bu sırdaşların başında gelmektedir. Ayrıca gelecekte gerçekleşecek olan fitneden haber veren asıl adı Ebû Abdillâh Huzeyfe b. Huseyl (Hisl) b. Câbir el-Absî olan Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656) da Hz. Peygamber’in önemli sırdaşları arasındadır. Hz. Peygamber (s.a.v), ashabından hiç kimseye vermediği bazı sırları Huzeyfe b. Yemân ile paylaşmıştır. Özellikle münâfıkların isimlerini ve gelecekte vukû bulacak fitneleri kendisiyle paylaşmıştır.²²⁸ Dolayısıyla peygamberlerin ve idareci olanların sırdaşları olur. Peygamberler hataya karşı korunmuşlardır. Peygamber olmayan idâreciler/halifeler bu konuda hataya düşmesi muhtemel kişilerdir. Dikkat edilmesi gereken ise söz konusu olan bu sırdaşların seçimidir. Hadise göre “münkeri emreden” sırdaşın sadece kötü olan şeyi emretmesi yad a buna yöneltmesi değil, idarecinin yaptığı hataya ses çıkarmaması ve yapılan hata karşısında gerçeği kendisine söylemekten geri durması

²²⁵ “sırdaş”, “çevrimiçi”, <http://sozluk.gov.tr/> (TDK), 26.05.2019

²²⁶ “*Gelip geçen bütün Peygamberlerin ikisi semâ ehlinden, ikisi de arz ehlinden olmak üzere istişâre edeceği dört veziri olageldiğini ve kendisinin de aynı şekilde dört vezirle takviye etmiştir*”. (Tirmizî, Menâkıb, 17.)

²²⁷ Bakara, 2/233; Şûrâ, 42/38.

²²⁸ Selman Başaran, “Huzeyfe b. Yemân”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi** (DİA), İstanbul, 1998, C: XVIII, s. 434-435.

da bir nevî münkeri emirdir. Dolayısıyla sırdaş, kendisine hakikati söyleyen, yanlış yaptığında ikaz eden ve isabetli karar alması için doğru yolu gösteren olmalıdır.

3.1.1.3.2. *Mâsumiyet/İsmet*

Ma'sûm sözlükte, “Suçsuz, günâhsız” anlamlarına²²⁹, ma'sûmiyet de “suçsuzluk, günâhsızlık” anlamlarına gelmektedir. İsmet de Lü atte “engel olmak, gelebilecek zararları bertaraf edip korumak” anlamlarına gelmektedir.²³⁰ Terim olarak, “peygamberlerin günâhtan ve hatadan korunması” demektir.²³¹

Hadis metnine geri dönecek olursak, Bu iki sırdaştan birinin ma'rûfu emrettiği ve iyiye teşvik ettiği, diğerinin ise şerri emrettiği ve buna teşvik ettiği. Bu sebeple idareciler öncelikle Allah'ın yardımını dilemelidirler. Yanlış yönlendirilmekten, hataya düşmekten ve yanlış yapmaktan Allah'a sığınmalıdırlar.²³² Bu yüzden Allah²³³ ve Rasûlü istişâre için seçilen kimselere dikkat çekmiştir.

İstişâre yapılacak kimselerin seçilmesi hususu da büyük önem arz etmektedir. Çünkü doğru kararların çıkabilmesi ancak doğru kişiler ile olur. Aksine istişâre edilen kimselerin seçiminde titiz davranılmaz ise idarecinin yanıltılması ve yanlış kararların alınması kuvvetle muhtemeldir. Söz konusu olan devlet işleri olunca, bu devlet çatısı altında olan kimselerin tamamının bundan etkilenmesi ve zarar görmesi kaçınılmaz

²²⁹ “masum”, “çevrimiçi”, [http://sozluk.gov.tr/\(TDK\) 26.05.2019](http://sozluk.gov.tr/(TDK) 26.05.2019)

²³⁰ Mehmet Bulut, “ismet”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi** (DİA), İstanbul, 2001, C: XXIII, s. 134; Karagöz v.d., “ismet”, **a.g.e**, s. 324.

²³¹ Karagöz v.d., “ismet”, **a.g.e**, s. 324.

²³² “Allah Teâlâ bir devlet başkanı hakkında hayır dilediği zaman, ona unuttuğunu hatırlatan, hatırladığını yapmaya yardım eden doğru sözlü bir yardımcı verir. Şayet Allah Teâlâ o devlet başkanı için hayır dilemezse, ona unuttuğunu hatırlatmayan, hatırladığını yapmaya yardım etmeyen kötü bir yardımcı verir.” (Ebû Dâvûd, İmâre, 4.)

²³³ Âl-i İmrân, 3/118.

olur. Dolayısıyla Allah ve Rasûlü, istişâarenin önemini vurgulamakla birlikte²³⁴ kendisiyle istişâre edilecek kimseler hususunda ikazlarda bulunmuştur.

Ayrıca bazı âlimler tarafından söz konusu “iyi ve kötü iki sırdaşın” melek ve cin olduğu da ifade edilmiştir. Rasûlullah (s.a.v), her insanın biri melek diğeri cin olmak üzere iki sırdaşı olduğunu bildirmiş, kendisi ile ilgili durum sorulduğunda, kendisinin de aynı olduğunu fakat kendi cininin müslüman olduğunu, bu sebeple şerri değil doğru ve hayırlı olanı tavsiye ettiğini ifade etmiştir.²³⁵ Aynî (ö. 855/1451), “Bitane”den maksadın, “meleğin ve şeytanın fısıltısı” olduğu kanaatindedir. Fakat peygamber için şeytanın teslim olduğu, bu sebeple hayırdan başka bir şey fısıldayamadığını ifade etmiştir.²³⁶ Bununla birlikte Kastallânî (ö. 686/1287), Kirmânî’nin (ö. 786/ 1384) “sırdaşın” ma’rûfu emredip iyiliğe teşvik edenin nefs-i levvâme, münkeri emredip kötülüğe teşvik edenin ise nefs-i emmâre olarak ifade ettiğini söyler.²³⁷

Hadisin son cümlesine bakıldığında “ma’sûm” kişilerin Allah Teâlâ tarafından korunduğu ifade edilmektedir. Bu ma’sûm kişiler ismet sıfatına sahip olan peygamberlerdir. Dolayısıyla ister cinlerden olsun, isterse insanlardan olsun “kötü sırdaşın” vesvese, düşünce ve önerileri karşısında hataya düşmekten korunmuşlardır.²³⁸

3.1.1.4. Söyledikleriyle amel etmeyen kişinin cezası ile ilgili hadis

عَنْ سُلَيْمَانَ، سَمِعْتُ أَبَا وَائِلٍ، قَالَ: قِيلَ لِأَسَامَةَ: أَلَا تُكَلِّمُ هَذَا؟، قَالَ: قَدْ كَلَّمْتُهُ مَا دُونَ أَنْ أَفْتَحَ بَابًا أَكُونُ أَوَّلَ مَنْ يَفْتَحُهُ، وَمَا أَنَا بِالَّذِي أَقُولُ لِرَجُلٍ بَعْدَ أَنْ يَكُونَ أَمِيرًا عَلَى رَجُلَيْنِ أَنْتَ خَيْرٌ بَعْدَ مَا سَمِعْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: "يُجَاءُ بِرَجُلٍ فَيُطْرَحُ فِي النَّارِ فَيُطْحَنُ فِيهَا كَطْحَنِ الْحِمَارِ بِرَحَاهُ، فَيُطِيفُ بِهِ أَهْلُ النَّارِ، فَيَقُولُونَ: أَيُّ فُلَانٍ،

²³⁴ Âl-i İmrân, 3/159; Bakara, 2/233.

²³⁵ Müslim, Münâfikîn, 69.

²³⁶ Aynî, a. g. e, C: XXIV, s. 269.

²³⁷ Kastallânî, a.g.e, C: X, s. 261.

²³⁸ Müslim, Münâfikîn, 69.

أَلَسْتَ كُنْتَ تَأْمُرُ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ؟، فَيَقُولُ: إِنِّي كُنْتُ أَمُرُ بِالْمَعْرُوفِ وَلَا أَفْعَلُهُ، وَأَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَفْعَلُهُ "

Süleyman şöyle demiştir: Ben Ebû Vâil Şakîk ibn Seleme'den işittim, o şöyle dedi: Osmân aleyhinde vuku' bulan fitne esnasında Halîfe'nin sevgili dostu olan Usâme'ye:

— Osmân'a gitsen de halk arasındaki fitneyi anlatarak gidermeye çalışsan! denilmişti.

Usâme cevaben:

— Şübhesiz ben Osmân'a bu işleri fitne kapısı açmaksızın gizlice söylemişimdir ve o kapıyı açan ilk kişi ben olmam. Ben, Rasûlullah'tan işittiğim bir sözden sonra, insanlardan iki kişi üzerine emîr olmasının ardından bir adama "Sen hayırlısın" diyecek değilim:

Rasûlullah şöyle buyuruyordu: *"Kıyamet gününde bir adam getirilir ve Cehenneme atılır da Cehennem, değirmen eşiğinin değirmen taşlarıyla öğütmesi gibi onu öğütür. Bunun üzerine Cehennem halkı onun başına toplanırlar da: Ey Filân! Sen ma'rûf ile emrediyor ve münkerden nehy ediyor değil miydin? derler. O da: Evet ben ma'rûf ile emrederdim de onu kendim yapmazdım ve yine ben münkerden nehy ederdim de onu kendim işlerdim, der."*²³⁹

Hiz. Osman aleyhinde vuku' bulan olaylar sebebiyle bazı kimselerin Hiz. Osman'ın yakın dostu Üsâme'den (r.a) konuyla ilgili olarak halifeye gidip öneride bulunmasını istemişlerdir. Bu talep karşısında Hiz. Üsame, daha önce kendisine bu vazifeyi gizlice yaptığını dile getirmiş ve bunu tekrar ederek fitne kapısını açanlardan olmak istemediğini ifade etmiştir.²⁴⁰ Üsame'nin (r.a) Hiz. Peygamber (s.a.v)'den duyduğu hadisten etkilenmiş ve Hiz. Osman'a, yaşanan olaylar sebebiyle iltifat etmeyeceğini söylemiştir. Burada altı çizilmesi gereken husus, Üsame'nin halifeye iltifat etmeyeceği hususudur. Hiz. Üsame halifenin yakın dostu olmasına rağmen kendisine hakikatin

²³⁹ Buhârî, Fiten, 17.

²⁴⁰ Üame b. Zeyd, bir savaşta kelime-i tevhidi söyleyen bir kişiyi öldürmesi sebebiyle Allah Rasûlü'nün tepkisini çekmiş ve bu olaydan sonra "İla ilahe illallah" diyen bir kimseye kılıç çekmem" diyerek fitne ortamlarından olabildiğince uzak durmuştur. (İbn Sa'd, Tabakât, IV, 69.)

ötesinde bir şey söyleyemeyeceğini ifade etmiştir. Bu konu yukarıda zikredilen “halifenin iki sırdaşı vardır” hadisiyle doğrudan bağlantısı vardır.

Söz konusu hadîs-i şerifte, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker vazifesi yapan kimsenin, söyledikleriyle yaptıklarının aynı olmaması sebebiyle cezalandırılması anlatılmıştır. Buna göre, ma'rûfu emir, münkeri nehy konumunda olan kişi bu hadisla ciddi bir şekilde uyarılmıştır. Söz konusu hadis, söylemiyle eylemi bir olmayan ve ilmiyle amel etmeyen kimsenin cehennemde düşeceği acıklı bir durumu tasvir etmiştir. Öncelikle bu görevi yapacak olan kimsenin iman sahibi olması gerekmektedir. İmam Gazzâlî (ö. 505/1111), emr-i bil ma'rûf yapacak kimsenin öncelikle iman sahibi olması gerektiğini ifade eder.²⁴¹ İman, sahibini sâlih amel işlemeye sevk eden bir motor misalidir. Kişiyi harekete geçirir. İman sahibi olan kimsenin bunu bizzat kendisinin uygulaması, yani imanla amel etmesi ve başkalarına da söz ve davranışlarıyla örnek olması gerekmektedir. Hadisi şerifi tersinden değerlendirecek olursak, ma'rûfu emir, münkeri nehy eden kimse, sözünde ve fiilinde bir olması halinde yaptığı görev vesilesiyle Cehenneme girmekten de kurtulmuş olacaktır.

3.1.1.5. "Yollar üzerinde oturmaktan sakınınız" Hadisi

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "إِيَّاكُمْ وَالْجُلُوسَ عَلَى الطَّرِيقَاتِ، فَقَالُوا: مَا لَنَا بِذَلِكَ، إِنَّمَا هِيَ مَجَالِسُنَا نَتَحَدَّثُ فِيهَا، قَالَ: فَإِذَا أَبَيْتُمْ إِلَّا الْمَجَالِسَ فَأَعْطُوا الطَّرِيقَ حَقَّهَا، قَالُوا: وَمَا حَقُّ الطَّرِيقِ؟ قَالَ: غَضُّ الْبَصَرِ، وَكَفُّ الْأَذَى، وَرَدُّ السَّلَامِ، وَأَمْرٌ بِالْمَعْرُوفِ، وَنَهْيٌ عَنِ الْمُنْكَرِ "

Ebû Saîd el-Hudrî(R)'den: Peygamber (s.a.v):

— "Yollar üzerinde oturmaktan sakınınız" buyurdu.

Sahâbîler:

— Bizim için bundan ayrılma yoktur. Çünkü yollar bizim meclislerimizdir, oturma

²⁴¹ Gazzâlî, İhyâ-û Ulûmi'd-dîn C: II, s. 809.

yerlerimizdir; oralarda biz işlerimizi konuşuruz, dediler (ve müsâade dilediler).

Bunun üzerine Rasûlullah:

— *"Madem ki sizin için herhalde oturmak zarureti vardır, o hâlde*

yola hakkını veriniz," Buyurdu. Sahâbîler:

— Yolun hakkı nedir? dediler.

Rasûlullah:

— *"(Haramdan) göz yummak, halka ezâ vermekten çekinmek, selâm verenin selâmını almak, iyilikle emretmek, kötülükten nehyetmektir"* buyurdu.²⁴²

Yollar, toplumun ortak malıdır. Ortak kullanım hakları vardır. Müslüman toplumsal alanlarda da görevini yapması gerekir. Söz konusu hadis, mü'minlere toplumsal hayatta nasıl davranacaklarını öğreten önemli bir kılavuzdur.

Öncelikle Allah Rasûlü, insanların gelip geçtiği yerlere oturmak sûretiyle başkalarına zarar verilmemesi ve başkalarının yol hakkına tecavüz edilmemesi gerektiği hususunda ikazda bulunmuştur. Buna karşılık sahâbenin, burada bir takım işlerini görmek için yolları kullanmak zorunda olduklarını belirtmeleriyle Allah Rasûlü, belli şartların yerine getirilmesi halinde buna izin vermiştir. Bu şartlar (Haramdan) gözü sakınmak, insanlara eziyet vermekten uzak durmak, selâmı almak ve iyiliği emredip kötülükten sakındırmaktır. Bu şartlar dikkate alındığında, buralarda bekleyen ve yolları işgal eden kimselere Allah Rasûlü bir takım ikaz ve uyarılarda bulunduğu gibi, yapmaları gereken vazifeleri de bildirmiştir.

İkazlardan birisi, gözü haramdan sakınmaktır. Allah Teâlâ insana sayısız nimetler vermiştir. Vermiş olduğu bu nimetlerle kullarının hayrını dilemiş, hayatlarını kolaylaştırmak istemiştir. Bu sebeple Cenâb-ı Allah, verilen nimetlerin yaratılış

²⁴² Buhârî, Mezâlim ve'l-Gasb, 22.

hikmetine uygun kullanılmasını dilemiştir. Ne var ki insanoğlu, sahip olduğu nimetin kıymetini bilmediği gibi, onu hikmete uygun olarak kullanmak yerine nefsânî arzularına heba eder. Allah Teâlâ'nın verdiği nimetlerden biri de görme yetisini sağlayan gözdür. Söz konusu hadîs-i şerifte Allah Rasûlü bu hususta özelde ashâbını, genelde ise ümmetini uyarmıştır. Yollar ve sokaklar insanların sıkça kullandığı herkese açık olan alanlardır. Bu durumda kişinin mahremle beraber nâmahremle de karşılaşması mümkündür. Hal böyle olunca gözün haramdan sakındırılması, gözün sahibinin sorumluluğundadır. Allah Teâlâ bu konuda kullarını harama bakmaktan sakınmaları hususunda erkekleri ve kadınları ayrı ayrı uyarmaktadır.²⁴³ Bununla kalmayıp kişinin sahip olduğu bu nimetlerden sorumlu olduğunu,²⁴⁴ bundan sorguya çekileceğini²⁴⁵ de haber vermektedir.

Bununla birlikte Hz. Muhammed'in (s.a.v) ikazlarından biri de yollarda oturan kimselerin diğer insanlara eziyet vermemesidir. Bu birinci şartta olduğu gibi gözün haramdan sakınılmaması halinde de karşı tarafı taciz etmek sûretiyle olur ki, eziyetten daha ileridir. Fakat yollarda oturmanın kişiye vereceği asıl eziyet, insanların yolu kullanmalarına mânî olmak ya da bunu zorlaştırmak sûretiyle gerçekleşir. Ya da Kastallânî'nin dediği gibi, gelip geçeni tahkîr etmek yoluyla gerçekleşir.²⁴⁶ Bugün söz konusu hadîs-i şerife ne kadar ihtiyaç duyduğumuz aşîkârdır. İnsanların kaldırımları işgal etmeleri, yetmediği gibi sandalye vb. şeyler koyarak bunu daha da ileriye götördüklerine şahit olunmaktadır. Bu durumda insanların gelip geçtiği yollarda oturmanın cevazı söz konusu olmaz.

Bir diğer şart selam almaktır. Allah Teâlâ kullarının verilen selama karşılık vermelerini ve hatta selama daha güzeliyle cevap vermelerini istemektedir.²⁴⁷ Çünkü selam ve güzel söz, kardeşliği pekiştiren, insanlar arasında ülfetin oluşup çoğalmasına vesile olan sünnetlerdendir. Başka rivâyetlerde “güzel söz söylemek, yol sorana yol

²⁴³ Nûr, 24/30-31.

²⁴⁴ İsrâ, 36.

²⁴⁵ Tekâsür, 102/8.

²⁴⁶ Kastallânî, **a.g.e.**, C: IV, s. 268.

²⁴⁷ Nisâ, 4/86.

göstermek, imdat isteyene yardım etmek” de bu şartlar arasında sıralanmıştır.

Allah Rasûlü’nün yolu işgâl edenlere verdiği vazifelerden birinin de ma’rûfu emir, münkeri nehiydir. Bununla, Hz. Muhammed’in (s.a.v) emr-i bil ma’rûfun, her an ve her zaman mü’minlerin gündeminde olması gerektiğini, iyiliğin topluma hâkim olması ve bunun muhafazası için zorunlu bir vazife olduğunu ümmetine bildirmiştir. Öte yandan sokaklar insanların gündelik işleri için kullandıkları yollardır. Yani daha çok dünya işlerine daldıkları, dolayısıyla gaflete kapılmalarının pek muhtemel olduğu mekânlardır. Bu yüzden emr-i bi’l-ma’rûf bağlamında, alışveriş sırasında yalan söylenmemesi, hile yapılmaması, Allah’ın zikrinin (örneğin, namaz ibadeti) unutulmaması gibi hususlarda “İman edip hakkı ve sabrı tavsiye eden”²⁴⁸ olması emredilmiştir.

3.1.2. Kavl-i Ma’rûf (Güzel Söz):

Allah Teâlâ, insana birçok nimet vermiş, onu çeşitli yeteneklerle donatmıştır. Bu yeteneklerden biri de konuşma yetisidir. Akıl nimetini istisna tutacak olursak bu, insanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliklerin başında gelir. Her nimette olduğu gibi bu nimetin kullanımından dolayı insan sorumlu tutulmuştur.²⁴⁹ Bundan ötürü Allah Rasûlü (s.a.v), insanın sahip olduğu bu nimetin doğru kullanılması hususunda emir ve tavsiyelerde bulunmuştur.²⁵⁰ Söz, iletişim için en etkili vasıta. Bir kimseyi hayattan alabileceği gibi, hayata döndürmeye de vesile olan önemli bir araçtır. Bu sebeple söz sahibi kimsenin sorumluluğunun farkında olması, bu nimetin hesabını kolay vermesine vesile olacaktır.

3.1.2.1. Kelime-i tayyibe hadisi

Kur’ân-ı Kerîm’de söz (kavl) ile ma’rûf kavramı yan yana kullanılmıştır. Hz. Peygamber’in hadislerinde “kavl-i ma’rûf“ anlamını taşıyan farklı lafızlara Sahîh-i

²⁴⁸ Asr, 103/3.

²⁴⁹ Sâf, 61/2; Tekâsür, 102/8.

²⁵⁰ Nisâ, 4/9; Ahzâb, 33/70; Buhârî, Megâzî, 40; Müslim, Fedâilü’s-sahâbe, 166

Buhârî’de rastlamak mümkündür.²⁵¹ Bu hadislerden birini ele alarak bu kısmı tamamlamaya çalışacağız.

...عَدِي سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقَّةِ تَمْرَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ شِقَّةَ تَمْرَةٍ فِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ".

...Adiyy (r.a) dedi ki: Ben Peygamber’den (s.a.v) işittim, şöyle buyuruyordu: "*Şimdi sizin her biriniz bir tek hurmanın yarısı ile; bunu da bulamazsa güzel sözle olsun kendinizi Cehennem ateşinden koruyunuz*".²⁵²

Kısa bir alıntısını yaptığımız söz konusu hadîs-i şerîfin bağlamında yine Allah Rasûlü, âhirette Cehenneme atılan kişinin durumunu bildirmektedir. Söz konusu kişinin, Allah’a kavuştuğunda Rabbiyle aracısız konuşacağını ve Rabbinin sorularına cevap vermek durumunda kalacağını haber vermektedir. Rabbi kendisine dünyada bir uyarıcı gönderdiğini, kendisine mal ve mülk verdiğini hatırlatacaktır. Buna karşılık kulluğunu yapmamış olan kişi, etrafında Cehennemden başka bir şey göremeyecektir. Allah Rasûlü ümmetine bu haberi verdikten sonra, hadisin geri kalan kısmında Cehennemden korunmanın çaresini açıklamıştır. Hurmanın yarısı da olsa küçük bir sadakanın kişiyi Cehennemden koruyacağını, bu da olmazsa sadaka hükmünde olan güzel bir sözün²⁵³ de kişiyi Cehennemden koruyacağını müjdelemiştir. Ayrıca İbn. Battâl (ö. 449/1057) da, Allah Rasûlü’nün “söz ya da fiil hayırdan hiçbir şeyin küçük görülmemesini teşvik ettiğini” ifade eder.²⁵⁴ Kirmânî (ö. 786/1384), “Kelime-i Tayyibe’nin” Cehennem ateşinden kurtulmaya sebep olan bir söz olduğu yorumunu yapar.²⁵⁵ Öte yandan kendisine konuşma yetisinin verildiği kulun ağızdan çıkan sözlerinden sorumlu olduğu, bazen çok defa ehemmiyet verilmeyen güzel bir söz

²⁵¹ Buhârî, Vesâyâ, 18; Zekât, 8.

²⁵² Buhârî, Zekât, 8.

²⁵³ Buhârî, Edeb, 34.

²⁵⁴ Ebû'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtubî, *Şerhi Sahîh-i Buhârî li İbn Battâl*, (Takîk: Ebû Temîm Yasir b. İbrâhîm), Riyâd, 2003, C: III, s. 414.

²⁵⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Kirmânî, *Kevâkibü'd-Derârî fî Şerh-i Sahîh-i Buhârî*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1981. C: VII, s. 185.

karşılığında Cennete girebileceği, bazen de önemsenmeyen bir söz sebebiyle Rabbinin gazabına uğrayabileceği bildirilir.²⁵⁶

3.1.3. Ma'rûf Ölçü/Örf:

Sahâbe dönemi İslâm Toplumu'nun teşekkülünde vahyin toplum gerçeklerini göz önünde bulundurduğu gibi, Hz. Peygamber de bu gerçeklerden uzak kalmamış, problemlerin çözümünde yer yer örf'e atıfta bulunmuştur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ölçü olarak örfün vurgulandığı hadisler aşağıda zikredilmiştir.

3.1.3.1. "Örfe göre çocuklarının karnını doyur" Hadisi

...هِنَّدُ بِنْتُ عُثْبَةَ بْنِ رَبِيعَةَ قَالَتْ: إِنَّ أَبَا سُفْيَانَ رَجُلًا مِسِيكًا، فَهَلْ عَلَيَّ مِنْ حَرْجٍ أَنْ أُطْعِمَ مِنَ الَّذِي لَهُ عِيَالَنَا؟، قَالَ لَهَا: لَا حَرْجَ عَلَيْكَ أَنْ تُطْعِمِيَهُمْ مِنْ مَعْرُوفٍ "

...Uteybe b. Rabîa'nın kızı Hind şöyle dedi:

"Muhakkak ki, Ebû Sufyân cimri bir adamdır. Bunun için ben, onun aile fertlerinden olan kimseleri onun malından doyurmamda benim üzerime bir günâh var mıdır?" diye sordu.

Rasûlullah da ona:

"Onun aile fertlerinden olan kimseleri, onun malından örfe göre doyurmanda sana hiçbir günâh yoktur," Buyurdu.²⁵⁷

Ebû Sufyân'ın karısı Hind, Rasûlullah'a gelerek sıkıntısını dile getirmiş ve eşinden habersiz onun malından çocuklarının ihtiyaçlarını görüp göremeyeceğini sormuştur. Allah Rasûlü de ma'rûfa/örfe uygun olmak kaydıyla bunun bir sakıncasının

²⁵⁶ Buhârî, Rikâk, 23.

²⁵⁷ Buhârî, Mezâlim ve'l-Gasb 18.

olmayacağını bildirmiştir. Elbette ki baba, yükümlülüğü altında bulunanların nafakalarını sahip olduğu imkânlar ölçüsünde karşılamak durumundadır.²⁵⁸ Allah Rasûlü de Talâk Sûresi'nin 7. Âyetinde belirtildiği gibi, Ebû Sufyân'ın karısına kocasından izinsiz alacağı malın miktarını ma'rûf ölçüye bırakmıştır. Kastallânî'ye (ö. 923/1517) göre, burada yer alan ma'rûf ölçü isrâf ve benzeri olmayandır.²⁵⁹

3.1.3.2. "Hz. Ömer'in vakfetmesi" Hadisi

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، " أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ أَصَابَ أَرْضًا بِحَيْرَ، فَأَتَى النَّبِيَّ ﷺ يَسْتَأْمِرُهُ فِيهَا، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي أَصَبْتُ أَرْضًا بِحَيْرَ لَمْ أَصِبْ مَالًا قَطُّ أَنْفَسَ عِنْدِي مِنْهُ، فَمَا تَأْمُرُ بِهِ؟ قَالَ: إِنْ شِئْتَ حَبَسْتَ أَصْلَهَا وَتَصَدَّقْتَ بِهَا، قَالَ: فَتَصَدَّقَ بِهَا عُمَرُ، أَنَّهُ لَا يَبَاعُ وَلَا يُوهَبُ وَلَا يُورَثُ، وَتَصَدَّقَ بِهَا فِي الْفُقَرَاءِ، وَفِي الْقُرْبَى، وَفِي الرِّقَابِ، وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ، وَالضَّيْفِ لَا جُنَاحَ عَلَى مَنْوَلِهَا أَنْ يَأْكُلَ مِنْهَا بِالْمَعْرُوفِ، وَيُطْعِمَ غَيْرَ مَتَمَوْلٍ ."

Abdullah b. Ömer (r.a)'ın rivâyet ettiğine göre babası Ömer b. Hattâb, Hayber'den ganîmet olarak elde etti ve çok sevdiği bu araziyi vakfetme hususunu Allah Rasûlü ile istişâre etmiştir. Allah Rasûlü (s.a.v) de dilerse arazinin aslının kendisinde kalması kaydıyla elde edilen gelirini sadaka olarak verebileceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a) de, bu araziyi satılmaması, hibe edilmemesi ve mirâs olarak bırakılmaması kaydıyla elde edilen geliriyle fakirlere, yakınlara, köle ve esirleri özgürlüğüne kavuşturma yolunda, cihâd edenlere, yolda kalmışlara ve zayıflara sadaka olarak vermiştir. Aynı zamanda söz konusu *vakfın gelirinden mütevellinin ma'rûf ölçülerde yemesinde* bir sakınca olmayacağını bildirmiştir.²⁶⁰

Hz. Ömer (r.a) de Allah Rasûlü'nün (s.a.v) dikkat çektiği 'ma'rûf ölçü'ye riâyet etmiş, vakfettiği arazinin çalışanları için vakfın gelirinden faydalanacakları miktarı 'ma'rûf ölçü' olarak belirlemiştir.

²⁵⁸ Bakara, 2/233; Talâk, 65/6-7.

²⁵⁹ Kastallânî, **a.g.e**, C: X, s. 231.

²⁶⁰ Buhârî, Şurût, 19.

3.1.4. İtaatin Ölçüsü; Ma'rûf

Başlığa uygun olarak iki hadis tespit edebildik. Birincisinde, seriyyede görevlendirilen komutana itaat edilmesi emri ve bu itaatin hangi çerçevede olması gerektiğinin bilgisi verilmektedir. Diğerinde ise Allah Rasûlü'nün Medinelilerle biatleşmesi ve itaatte ma'rûf vurgusunun yapılmış olması söz konusudur. Bu hadisler birlikte değerlendirildiğinde otoriteye olan itaatin ölçüsünün ma'rûf²⁶¹ çerçevesinde olması gerektiğine işaret ettiği gözlenmiştir.

3.1.4.1. “Âmire itaat ma'rûfta olur” Hadisi

Hiz. Ali'nin (r.a) rivâyetine göre, Peygamber (s.a.v), Ensârdan bir sahâbîyi bir seriyyede kumandan olarak görevlendirmiş ve ashâbına da bu kumandana itaat etmelerini tembihlemiştir. İlerleyen zamanda bir sebeple kumandan maiyetinde bulunan askerlerine kızmış, Allah Rasûlü'nün kendisine itaat etmelerini tembihlediğini hatırlatıp teyit (te'yîd) aldıktan sonra, onlardan odun toplayıp ateş yakmalarını istemiştir. Daha sonra askerlerine bu ateşe girmelerini emretmiştir. Bu noktada sahâbeden bazıları ateşe girmeyi düşünürken diğerleri de bunun yanlış olduğunu söyleyerek engellemeye çalışmışlardır. Bu süreçte ateş sönmüş, kumandanın da öfkesi dinmiştir. İhtilâf konusu olunan bu olay Allah Rasûlü'ne (s.a.v) bildirilmiştir. O da:

لَوْ دَخَلُوهَا مَا خَرَجُوا مِنْهَا أَبَدًا، إِنَّمَا الطَّاعَةُ فِي الْمَعْرُوفِ "

“Eğer (mucâhidler) bu ateşe girselerdi, ebediyen ondan dışarı çıkamazlardı. Çünkü âmire itaat, ancak ma'kûl ve meşrû' olan emirler hakkındadır.” Buyurmuştur.²⁶²

Bu hadîs-i şerifte bahsi geçtiği üzere ateşe girmiş olsalardı, intihâr etmiş

²⁶¹ Fikret Karaman, “ Ma'rufu Emretme ve Münkeri Nehyetme Görevi Hakkında Bir Değerlendirme”, **Diyanet İlmî Dergi**, Cilt: XXXI, Sayı:2, 1995.

²⁶² Buhârî, Ahkâm, 4.

sayılacaklarından, Allah Rasûlü “مَا خَرَجُوا مِنْهَا أَبَدًا” ifadesiyle, bir daha oradan çıkamayacaklarını bildirmiştir. Mustafa el-Buğa, ateşe girmenin ma’siyet olduğunu, şayet girmiş olsalardı, ateşe girmeyi helâl sayarak kâfir olacakları, bu sûretle orada ebedî kalmayı hak etmiş olacakları yorumunda bulunmuştur.²⁶³ Bu hadîs-i şerif, Nîsâ Sûresi 59. Âyetle birlikte düşünüldüğünde daha kolay anlaşılacağı kanaatindeyiz. Kezâ söz konusu âyet-i kerîme, Allah’a ve Rasûlüne itaatten sonra “sizden olan emir sahiplerine” ifadesiyle Müslümanların başına gelen müslüman bir idareciye itaati emreder. Burada itaatin kuvveti Allah ve Rasûlüne itaat ile aynı tutulmuş olmakla birlikte, idârecinin isyân etme durumunda da itaat aynı derecede hariç tutulmuştur.²⁶⁴ Yukarıda metni verilen hadisin başka bir varyantında da Allah Rasûlü, “لا طاعة في معصية” = *Ma’siyette itaat yoktur.*” Cümlesini de eklemiştir.²⁶⁵ Âyet ve hadislerden öyle anlaşılıyor ki âmire itaat vacip olmakla birlikte vucûbiyet, ancak âmirin Allah’a isyânın olmadığı durumlarda gerçekleşir. Nitekim bir başka hadiste “Yaratıcıya isyânın olduğu yerde yaratılmışa itaat yoktur.” Buyrulmakta²⁶⁶ ve yönetici olanın Allah’a isyân etmesi durumunda kendisine itaat edilmeyeceği bildirilmektedir. İsmail Lütî Çakan, imanın Allah’a kul olma andı olduğunu ifade ederek, şöyle bir yorumda bulunmuştur: “Böyle bir andın sahibi müslümanın Allah’a isyân olan yerde itaatkâr davranması, kendi kendisiyle çelişkiye düşmesi, hakka riâyetsizlik etmesi demektir.”²⁶⁷ Böyle bir andın sahibi olan müslümanın Allah’a isyânın söz konusu olduğu yerde itaatkar davranması, imanı ile çelişmesi ve dolaylı olarak Rabbine karşı gelmesi anlamına gelir.

Bu durumda mezkûr hadiste de geçen “ma’rûf” ifadesinden “Allah ve Rasûlü’nün buyruklarına aykırı olmayan işler” olarak anlamak mümkündür.

²⁶³ Aynî, **a.g.e**, C: XVII, s. 315.

²⁶⁴ Yazır, **a.g.e**, C: II, s. 535.

²⁶⁵ Buhârî, âhâd, 1.

²⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, Müsned, C: II, s. 333

²⁶⁷ Çakan, “İtaatin Sınırı”, “çevrimiçi”,

3.1.4.2. Akabe biatleri hadisi; Ma'rûfta isyân etmemek

عُبَادَةُ بْنُ الصَّامِتِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، وَكَانَ شَهِدَ بَذْرًا وَهُوَ أَحَدُ النَّبَإِ لَيْلَةَ الْعَقَبَةِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ وَحَوْلَهُ عَصَابَةٌ مِنْ أَصْحَابِهِ: "بَايَعُونِي عَلَى أَنْ لَا تُشْرِكُوا بِاللَّهِ شَيْئًا، وَلَا تَسْرِقُوا، وَلَا تَزْنُوا، وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ، وَلَا تَأْتُوا بِبُهْتَانٍ تَفْتَرُونَهُ بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ، وَلَا تَعْصُوا فِي مَعْرُوفٍ..."

Ubâdeb. Sâmit (r.a) şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.v) etrafında sahâbîlerinden bir topluluk bulunduğu halde buyurdu ki: *"Allah'a (ibâdetle) hiçbir şeyi ortak kılmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarınızı öldürmemek, kendiliğinizden uyduracağınız bir yalanla (kimseye) iftira etmemek, hiçbir ma'rûfta (iyi işte) isyân etmemek üzere bana bey'at (yânî benimle ahd) ediniz..."*

Ubâde b. Sâmit kanalıyla gelen rivâyetlerde küçük farklılıklar olsa da genel olarak Peygamber'in (s.a.v) Medinelilerle Akabe'de biatleştigi ve onlardan İslâm'ın yasakladığı bir takım münker fiillerin yapılmayacağı noktasında söz aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in amcası Abbâs b. Muttalib'in de Medinelilerden yeğeni Muhammed'i (s.a.v), çocuklarını ve yakınlarını korudukları gibi koruyacaklarına dair söz almasıdır.

Sahîh-i Buhârî'de, içerdiği konu zenginliği sebebiyle on iki ayrı yerde zikredilen bu hadisin Akabe Biatleri sırasında vürûd olduğu bildirilmiştir.²⁶⁸

3.1.4.2.1. Akabe biatleri

Akabe, Mekke'de Kâbe'ye yaklaşık olarak 3 km. uzaklıktadır. Mînâ sınırları içinde yer alan akabe, Cemre-i Akabe de denilen büyük şeytanın yanındadır. Bugün burada biatlerin anısına küçük bir mescid inşa edilmiştir. Haccın vaciplerinden olan cemrelere taş atma vazifesi bittiğinde büyük Cemre'den ayrılırken sağ yöne bakıldığında

²⁶⁸ Mehmed Sofuoğlu, Sahih-i Buhari ve Tercemesi, Ötüken Yayınları: C: I, s. 173.

görülebilmektedir. Bu yer kurulacak İslâm devletine kapı olmakla birlikte, kurulacak olan bu devletin temellerinin atıldığı yer olmuştur.²⁶⁹

Peygamber'in (s.a.v) Akabe'de yapmış olduğu biatleşmeyle devletin kurucu üyeleriyle nelerden uzak kalınması gerektiği hususu dile getirilmiş ve bu şartlar kabul edilmiştir. Kurulacak olan bu devleti meydana getiren toplumun şirk, hırsızlık, zina, çocukların öldürülmesi, iftira gibi kötü hasletlerden temizlenme ve ma'rûf olan işlerde de Allah Rasûlü'ne itaatin söz konusu olması gerekiyordu. Hadisin son cümlesinde geçen "hiçbir ma'rûfta isyân etmeme" hususu dikkat çekicidir. Burada Allah Rasûlü'ne sınırsız itaatten bahsedilmeyip, âdeti şartlı bir itaatten söz edilmektedir. Söz konusu hadisin başlangıcında ilk madde "Allah'a şirk koşulmaması" idi. Son maddede Allah Rasûlü'ne itaatin ma'rûfta olacağı maddesidir. Bu son derece mânidardır. Çünkü Hz. Peygamber'i (s.a.v) ne sınırsız itaatle ilahlaştırabiliriz ne de herhangi bir insan gibi sıradanlaştırabiliriz. Bu bağlamda söz konusu hadis bizlere Allah ve Rasûlü'nün statüsünü de göstermiş olmaktadır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e itaatin sınırı ne olmalıdır, sorusu akla gelmektedir. Bu sorunun cevabı Allah Rasûlü'nün bir "kul"²⁷⁰ olmakla beraber "elçi"²⁷¹ olduğundadır. Kul olması yönüyle, yer, içer, evlenir, dinlenir,²⁷² kulluk yapar, doğar ve ölür.²⁷³ Elçi olması yönüyle, Allah ile konuşur, O'ndan aldığı vahyi insanlara ulaştırır ve tebliğ eder.²⁷⁴ Burada hemen belirtmek gerekir ki, Müslümanların itikadında Peygamber'in (s.a.v) yeri, "kul ve elçi"²⁷⁵ oluşudur. Dolayısıyla Allah Rasûlü'ne itaat mutlak manada değildir.²⁷⁶

²⁶⁹ Ahmet Önkol, **Rasûlullah'ın İslam'a Davet Metodu**, Esra Yayınları, Bsk. 9, Konya, 1994, s.171.

²⁷⁰ Kehf, 18/110.

²⁷¹ Âl-i İmrân, 3/144; Fetih, 48/29.

²⁷² Buhârî, Teheccüd, 3; Nikâh, 1.

²⁷³ Âl-i İmrân, 3/144.

²⁷⁴ Âl-i İmrân, 3/20; Mâide, 5/67, 92, 90; En'âm, 6/90; A'râf, 6/62.

²⁷⁵ Âl-i İmrân, 3/144; Kehf, 18/110; Fetih, 48/29.

²⁷⁶ Furat Akdemir, "Kur'an'da İtaat Kavramı ve Peygambere İtaatin Mâhiyeti", "çevrimiçi", <https://dergipark.org.tr/download/article-file/179868> 08.05.2019

3.1.5. Sadaka Ma'rûf İlişkisi

3.1.5.1. “Her müslümana sadaka vermek vaciptir.” Hadisi

سَعِيدُ بْنُ أَبِي بُرْدَةَ بْنِ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: " عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ صَدَقَةٌ " قَالُوا: فَإِنْ لَمْ يَجِدْ؟ قَالَ: " فَيَعْمَلُ بِيَدَيْهِ فَيَنْفَعُ نَفْسَهُ وَيَتَصَدَّقُ " قَالُوا: فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ أَوْ لَمْ يَفْعَلْ؟ قَالَ: " فَيُعِينُ ذَا الْحَاجَةِ الْمَلْهُوفَ " قَالُوا: فَإِنْ لَمْ يَفْعَلْ؟ قَالَ: " فَيَأْمُرُ بِالْخَيْرِ أَوْ قَالَ بِالْمَعْرُوفِ " قَالَ: فَإِنْ لَمْ يَفْعَلْ؟ قَالَ: " فَيُمْسِكُ عَنِ الشَّرِّ فَإِنَّهُ لَهُ صَدَقَةٌ "

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin (r.a) rivâyetine göre Peygamber (s.a.v): “Her müslüman üzerine sadaka vermek vaciptir.” Buyurur. Bunun üzerine sahâbe, kişi sadaka verecek bir şey bulamaması halinde durumunun ne olacağını sordular. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.v), el emeğiyle çalıştığından verebileceğini, bundan hem kendisine hem de sadaka olarak verebileceğini haber verir. Sahâbe kişinin buna da gücünün yetmemesi halinde durumunun ne olacağını sorduklarında, Allah Rasûlü (s.a.v), gücü yetmeyen bir muhtaca yardım edebileceğini, ya da onu kollayabileceğini söyler. Buna imkân bulamayan kişinin ne yapacağı sorulunca Hz. Peygamber (s.a.v): “Hayırla ya da ma'rûf ile emreder.” Buyurur. Son olarak buna da gücü yetmeyen kimsenin “kendini şerden uzak tutması,” bunun da kendisi için bir sadaka olacağını haber vermiştir.²⁷⁷

Söz konusu hadiste öncelikle her müslümanın sadaka vermek gibi bir görevinin olduğu haber verilmektedir. Bunun üzerine sahâbe, zor bir görev olduğu ve herkesin buna güç yetiremeyeceği düşüncesiyle, “buna gücü yetmeyen kimsenin durumu nedir?” diye sormuşlardır. Allah Rasûlü de diğer imkânları sırasıyla bildirmiştir. Peygamberimiz'in (s.a.v) verdiği cevaplara bakıldığında herkesin verebileceği bir sadakanın mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Ebû Mes'ûd el-Ensârî (r.a)'nin anlattığına göre Tevbe Sûresi'nin 103. Ayeti nazil olduktan sonra Rasulullah (s.a.v), sadaka ile emrettiğinde yanında sadaka verecek bir şeyi bulunmayanlar, çarşıya gider, hamallık yapar, iki avuç hurma kazandıktan sonra bundan sadaka verirdi. Ve bu kişilerin daha sonra

²⁷⁷ Buhârî, Edeb, 33

servet sahibi zengin olduklarını söyler.²⁷⁸ Öyle anlaşılıyor ki sahâbî, Allah’a olan sadakâtini böyle ispatlıyordu. Buna karşılık Yüce Allah’ın bu kimseleri tarafından bir lütufla zenginleştirmiştir.

Elbette ki Allah Teâlâ hiç kimseye gücünün yetmeyeceği bir yük yüklememiştir.²⁷⁹ Dolayısıyla herkesin kendine göre yapabileceği bir şeylerin olduğunu, göstereceği küçük gayretlerin de sadaka olarak yazılabileceğini haber vermiştir. Başka bir hadisinde Allah Rasûlü (s.a.v), “Üzerine güneşin doğduğu her gün insanın sadaka vermesi gerektiği haber verildikten sonra, bedenindeki eklemelerin verdiği menfaatler karşılığında şükretmesinin, iki hasım arasında adâletle hükmetmesinin, hayvana binmeye çalışana ya da yük yükleyene yardım etmesinin sadaka” olduğunu haber verir. Devamında “güzel sözün, namaza gitmek için attığı her bir adımın sadaka” olduğunu haber verdiği gibi, “yolda insana eziyet veren bir şeyin yoldan kaldırılmasının da bir sadaka” olduğunu ifade etmektedir.²⁸⁰

Peygamber’in (s.a.v) haber vermiş olduğu bu hadisler birlikte değerlendirildiğinde insanın Rabbine karşı verdiği sayısız nimetler karşısında²⁸¹ hep şükredici olması gerektiği,²⁸² bunun da gücü oranında yaptığı tüm iyiliklerin kendisi için “sadaka” hükmünde olacağı haberini vermektedir.

Aşağıda yer alan hadîs-i şerif, üç kelimeden oluşan kısa ama yukarıda açıklamaya çalıştığımız neredeyse tüm rivâyetlere ve açıklamalara şâmil bir hadistir.

3.1.5.2. “Her ma’rûf sadakadır” Hadisi

جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: " كُلُّ مَعْرُوفٍ صَدَقَةٌ "

²⁷⁸ Buhârî, Zekât, 10.

²⁷⁹ Bakara, 2/286.

²⁸⁰ Müslim, Zekât, 56.

²⁸¹ İbrâhîm, 14/34; Nahl, 16/18.

²⁸² Bakara, 2/152, 172; Nahl, 16/114; Ankebût, 29/17; Sebe, 34/13, 15.

Câbir b. Abdillâh (r.a), Nebî'den (s.a.v): "*Her ma'rûf sadakadır.*"²⁸³

Câbir b. Abdillâh'ın (r.a) rivâyetiyle gelen bu kısa hadîsi İmam Buhârî, eserinde bâb başlığı olarak kullanmıştır. Buhârî'nin hayatı ve eserinin anlatıldığı birinci bölümde el-Câmiu's-Sahîh'in bâb başlıklarına kısaca değinilmişti.

Sadaka, "sıdk" kelimesinden türeyen bir isimdir. Sıdk, "*gerçek olmak, doğruluk, sadakat göstermek, samimiyet*" gibi manalara gelmektedir.²⁸⁴ Rızây-ı ilâhî'yi elde etmek için muhtaçlara yapılan her türlü maddî ya da nakdî yardımlardır. Bununla birlikte, "*Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya vesile olan her türlü hayırlı söz ve eylemi içine alacak geniş bir kapsamda kullanılmasından, özveri ve yardım duygusu ile yapılabilecek işlerin maddî imkânla sınırlı olmayıp samimiyet ve dürüstlük temeline dayalı her davranışa*" sadaka denilebilir.²⁸⁵

"Doğruluk, sadakat göstermek ve samîmiyet" gibi anlamlar göz önüne alındığında, kulun Rabbine olan sadakatini ve samîmiyetini ve bağlılığını ispatlamaya dönük en mühim ibadet çeşididir. Bu sebeple Allah Rasûlü (s.a.v), her müslümanın üzerine sadakanın vacip olduğunu ifade etmesi²⁸⁶ anlamlıdır. Ayrıca her mü'min aynı imkânlarla sahip değildir.²⁸⁷ Bu sebeple peygamber (s.a.v), insanların gücü nispetinde iyilik namına yapabileceği her türlü fiilin sadaka sayılacağını ifade etmiştir.

Ma'rûf, "*aklın ve dinin hoş gördüğü şey, ihsan, iyilik*"²⁸⁸ anlamına geldiği ifade edilmişti. Bu halde akla ve dine uygun olan, hoş görülen tüm fiiller ma'rûftur. Her ma'rûf sadaka hükmündedir. Burada ma'rûf ile sadaka kavramlarının birbiriyle ne kadar iç içe olduğu görülmektedir. Ma'rûfun sadaka olması için herhangi bir sınırlama getirilmemiş olması, güzel olan, dinin hoş gördüğü düşünce, söz ve fiillerin tamamının sadaka

²⁸³Buhârî, Edeb, 33.

²⁸⁴ "sadaka", "çevrimiçi", <https://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr/%D8%B5%D8%AF%D9%82-%D8%A8/?c=t%C3%BCm> 1.4.2019

²⁸⁵ Ali Duman, "sadaka", **Diyanet İslam Ansiklopedisi** (DİA), C: XXXV, İstanbul 2008, s. 383-384.

²⁸⁶ Buhârî, Edeb, 33.

²⁸⁷ En'am, 6/165; Zuhuruf, 43/32.

²⁸⁸ Bekir Topaloğlu, Hayrettin Karaman, **a.g.e**, "*ma'rûf*" maddesi.

sevabını getireceği anlamına gelmektedir. Ayrıca ma'rûfun yer bulabilmesi için topluma ihtiyaç vardır. Allah Rasûlü (s.a.v): “*İnsanların en hayırlısı toplum içine karışan ve onlardan gelecek eziyetlere sabredendir.*”²⁸⁹ Buyurmaktadır. Kırış, burada geçen eziyet kelimesi mutlak ifade ettiği için her türlü eziyeti kapsayacağı görüşünü dile getirmektedir.²⁹⁰ O halde insan toplumdan soyutlanamaz, uzak kalamaz. Sabırla ma'rûfu yaymalıdır.

²⁸⁹ Tirmizî, Rekâik, 55.

²⁹⁰ Şemsettin Kırış, “Birbirimize Tahammül”, “çevrimiçi”,

<https://dergi.altinoluk.com/index.php?sayfa=yillar&MakaleNo=d014s012m1> 29.05.2019

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

4. MA'RÛF KAVRAMININ DÖNEMLERE GÖRE KARŞILIĞI

Bu bölümde ma'rûf kavramının dönemlere göre karşılığı örnekleriyle birlikte açıklanacaktır. Fakat buna geçmeden önce toplumun yazısız kanunu olarak ifade edilen ma'rûf/örfün değişime uğrayıp uğramadığı tespit edilmelidir. Öncelikle şunun bilinmesi gerekir ki, insanlığın başlangıcında sözlü hukuk diyebileceğimiz ma'rûf vardır. Sonra buna uygun olarak yazılı kanunlar ortaya çıkar. Dolayısıyla örf ve âdetler, aslında yazılı hukûkun başlangıcı ve temeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda yazılı hukuk mu, yoksa yazılı olmayan hukuk (örf/ma'rûf) mu değişime daha açıktır? Vejdi Bilgin bu soruya şöyle açıklık getirir:

*“Hukuk örf ilişkisinde hukuk, toplumun değişmeyen yönünü temsil eder gibi gözükmektedir. Aslında örf de yapısı itibariyle muhafazakârdır ve değişime direnç gösterir. Ancak örfte hiçbir zaman örfün muhafazası için, hukukta olduğu gibi yazılı ve mutlak cezalandırmaya dayanan bir koruma sistemi yoktur. Bu yüzden örf değişime [hukuktan daha] açıktır”.*²⁹¹ Bilgin'in ifadesine göre ma'rûfun/örfün değişebileceği, değişikliğe uğrayacağı anlaşılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde ma'rûfa/örfe vurgu yapılmakla beraber bununla amel edilmesi emredilmektedir. Bu durumda ma'rûfta/örfte değişkenlik söz konusu olduğunda İslâm'ın hükümlerinde de değişkenlik söz konusu olmaz mı? Hal böyle olunca dinin sâbiteleri ile toplumun dinamikleri arasında nasıl kopmaz bir bağ kurulacak? Bu sebeple ma'rûf kavramının içerdiği anlamın dönemlere göre incelenmesinde fayda vardır.

²⁹¹Vejdi Bilgin, **Fakih ve Toplum: Osmanlı'da Sosyal Yapı ve Fıkıh**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 53.

4.1. İslâm Öncesi Dönemde (Câhiliye Döneminde) Ma'rûf/Örf

Câhiliye Döneminde ma'rûf kelimesi, “iyilik, ikrâm, gönül okşayıcı söz ve davranış” anlamında kullanılırken, aynı kavram eski Arap edebiyatında ma'rûf yerine “urf” Türkçe ifadeyle “örf” olarak kullanılmıştır. Ma'rûfun zıddı olan münker kavramı yerine ise “nükr” kelimeleri kullanılmıştır.²⁹² Mustafa Çağrırcı'ya göre dil âlimleri ma'rûf ve onun zıddı olan münkerin İslâm öncesi dönemdeki din dışı tanımlamalarına dikkat çekmişlerdir. Buna göre İbn Manzur'un (ö. 711/1311) yaptığı tarif, “*Ma'rûf münkerin zıddı olup insanın faydalı bulunduğu, hoşlandığı ve memnun olduğu şeydir*”, münker ise, “*insanın vicdanını rahatsız eden şey*” şeklinde olmuştur. Ayrıca İbn Manzûr, urf/örf gibi ma'rûfun da iyi ve güzel şeyler için kullanıldığını da ifade etmiştir.

Câhiliye Döneminde bir eylemin ma'rûf ya da münker sayılmasının ölçüsünü kabîle gelenek ve görenekleri belirlemiştir. Yani Câhiliye Toplumu tarafından “uygun” görülen ve benimsenen söz ve fiiller ma'rûf kabul edilmiştir. Bu sebeple akla ters, İslâm'a aykırı olup da Câhiliye Toplumu tarafından ma'rûf/örf kabul edilip benimsenen birçok uygulamaya rastlamak mümkündür.

İslâmiyet, Câhiliye âdetlerinin İslâm ilkelerine aykırı olanları reddedip kaldırırken, bazılarını tashîh etmek suretiyle devam ettirmiştir. Bazı uygulamaları ise tasvip ederek devamlılığını sağlamıştır. Şimdi bunları örneklerle incelemekte fayda görülmektedir.

4.1.1. Tamamen Reddedilip Kaldırılanlara Örnek

Câhiliye Dönemindeki ma'rûf anlayışını ortaya koyması açısından “Beliyye” denilen uygulamadan bahsetmekte fayda vardır. Bu dönemde ölen kişinin mezarı başına canlı bir deve getirilir. Devenin başından sırtına ve göğsüne doğru sıkıca bağlanır. Boynuna da bir halka takılarak sıcakta aç ve susuz bırakılır. Bu şekilde hayvan ölüme terk edilir.

²⁹² Mustafa Çağrırcı, “*Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker*”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi** (DİA), İstanbul 1995, C: XI, s. 138.

Ölen hayvan ya olduğu şekilde bırakılır, ya da mezara gömülürdü. Bu uygulamaya “Beliyye “ denilmiştir.²⁹³

Beliyye uygulamasına benzeyen ve hayvanlara işkence ve şiddet içeren bir başka gelenek de “akr” dır. Ölü kabre defnedildikten sonra herhangi bir hayvan boğazlanır veya kabir başında arka ayak sinirleri kesilerek bir deve akrederlerdi.²⁹⁴ Bunu yapmakla ölüye iyilik yaptıklarını söylerlerdi. Çünkü ölü, hayattayken ikrâm eden misâfirlerine yediren cömert bir kimse olması sebebiyle, ölümünden sonra da onun kabri başında kesilen hayvandan kurtkuş yiyecek ve böylelikle hayatta iken yedirdiği gibi, vefâtı sonrasında da yedirmiş ve ikrâm etmiş olsun.²⁹⁵ Câhiliye Döneminde hayvanlara dönük eziyet ve işkenceler bunlarla kalmayıp Ceb Âdeti²⁹⁶ ve Şeytan Yarması²⁹⁷ gibi vahşice ve korkunç uygulamaları da vardı.

Allah Rasûlü merhametsizce yapılan bu uygulamaları, “*Onlar, develerin hörgüçlerini cebbederken ve koyanların kuyruklarını (derisini yarıp) keserken Rasulullah (s.a.v.) Medine’ye gelmiş (hicret etmiş) ve şöyle demişti: ‘hayvanlardan sağken kesilenler meyledir.’*”²⁹⁸ Sözüyle yasaklamış ve reddetmiştir. Rasûlullah’ın, hayvanlara eziyet etme, onu bağlayarak canlı hedef yapmanın nehyi ile ilgili uyarıları söz konusudur.²⁹⁹ Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın, âlemlere rahmet olarak gönderdiği peygamberinin getirmiş olduğu esaslara aykırı olan bu ve benzeri uygulamalar reddedilmiştir.

En çok uygulanan ve Câhiliye örfünde mevcut olanlardan biri de riba (fâiz)dır. Bu dönemde altın veya gümüş para borç vererek fâiziyle ödeme yapılması kaydıyla anlaşılırdı. Anlaşmaya uygun olarak ödenme vakti geldiğinde borçlu, alacaklıya gelir. Alacaklı olan borçlu kişiye borcunu ödeyip ödeyemeyeceğini sorar, şayet daha önce

²⁹³ Ateş, a.g.e, s. 76.

²⁹⁴ Akretmek: yaralamak, deveyi boyun kökünden kesmek ya da bacak sinirlerini kesmek.

²⁹⁵ Murat Sarıcık, “Hayvanlara Şefkat ve Merhamet Açısından Bazı Cahiliye Âdetlerine Son Verilmesi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 33, 2014

²⁹⁶ Murat Sarıcık, a.g.m. s. 73-75

²⁹⁷ Murat Sarıcık, a.g.m. s. 73-75

²⁹⁸ İbn-i Mâce, II, 1072, Sayd, 8.

²⁹⁹ Buhari, Zebaih, 24-25.

yapılan anlaşmaya uygun olarak borcunu öderse ne ala. Ödeyemeyecek durumda ise fâiz oranı yeni anlaşmaya göre daha da çok artırılır, belirlenen ileriki bir tarihe kadar borcunu belirlenmiş yeni fâiz oranıyla birlikte ödemek zorunda kalırdı.³⁰⁰

İslâm bunu yasaklamış, fâiz yemeyi Allah ve Rasûlü'ne savaş açmakla eş değer tutmuştur.³⁰¹

Ayrıca müşrikler gelecek ile ilgili bir konuda bilgi sahibi olmak için kâhinleri ve fal oklarını kullanırlardı. Buradan elde ettikleri uydurma bilgileri doğru kabul eder, kararlarını ona göre verirlerdi. Buna karşılık Kur'ân-ı Kerîm gökte ve yerde hiçbir sûrette gaybı Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğini bildirmiştir.³⁰²

İslâm'ın kaldırdığı örf/âdet ya da uygulamalar bunlarla elbette sınırlı değildir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

İslâm öncesi dönemin “Câhiliye Dönemi” olarak adlandırılmasının sebebi, iyilikten eser kalmadığı, iyiliğin tamamen yok olduğundan değildir. Kötülüğün ve kötülerin hâkim olduğu, bir başka deyişle kötülüğün iyiliğe galebe çaldığı dönem olmasıdır. Bazı iyi uygulamalar da vardır ki küçük kırıntılar şeklinde varlığını sürdürebilmiştir.³⁰³

İslâm öncesi Arap Toplumu'nda bazı uygulamalar da mevcuttur ki, Hz İbrahim'in getirdiği sünnete benzemekle birlikte deforme edilmiştir. Bu sebeple İslâm, Câhiliye Dönemi bu ve benzeri uygulamaların tamamını kaldırmak yerine tashîh etmek suretiyle devam ettirmiştir.

³⁰⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, “*Hak Dini Kur'ân Dili*”, Akçağ Yayınları, Cilt: II, Ankara, 1995.

³⁰¹ Bakara 2/ 278-279.

³⁰² Neml, 27/65.

³⁰³ Fethullah Zengin, “Cahiliye Araplarında Bazı İyi Ahlak Örnekleri ve Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, Sayı: 7 s. 54.

4.1.2. Tashîh edilenlere Örnek

Çok eşlilik, Araplarda çoğunlukla görülen bir durumdu. Çok evlilikte herhangi bir sınırla söz konusu değildi. Dileyen dilediği kadar kadınla evlenebilirdi. Gaylân b. Seleme es-Sekafi'nin (ö. 23/644) on tane hanımı varken müslüman olmuş. Hz. Peygamber bu kişide, dört tanesini seçip diğerlerini boşamasını emretmiştir. Yine Nevfel b. Muâviye de nikâhında 5 kadın olduğu halde müslüman olmuş. Bunun üzerine Hz. Peygamber, kendisine birini seçip diğerlerini boşamasını söylemiştir.³⁰⁴

Selem, peşin olarak parayı verip malı daha sonra teslim alınan alışveriş şeklidir.³⁰⁵ Selem Câhiliye döneminde de uygulanan bir alışveriş şekliydi. İslâm bunu kaldırmamakla birlikte tashîh yoluna gitmiştir. İbn Abbâs'a (r.a) göre, Allah Rasûlü Medine'ye geldiğinde Medine halkının, meyvelerin alım satımında iki ya da üç sene vadeli selem yaptıklarını gördü. Peygamber (a.s) onlara: *"Meyveler hususunda bilinen ölçekte, bilinen va'deye kadar olmak üzere selem akdi yapınız,"* Buyurdu.³⁰⁶

4.2. İslâmiyet'te Ma'rûf/Örf

İslâmiyet'le beraber, gelenek ve göreneklerin dinî ölçülere uyması, İslâm'ın getirdiği hayat tarzına ve görgü kurallarına uygun olması dikkate alınmıştır. Buna göre dinin uygun gördükleri ma'rûf olarak ifade edilirken, dinin uygun görmediği fiiller münker olarak ifade edilmiştir. Daha sonraki dönemlerde İslâm'ın genel hükümleri ve prensiplerinin yanı sıra aklî ölçülere de uygunluk vurgusu yapılmıştır. Örneğin İsfahânî, (ö. 606/1209) *"Ma'rûf, akıl ve şerîatın iyi olarak nitelendirdiği fiilleri ifade eden bir isimdir; münker de yine aklın ve şerîatın benimsemediği, yadırgadığı şeydir"*³⁰⁷ der.

³⁰⁴ Ateş, a.g.e, s. 287.

³⁰⁵ Ateş, a.g.e, s. 429.

³⁰⁶ Buhârî, Selem, 2253.

³⁰⁷İsfahânî, a.g.e, "arf" maddesi.

İslâm Dini, toplumda var olan güzellikleri kaldırmamış, temel prensiplere aykırı olmayan gelenek ve göreneklere müdahale etmediği gibi, Kur’ân’da ve Peygamber (as)’in sözlerinde bir takım uygulamalarda ma’rûfa vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda ma’rûfun dinî açıdan anlamına bakıldığında, “*Ma’rûf, hayrın, fazîletin, hakkın ve adâletin kendisi yani Allah’ın ve Rasûlullah’ın emrettiği her şey*”³⁰⁸ olarak ifade edilebilir.

Ma’rûf kelimesinin zıddı ise münker (منكر)dir. Münker kelimesi sözlükte, “*inkâr edilen, kötü, iğrenç, iyi karşılanmayan, günâh*” manalarına³⁰⁹ gelmektedir. Münker kelimesine dinî açıdan bakıldığında, “*işlenmesi mahzurlu sayılan ve İslâm hukukunun mükellef olsun veya olmasın insan için yasakladığı her türlü suç ve günâh kabul edilen fiillerdir.*”³¹⁰ Ömer Dumlu da münkeri ele alırken, “*Allah ve Rasûlü’nün yasakladığı hırsızlık, zina, iftira, cana kıymak, gıybet ve dedi kodu yapmak gibi açıkça yasaklanan işler ile insan tabiatının hoş karşılamayacağı, toplumun ve bireylerin huzur ve sükûnuna zarar verecek her türlü söz, davranış ve işleri kapsamı içine aldığı*” ifade etmektedir.³¹¹

Yukarıda kısa açıklandığı üzere, âlemlerin Rabbi olan Allah Teâlâ, insanı fitrat üzere yaratmış³¹², onu akıl ile zînetlendirmiş³¹³ ve buna uygun olarak kendisine peygamberler³¹⁴ ve tarafından kitaplar³¹⁵ göndermiştir. Dolayısıyla İslâm’ın genel prensipleriyle insanın aklının çelişmesi mümkün değildir. Kur’ân-ı Kerîm’de buna vurgu yapan sayısız ayetler vardır.

³⁰⁸ Ömer Dumlu, **Kur’ân-ı Kerîm’de Ma’rûf ve Münker**, İzmir, 1999, s. 23.

³⁰⁹ İbn Manzûr, **a.g.e.**, s. 144-145; Çağrıcı, **a.g.e.**, C: XI, s. 138.

³¹⁰ Abdulkadir Udeh, **a.g.e.**, s. 9

³¹¹ Dumlu, **a.g.e.**, s. 23

³¹² Rûm 30/30; Buhârî, Cenâiz, 79.

³¹³ Bakara 2/179, 197, 269; Âl-i İmrân, 3/7, 190, 191; Mâide 5/100 vd. (Yaklaşık 20 ayette sadece akla vurgu yapmıştır.)

³¹⁴ Nisa 4/41; Nahl /36; Hac /67; Mü’minûn /44

³¹⁵ Bakara 2/29; En’âm /20; Kasas /52;

Yapılan araştırmalardan da anlaşılacağı üzere ma'rûf kavramı üzerinde birçok tanımlama yapılmıştır. Yapılan bu tanımlara bakıldığında İslâm öncesi dönemde kabîle geleneği ve örfü ölçü alınırken İslâmiyet'le beraber buna dinin prensipleri eklenmiş, daha sonraki dönemde dinin getirdiği prensiplere akıl süzgeci eklenmiştir. Kanaatimizce ma'rûf kavramı üzerinde yapılan tanımlamalar içinde tercihe şayan olanı son dönem âlimlerinden Abdulkadir Udeh'in (ö. 1373/1954) tanımlamasıdır. Udeh'e göre ma'rûf, *"İslam'ın hükümleri, genel prensipleri ve emirleri uyarınca yapılması ve söylenmesi gereken her söz ve fiildir."*³¹⁶

Özetle ifade etmek gerekirse Ma'rûf, çok geniş alana sahip İslâmî bir kavramdır. Allah'ın emir ve isteklerinin tamamıdır. Bu bağlamda Allah'a karşı yapılan ibadetlerden, kişinin kendisine, akrabalarına ve çevresine karşı yaptığı iyiliklere varıncaya kadar tamamına ma'rûf denilebilir. Bundan olacak ki, Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyet-i kerîmede ma'rûf emredilirken, bunun karşıtı olan münker de yasaklanmıştır.

Ma'rûfa İslâmî bir kimlik kazandırılmış, ma'rûf deyince akla Hz. Peygamber'in Sünneti ve İslâm Toplumu'ndaki yeni kültür gelmektedir. Bir başka deyişle Hz. Peygamber'in getirdikleri ümmet tarafından içselleştirilmiş, benimsenmiş ve bir yaşam tarzı haline gelmiştir. Buna İslâm Kültürü diyebiliriz.

4.3. Günümüzde Ma'rûf/Örf

Yeryüzünde dinî ve târîhî geçmişe dayanan birçok medeniyetin varlığı söz konusudur. Milletler, sahip oldukları kültür ve medeniyet ile ayakta durur. Günümüzde kapitalist sistemin getirdiği dayatmalar nedeniyle birçok medeniyet çöküşün eşiğindedir. Toplamlar kendilerini millet yapan değerlerine bağlı kaldıkları sürece mevcûdiyetlerini korurlar.

³¹⁶ Udeh, a.g.e, s. 9.

4.3.1. Günümüz İslâm Toplumu'nda Ma'rûf/Örf ve Batı Etkisi

İslâm Toplumu'nu ayakta tutan medeniyet, kaynağını Kur'ân ve sünnet'ten alır. On dört asır boyunca İslâm Toplumu, sahip olduğu bu kutsal değerler sayesinde ayakta kalmıştır.

Toplunun temel yapı taşı olan aile bağlarının güçlü olduğu milletlerde bozulma, yozlaşma ya da çürüme söz konusu olmamaktadır. Buna karşılık toplumlar statik değil dinamiktir. Bütün dinamik etkilere rağmen İslâm toplum yapısının korunmuş olması sahip olduğu sağlam aile yapısından kaynaklanmaktadır. İslâm aileye önem vermiş, Kur'ân-ı Kerîm, Allah'a itaatten sonra anne babaya iyiliği ikinci sırada zikretmiştir.³¹⁷ Toplum örf ve geleneğini yaşatan ve ayakta kalmasını sağlayan yapı ailedir. Aileler sayesinde akrabalık bağları güçlü kalır. Aile, akrabalar ve bunların içinde bulundukları toplumun gelenek ve görenekleri örf/ma'rûfu meydana getirir.

Modernite ve seküler anlayışlar birçok toplumu etkisi altına aldığı gibi İslâm Toplumu'nu da etkisi altına almaya çalışmaktadır. Aile yapısının güçlü oluşu ve İslâm'da var olan tevhîd inancı ve buna bağlı amel ve pratikler bu etkinin önüne geçmiştir.³¹⁸

Her ne kadar seküler anlayış İslâm Toplumu'nda yer bulamamış olsa da televizyon ve diğer kitle iletişim araçları hayatımızın bir parçası haline gelmiştir. Medyanın ve diğer kitle iletişim araçlarının aile yapısını etkilediği yadsınamaz bir gerçektir. Özellikle Batı kaynaklı farklı *aile örnekleriyle sunulan modern* yaşam tiplerleri, müslüman aile yapısını son derece olumsuz etkilediği görülmektedir. Hal böyle olunca medya gibi bir gücü elinde bulunduran kapitalist anlayış İslâm aile yapısını da etkisi altına almaktadır. Öyle ki, aile fertleri çoğu zaman bir araya geldiklerinde televizyon seyretmeyi ya da internette sörf yapmayı, birbirleriyle konuşmaya tercih

³¹⁷ Bakara, 2/83, 180, 215; Nisâ, 4/36; En'âm, 6/151, İsrâ, 17/23.

³¹⁸ İsmail Ekinci, "Sekülerleşme ve Din", **Bitlis Eren Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2018, C: VII, Sayı: 1, s. 336.

etmektedirler.³¹⁹ Bu ve benzeri kaymalar, anne, baba ve diğer aile büyüklerini etkisiz hale getirmekte, dış etkenlerin aile içindeki varlığını artırmakta, böylelikle aile içindeki kuvvetli bağ zayıflatmaktadır. Bu da aileyi, dolayısıyla toplum yapısını bozulma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmaktadır.

İslâm aile yapısının dış etkilere maruz kalması sahip olduğu millî ve mânevî değerlere de zarar vermektedir. Kadının İslâm'daki değeri azımsanamayacak kadar yüksek iken,³²⁰ aile bağlarını zayıflatan dış etkilerin artması feminizme sürüklemektedir.

Ailenin en önemli bireyi olan kadını “aileden çalma” dönük bir projenin adı da feminizm'dir. Feminizm, kadınların birey olma çabasına denir. Batı kaynaklı bir hareket olan feminizm, dini baş düşman olarak görmektedir.³²¹ Batı feminizminden etkilenen bazı kesimler “İslamcı Feminizm” akımını kurma çabalarına girmişlerdir.³²² Maalesef bu çabalar, kadını farklı bakış tarzlarına sürüklemekte ve kapitalist tuzakların kucağına bırakmaktan başka bir işe yaramamaktadır. Bu noktada müslüman toplumlar, örfüne bağlı kalmalı, varlıklarına borçlu oldukları temel referanslarına yönelmeli, Kur'ân'ı ve Nebvî sünneti düstur edinmelidirler.

4.3.2. Batı'da Ma'rûf/Örf/Gelenek Anlayışı

İslâm Toplumu'nu ayakta tutan değerler örf/ma'rûf iken, Batı Toplumu'nu ayakta tutan değerler daha çok yasalarlardır. Gelenekleri geriye dönük bir beklenti Ortaçağ Karanlığı'na götüren bir yaşam tarzı olarak anlayan Batı, geleneklerden uzak Sekülerist bir yaşam tarzını benimsemiştir. Bu sebeple Batı Toplumu aile mefhûmunu neredeyse kaybetmiştir. Özellikle yeni nesilde evliliğe bakış değişmiş, evlenmekten çok nikâhsız yaşama tercih edilmiştir. Örneğin, “AB ülkelerinde 1964 yılında 3,3 milyon

³¹⁹ Kamil Şahin, “Kültürel Yozlaşmaya Neden Olan Bir Unsur Olarak Televizyon”, “çevrimiçi”, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/181053> 9.5.2019

³²⁰ Bakara, 2/83, 180, 215; Nisâ, 4/36; En'am, 6/151, İsrâ, 17/23; Buhârî, Edeb, 3, 4, 5, 6.

³²¹ Ayşe Güç, “İslamcı Feminizm: Müslüman Kadınların Birey Olma Çabaları”, **Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi**, 2008, C: XVII, Sayı: 2, s. 666.

³²² Güç, **a.g.m.**, s. 664.

*evlilik gerçekleşirken, bu sayı 2014 yılında 2,1 milyona gerilemiştir.”*³²³ Bu rakamlar Avrupa’da aile mefhûmunun hızla yok olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Buna karşılık Batılı kurumlar, bir takım önlemler alarak aile yapısını korumaya çalışmaktadır. Bir takım kanunlarla evliğı teşvik edici önlemler almaya çalışsalar da gençlerdeki kötü alışkanlıkların hızla çoğalması Batı’nın çöküşünü hızlandırmaktadır.³²⁴

³²³ Metin Karaman, “Yozlaşan Avrupa Ailesi”, “çevrimiçi”, <https://insamer.com/tr/yoziashan-avrupa-ailesi> 815.html 9.5.2019

³²⁴ Karaman, a.g.y, “çevrimiçi”, 9.5.2019

SONUÇ VE ÖNERİLER

Örf, âdet, gelenek ve görenekler toplumların en temel ayırt edici özelliklerinden biridir. Toplumlar, sahip oldukları gelenek ve göreneklere göre kendi öz varlıklarını korurlar. Toplumların gelenek ve göreneklerinin örf ve âdetlerinin birbirinden farklı oluşunda temel etkenler yaşadıkları coğrafya, fizikî şartlar iklim şartları ve benzeri sebepler etkili olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm ve hayattaki pratiği ile bunu topluma açıklayan Hz Peygamber'in (sav), gelenek ve göreneklerin toplumlar için vazgeçilmez olduğu gerçeğinden uzak kalmadığı, aksine bunu dikkate alarak toplum ıslâhına gittiği görülmektedir. Bir başka ifade ile İslâm Dini, bir taraftan inanç, ibadet ve ahlâk gibi temel kurallar ortaya koyarken, diğer taraftan prensip olarak değişmez olsa da içerik olarak zamana ve zemine göre değişebilen ve uygulanabilen dinamikleri de göz ardı etmemiştir.

İyiliğin ve güzelliğin topluma hâkim olması, kötülüğün ve çirkinliğin ise bertaraf edilmesi toplumun varlığı ve devamlılığı için ana gayedir. Buradan hareketle dinin en önemli unsurlarından olan emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker, iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama, toplumda bırakacağı tesir açısından önemli yeri hâizdir. Ma'rûfu yaşatmak, Sünnete uygun bir toplum hayatının sadece elde edilmesi değil, korunması ve sürdürülmesi açısından da gereklidir.

Üzerinde çalıştığımız Buhârî'ye ait olan el-Câmiu's-Sahîh'in sadece sahîh hadisleri bir araya getirme gayesi güdülmemiştir. Bununla beraber, dönemin siyâsî ve itikâdî ihtilaflarına da cevap verme amacı güdülmüştür. Bu sebeple Sahîh-i Buhârî aynı zamanda ehl-i sünnet inancına da kaynaklık etmiştir.

Ma'rûf iyilik üzerinden gitmektir. İyiliklerin ve güzelliklerin zikredilmesi, kötülüklerin ve problemlerin zamanla kaybolmasına ve temizlenmesine vesile olacaktır. Allah Teâlâ, kötülükleri iyilikle ortadan kaldıranlardan övgüyle bahsetmektedir. Araştırmacıların Sahîh-i Buhârî'nin bu özelliğinden yararlanmaları ve bunun üzerinde çalışma yaparak günümüz İslâm Toplumu'nun yararına sunmalarının önemli olduğu kanaatindeyiz.

Ma'rûf, bütün güzellikleri kapsayan cihân şümûl bir kavramdır. Yapılan çalışma sonucunda Kur'ân'da ve Hz. Peygamber'in sözlerinde geçen ma'rûf kavramlarının taşıdığı mana bakımından bir fark olmadığı görülmüştür. Kur'ân-ı Kerîm'de ve Hz. Peygamber'in sözlerinde ma'rûfa atıf yapıldığı açıktır. Yapılan bu atıflara bakıldığında, İslâm Toplumu'nun varlığının korunması ve devamının sağlanması, ma'rûfun topluma hâkim olmasına bağlıdır. Bunun için gayret gösteren kimseler Kur'ân'da ve Hadis Edebiyatı'nda övülmüştür. Kur'ân'ın pratiğe yansması Hz. Peygamber'in sünnetiyle amel edilmesi, O'nun sözlerinin doğru anlaşılmasından geçer.

Günümüzde toplumsal problemlerin çözümü için bir takım çalışmalar yapılmaktadır. Alkol, sigara vb. kötü alışkanlıkları önleme amacıyla bağımlılıkla mücadele komisyonları kurulmaktadır. Fakat yapılan bu çalışmalardan yeterince verim alınamadığı görülmektedir. Çünkü kötülükle mücadelenin yanında iyiliklerin hâkim olması için çalışılması gerekmektedir. Bu sebeple emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker vazifesinin îfâsı, olmazsa olmazlardandır. Çalışma sahamız içinde yer alan hadislerin çoğunun emr-i bi'l-ma'rûf vurgusu yaptığı görülmüştür. Söz konusu hadis metinleri incelendiğinde bu ilkenin toplumsal problemlere Nebevî Çözüm olarak sunulduğu görülmüştür.

Ayrıca tatlı söz kalpten kalbe yol açar. Kalbin şifâsına vesile doktor misâlidir. Güzel ve tatlı sözün Kur'ân'daki karşılığı "kavl-i ma'rûf"tur. Sahîh-i Buhârî'de bu kavramda bir hadis bulunamamış olsa da bunu karşılayan hadis mevcuttur. "Kelimetün Tayyibetün" olarak geçen ifade ateşe perdedir. Güzel sözün söylenmesi kendisi gibi güzel karşılanmaya vesiledir. Bu anlamda toplumun huzuru, gönüllerin yumuşaması güzel sözlerle mümkün olabilir.

Toplumsal problemlerin çözümü için toplumun güzel gördüklerini bilmek gerekir. Ma'rûfun sıhhati İslâm tarafından belirlenirken bir başka ifadeyle ma'rûfa İslâm şekil verirken, İslâm Toplumu da bunun miktarını belirlemiştir. Örfe göre amel etmek, fitrata uygun ölçülere göre davranmakla mümkündür.

Allah Rasûlü (s.a.v), yöneticiye itaatin sınırını da ma'rûf ile belirlemiştir. Doğrudan Allah'a isyânın olmadığı hiçbir yöneticiye karşı gelinmeyeceği gibi, yöneticinin ma'rûfa uygun olmayan emirlerine itaat eden kimse de sorumluluk ve cezadan kurtulamaz.

Peygamber'in (s.a.v) önemle altını çizdiği hususlardan biri de ma'rûf olan her tür eylem ve söylemlerin sadaka niteliği taşıdığıdır. Bununla Hz. Peygamber, ma'rûfun, iyiliğin ve güzelliklerin yayılmasını teşvik etmek sûretiyle toplumda bu güzel hasletlerin hâkim olmasını, kötülüklerin ise bertaraf olmasını amaçlamıştır.

Bütün bu sayılanların varlığından söz edilebilmesi, birbiriyle tesânüd halinde bir sosyal hayatın varlığına bağlıdır. Bahsi geçen bu güzellikler ancak sosyal hayatta uygulanır ve amel edilirse bir anlam taşır. Örf içtimâî fıtrattır. Ma'rûf içtimâî iyiliktir. Hz. Peygamber'in sözlerindeki ma'rûf kavramına bakıldığında bütün bunların toplum içinde yapılabilen güzel düşünce, söz ve fiiller olduğu anlaşılmaktadır.

Ma'rûf ancak içtimâî hayatta varlığını korur. İçtimâî hayat olmadan ma'rûftan söz edilemez. Ma'rûf, toplumun Allah'a olan sadâkatini ispat niteliği taşıyan ma'şerî vicdanın kabul ettiği tüm iş ve eylemlerdir. Bir toplumu diğer topluluklardan ayıran en önemli unsur, o toplumun örfüdür.

Ma'rûf, İslâm öncesi dönemde sadece toplumun hoş gördükleri ile ilgili eylem ve söylemlerdi. İslâm'ın gelişiyle birlikte ma'rûfa yeni bir anlam kazandırılmış, ma'rûfta dinin prensipleri belirleyici olmuştur.

Günümüzde İslâm Toplumu aile yapısının güçlü olması dış etkilere karşı sağlam durmasına vesile olmuştur. Bununla birlikte maalesef kitle iletişim araçlarının etkisiyle, Batı kaynaklı sunulan modern dönem tiplerinin müslüman aile yapısını olumsuz etkilediği de inkâr edilemez bir gerçektir. Ayrıca kapitalist sistemin tesiri, müslüman topluluklarında ma'rûf anlayışı da olumsuz etkilemektedir. Bu sebeple İslâm medeniyetinin eski gücüne kavuşması, mü'minlerin Allah Rasûlü'nün bıraktığı sünnete yeniden sarılması sûretiyle mümkün olacaktır.

KAYNAKLAR

(1)Kitap

Tek Yazarlı Kitap

Askalanî İ. H. (2014) Tehzibu't-Tehzib, Darü'r-Risaletü'l-Alemiyye, Beyrut

Ateş, A.O. (2014). İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri, Beyan Yayınları.

Aynî, M.B. “ty” , Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabiyyi Beyrût

Bilmen, Ö.N. (1967). *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, Bilmen Yayınları. İstanbul

Coşkun S. (2014) “*Kavramsal ve Olgusal Açıdan Sünnet-Gelenek İlişkisi*” Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), İstanbul

Cürcânî, S. Ş. A. M. (1985). et-Ta'rîfât, Mektebetu Lübnân, Beyrut

Çakan, İ.L. (1989) Hadis Edebiyatı, 2. baskı, İFAV Yayınları, İstanbul,

Çakan, İ.L. (2003) Hadis Nasıl Okunur Okutulur, Erkam Matbaası, İstanbul

Eren, M. (2003) Buhârî'nin Sahîh'i ve Hocaları, Nükte Kitap, Konya

Gazzâlî, İhyâu Ulûmi'd-dîn C:II, s.809.

İbn Manzûr, E. F. C. (1997) Lisânü'l-'Arab, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut

Koçyiğit, T. (2007) Hadis Usulü, TDV Yayınları, Ankara,

Koçyiğit, T. (1977) Hadis Tarihi, Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları,

Koçyiğit, T. (1981) Hadis Tarihi, İlmi Yayınlar: Elif Matbaası, Ankara,

Mevdûdî E. A. (1997), “Tefhîmü’l-Kur’ân /Kur’ân’ın Anlam ve Tefsîri”, İnsan Yayınları, İstanbul,

Önkal, A. (1994) Rasûlullah’ın İslam’a Davet Metodu, Esra Yayınları, Bsk. 9, Konya

Özek, A. (1967) Hadis Ricali Hadis İlimleri ve Kaynakları, Fatih Yayınevi, İstanbul

Sezgin, M. F. (1956) Buhârî’nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar” Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul

Sezgin, M. F. (2000) Buhârî’nin Kaynakları, Kitâbiyât Yayınları, Ankara

Sofuoğlu, M. (1987) Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi, Ötüken Neşriyat, İstanbul

Taberî, (1996), Taberî Tefsiri, (Çeviren: Kerim Aytekin), Hisar Yay., İstanbul

Udeh, A.(1971), İslam Ceza Hukuku ve Beşeri Hukuk, (Çeviren: A. Nuri), İhya Yayınları, İstanbul

Uğur, M. (1992) Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara

Zemahşerî, M. (1882) Esâsu’l Belâğa, Matbaatü’l-Vehbiyye, Mısır,

Kastallânî, (1905) A. M. E. B. İrşâdü’s-sârî lişerhi Sahîhi’l-Buhârî, Matbaatü Kübrâ el-Emiriyye, Mısır.

İbn Manzur, E. F. C. M. M. (1956). Lisânu’l-Arab. Daru Sad, Beyrut

İbn Manzûr, E. F. C. M. M. (1997) Lisânü’l-‘Arab, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut

Battâl, A.B.K.(2003) Şerhi Sahîh-i Buhârî, (Takik: Ebû Temim Yasir b. İbrâhîm), Riyâd,

Kirmânî, Y.A. (1981) Kevâkibü’d-Derârî fî Şerh-i Sahîh-i Buhârî, Dâru İhyâü’t-Terâsi’l-Arabî, Beyrut,

Zemahşerî, M. (1882) Esâsu’l-Belâğa, Matbaatü’l-Vehbiyye, Mısır,

(2) Kitap

Çok Yazarlı Kitap

A'zamî M.M. (2010) *Hadis metodolojisi ve edebiyatı*, (Çeviren: Recep Çetintaş), İz Yayıncılık, İstanbul,

Mustafa İ. v.d.(1992) *el-Mu'cemü'l-Vasît*, Çağrı Yayınları, İstanbul

Karagöz İ. v.d. (2010) *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara,

Koçak M. Dalgın, N. Şahin, O. (2013) *Fıkıh Usûlü*, Ensar Yayınları, İstanbul

Sakallı, T. (Nisan 2003). *Kur'ân Mealleri Sempozyumu-Eleştiriler ve Öneriler- (II), Kur'ân-ı Kerîm Mealleri Üzerine Bazı Mülâhazalar (Ma'rûf Kavramı Örneği)*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Topaloğlu, B. Karaman, H. (2009) *Arapça Türkçe Yeni Kamus*, Ensar Neşriyat, İstanbul

Yıldırım, H. (Mart 2009). *Sahîh-i Buhârî Tercüme ve Şerhi*, Sağlam Yayınevi, İstanbul

Zengin, F. (2016). *Cahiliye Araplarında Bazı İyi Ahlâk Örnekleri ve Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme*. İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi.

(3) Çeviri Kitap

A'zamî, M.M. (2010) (Çeviren: Recep Çetintaş), *Hadis metodolojisi ve edebiyatı*, İz Yayıncılık, İstanbul,

Ebû Zehrâ, M. (1981) *İslam Hukuku Metodolojisi: Fıkıh Usûlü*, (Çeviren: Abdulkadir Şener), Fon Matbaası, Ankara

Ebu Zehv, M. (2007) *Hadis ve Hadisçiler* (Çeviren: Selman Başaran, M. Ali Sönmez), Ensar Neşriyat, İstanbul

İsfahânî, R. (2007) *el-Müfredat fî garîbi'l-Kur'ân*, (Çeviren: Abdalbaki Güneş, Mehmet Yolcu), Çıra Yay., İstanbul

Sâlih, S. (1988) (Çeviren: M. Yaşar Kandemir), Hadîs İlimleri ve Hâdîs İstılâhları, DİB Yayınları, 5. Bsk, Ankara

Sâbûni M. A. v.d. (2014), Safvetü't-tefâsir = tefsirlerin özü-1 Ensar Neşriyat İstanbul

Zeydan, A. (t.y.) İslam Hukukuna Giriş: Genel Hükümler ve Müesseseleri, (Çeviren: Ali Şafak), Sırdaş Yayınları, İstanbul

(4) Kurumsal Kitap

Türk Düşünce Hareketi Komisyonu, (2007) Türk Düşüncesi, İrfan Yayınları, 3. Baskı, İstanbul

(5) Editörlü Kitap

Akyüz, V. (2007). Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam, Ensar Neşriyat, İstanbul

(6) Makale

Aydın, N. (2011) “hadisin tespit ve tenkidinde “ma'rûf/meşhûr sünnet”in metodolojik değeri ve işlevi”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C: X, sayı: 20, ss. 139-170

Berki Ş. (1981) “Kur'ân'da Mîrâs Hukuku”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 38.

Güler Z. (2015) “Buhari ve el-Câmiu's-Sahîh'i Üzerine” Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C: II, Sayı:7, s. 1-24

Görgülü, H. A. (2003) “Eşlerin Hak ve Vazifeleri Bağlamında İslâm Hukukçularının Kur'ân'da Geçen “Ma'rûf” Kavramı Hakkındaki Görüşleri”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:10, s.42.

Karaman, F. (1995) *Ma'rûfu Emretme ve Münkeri Nehyetme Görevi Hakkında Bir Değerlendirme*. Diyanet İlmi Dergi, Ankara

Sarıcık, M. (2014) “Hayvanlara Şefkat ve Merhamet Açısından Bazı Cahiliye Âdetlerine Son Verilmesi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,

(7) Elektronik Ortamdan Alınmış Yazılar

Çakan, İ.L. (1989) “İtaatin Sınırı”,
(<https://dergi.altinoluk.com/index.php?sayfa=yillar&MakaleNo=d038s009m1>)
06.05.2019

(<https://imanvehayat.com/imam-buhari/>) 05.05.2019

Etimoloji Türkçe, Lügat Sitesi, (<https://www.etimolojiturkce.com/kelime/maruf>)
24.09.2018

(<https://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr/munker?c=tüm>) 11.02.2019

Şahin K. “Kültürel Yozlaşmaya Neden Olan Bir Unsur Olarak Televizyon”,
(<https://dergipark.org.tr/download/article-file/181053>) 9.5.2019

Karaman, M. (2017) “Yozlaşan Avrupa Ailesi”, (<https://insamer.com/tr/yozaşan-avrupa-ailesi-815.html>) 9.5.2019

Öznurhan H. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/istilah>) 10.05.2019

(<https://www.kuranvehadis.com/node/2574>) 16.02.2019

“fitne”, (<http://sozluk.gov.tr/>) 20.05.2019

“sırdaş”, (<http://sozluk.gov.tr/>) 26.05.2019

“masum”, (<http://sozluk.gov.tr/>) 26.05.2019

“halife”, (<http://sozluk.gov.tr/>) 26.05.2019

(8) Tez

Kıymaz, R. (2009) “*Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Emr-i bi’l-Ma’rûf ve Nehy-i ani’l-Münker Probleminin Kelâm İlmi Açısından Tahlili*”, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Bursalı, Ş.A. (2019) *Hadislere Göre Emr-i bi’l-Ma’rûf ve’n-Nehy-i ani’l-Münker* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), (dan: Erdoğan Köycü), Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın.

(9) Ansiklopedi

Apaydın, H. Y. (2006) “*Nehiy*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), C: XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Aydın, M. Â. (1989) “aile”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul.

A’zami, M. M. (1992) “*Buhârî, Muhammed b. İsmail*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Bulut M. (2001), “ismet”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul.

Duman A. (2008) “sadaka”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul.

Çağrııcı, M. (1995) “Emir bi’l-Ma’rûf”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul.

Efendioğlu, M. (2003) *Ma’rûf*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul.

Hatiboğlu, İ. (2008) “*Rihle*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Kandemir M. Y. (1993) “*el- Câmiu’s-Sahîh*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul.

Karaman H. (1988) “Âdet” Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Koçkuzu A. O. (1996) “*Firebrî*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul.

Dönmez, İ. K. (2007) “örf” Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul.

Özafşar, M. E. (2013) Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Bekir ERAVCI

Doğum Yeri ve Yılı : Durağan 1979

Medeni Hali : Evli

Yabancı Dili : İngilizce

E-posta : bekireravci@gmail.com

Eğitim Durumu

Lise : Durağan İmam Hatip Lisesi

Lisans : Anadolu Üniv. İktisat Fak. Kamu Yönetimi Böl.

Lisans : İstanbul Üniv. İlahiyat Fak. İlahiyat Böl.

Yüksek Lisans : Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Mesleki Deneyim

İş Yeri : DİB/İMAM HATİP-18 Yıl

İş Yeri : DİB/VAİZ-5 Yıl (Halen)